

GÜNSEL

İçindekiler:

İsmail Hasanoğlu Kerim	
<i>İ. Gasprinskiyniñ “Molla Abbas” romanı haqqında</i>	2
İsmail Gasprinskiy	
<i>Frenkistan Mektüpleri. Roman</i>	5
Nariman Abdülvahap	
<i>“İlim Mabedi”</i>	11
<i>Noman Çelebicihan: hayatı ve eserleri</i>	16
Noman Çelebicihan	
<i>Şiirler</i>	19
<i>Qarılğaçlar Duası. Ertege</i>	23
Peyğamberler qıssaları	
<i>Nuh Tufanı qıssası</i>	28
Hâzâ Hikâyet-i Yusuf aleyhisselâm ve Zeliha	32
“Günsel” Ensiklopedyası	
<i>Taqiyüddin Ebu Bekr Keferiy</i>	46
Evliya Çelebi	
<i>Seyahatname</i>	49
Qırımtatarca’nıñ Tercümeli İmlâ Qılavuzı	57

Art qapaqnıñ iç tarafında: *Bağçasaraydaki İsmi-Han Mahallesi Hafızlar Mektebiniñ hocalar ile talebeleriniñ 1913 veya 1914 senesine ait fotoresimleri.*

Eki aylıq edebiy-ilmiy-içtimaiy dergi.

№ 4

Yanvar – Fevral 2000

Sahibi: Lütfi Osman.

Yazı heyeti: İsmail Kerim, Kemal Qoñurat, Nariman Abdülvahap.

Ressamlar: Alim Hüseyinov ve Zarema Trasinova.

Asıl nüshasını hazırlağan: Lenor Osmanov.

Dergi Qırımtatar Milliy Meclisiniñ matbaasında basıldı.

Tel/fax: (0652) 497274, (06554) 47501, 42572

E-mail: ref@ttt.crimea.com

Dergide basılğan materyallar Qırım Devlet Sanayı ve Pedagogika İnstitutı
Qırımtatar Tili ve Edebiyatı Kafedrası tarafından baqılıp tasdiqlandı.

Dergi T.C. “Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Dernekleri” Genel Başqanı muhterem

Dr. Ahmed İhsan Kırımlı tarafından kösterilgen maliye yardımı ile neşir etile.

Aziz Hocamızğa samimiy teşekkürlerimizni bildiremez.

İ. GASPRİNSKIYNİÑ “MOLLA ABBAS” ROMANI HAQQINDA

İsmail Hasanoglu Kerim

İsmail bey Gasprinskiyniñ “Molla Abbas” romanı aslında “Dar-ür-Rahat Müslümanları”, “Frenkistan Mektüpleri”, “Afrika Mektüpleri”, “Qadınlar Ülkesi”, “Deliler Vilâyeti” kibi parçalardan ibarettir. Bu roman “Terciman” gazetasınıñ 1887 senesi yanvar 25-te çıqqan sanından başlap bir qaç yıl devamında basıldı. Mezkür eser XIX asırda Rusiye imperiyasınıñ sınırları içinde türkiy tilde yazılğan birinci romanlardandır. “Molla Abbas”tan bir yıl evvel, yani 1886 senesi, yalñız qazantatar yazıcısı Musa Aqçigitovniñ “Molla Hisamitdin” adlı bir “halq romanı” basılğan edi.

“Molla Abbas” romanınıñ eki büyük ve bediy cihetten küçlü parçası (“Frenkistan Mektüpleri” ve “Dar-ür-Rahat Müslümanları”) ayrıca diqqatqa lâyıq olğanları sebebinden, müellif olarnıñ her ekisini de, imkâniyetine köre, ayrı kitap şeklinde çıqarmaq niyetinde edi. Meselâ, 1889 senesi “Terciman”nıñ rus tilindeki kısmında böyle ilân basılğan edi: “Ğayet çoq oquyıcılarınıñ istegine binaen Molla Abbasnıñ “Frenkistan Mektüpleri” ayrı kitap şeklinde neşir olunacaqtır. Kitapnıñ fiyatı gazetanıñ

abunecileri için 50, ğayrılar için 75 kapiktir.” 1903 senesiniñ soñlarında kitap çıqacağı hususunda gazeta yañıdan haber ete...

Nihayet, 1906 senesi Bağçasarayda romannıñ diger kısmı – “Dar-ür-Rahat Müslümanları” parçası ayrı kitap şeklinde neşir oluna. Ufaq formattaki 95 sahifeli kitapnıñ muqaddemesinde İsmail Gasprinskiy aşağıdaki satırları yaza: “Taşkentli Molla Abbas ve Fransaye seyahatından ötrü “Franseviy” adalmış efendiniñ Fransada kördükleri “Frenkistan Mektüpleri” serlevhasıyla “Terciman”da tab’ idilmişler idi. Bu mektüplerin ikinci kısmı Andaluse seyahatı ve şimdije qadar namalüm bir cemiyet-i-islâmiyenin hal ve vucudından haber veriyurlar idi. “Frenkistan Mektüpleri”niñ bu ikinci kısmı ayrıca bir ehemmiyete lâyıq olup, bahtiyarane bir sûret-i-maişete yetişmiş cemiyet-i-müslimden bahs ittigine köre, bu defa muharririn verdiği müsaadesine binaen muqaddeme satır idilmiş ve bazı mevait (vaad olunğan) ilâvesiyle “Dar-ür-Rahat Müslümanları” serlevhasıyla risale şeklinde tab’ idildi ve gazetamızın cümle müşterilerine acizane hediye olmaq üzere gönderildi”.

Ama meraklı yeri şunda ki, Gasprinskiy'nin "Dar-ür-Rahat Müslümanları" ta 1891 senesi ayrıca kitap şeklinde neşir oluğan eken. Bu hususta eki salmaqlı menbada haber berile: 1929 senesi neşir oluğan "Литературная Энциклопедия" (Москва, 1929, т.2, С.403) kitabında ve D.Validovniñ 1923 senesi yazğan "Tatar edebiyatı" oçerkinde. Ayrıca qayd etmeli ki, bu soñkisi Gasprinskiy'nin kendi bergen malümatlarına esaslanıp yazılğan edi. Validovniñ yazğanına köre, kitapniñ 1891 senesindeki nüshası 126 sahifeden ibaret edi...

Zanımızca, İsmail Gasprinskiy eserniñ bediy tılsımı, romantizmi, ekzotikası ve şarq koloritini arttırmaq, oquyıcıların diqqat ve merakını celp etmek maqsadınen baş qahraman adından hikâye etken müellifni mahsus Taşkentli yapıp, adını Molla Abbas qoya.

"Terciman"niñ oquyıcıları ve hatta gazeta çıqarma meselesini deccallıq sayıp oqumağan kimseler bile her nomerde basılğan roman parçalarından yavaş-yavaş meraqılanıp, kendileri de duymadan gazetağa sarılıp qalğan ediler. Meselâ, 1893 senesi redaksiyağa Qazan şehrinden kelgen bir mektüpte şöyle yazıla: "Hürmetli muharrir efendi. Molla Abbas adlı hadimiñiz nerede bulunır, sağ-selâmetmi? Daha yazacaqmı? Onuñ mektüpleri, gazetayı küfür sayıp oqumayan kişileri bile oquyıcılara çevirmiştir. Molla Abbas onların uyumuş közlerini açmıştır. Biz de buña çoq sevindik". (Rusçadan tercime etildi.)

Bütün eser devamında Molla Abbas bir çoq memleketlerni dolaşa, çoq şey köre ve ögrenе, çeşit hallarğa oğray. Lâkin her yerde, her vaqıt ilim ve medeniyetniñ yükselmesini, müslüman dinini, onuñ tarihi ve keleşini qayğıra.

Aslında "Frenkistan Mektüpleri"niñ süjeti böyle ileriley: Taşkentten çıqqanda 22 yaşını toldurğan Molla Abbas adlı yaş, atalarından qalma sermayeni işletip, bir kün dünya seferine çıqa. Odessa şehriniñ teatrinde bulduğı zaman, bir qaç yıl İstanbulda yaşap türkçeni ögrenen bir fransız qızı ile tanışa. Jozefin (qızniñ adı öyle edi) Molla Abbasqa Frenkistan haqqında çoq şeyler tarifley. Eki yaş bir-birini begenip evleneler ve bir kereden Avrupa seyahatına çıqalar. Germaniyada Molla Abbas Genrih adlı bir nemse yigiti ile tanış ola. Genrih meşhur türkşnas Vamberiniñ talebesi eken. Nemse gençi kendisiniñ türkşnaslıqtaki bilgileri ile Abbasnı hayrette qaldıra. Müsafirhanede Abbas daha bir qaç türkşnas ile tanışa. Suhbetler arasında olar Abbasniñ şarqiyat ve türkşnaslıqqa merakını östüreler. Bundan da ğayrı, seferi zamanında Abbas ğarp memleketleriniñ turmuşinen yaqından tanış ola. Her halde şarq ve müslümanlıqqa meyil berip, merakı arttıqça, olarnıñ tarihini ve asar-i-atıqanı (qadimiy eserlerini) öğrenmege hareket ete. Başta bir müslümanların eski aziz-evliyalarından Gül-Babaniñ dürbesini aramağa başlay. Bu meselede oña Vamberi ile körüşmege tevsiiye eteler... Molla Abbas refiqası ile Macaristanğa ketip Vamberi ile körüşeler. Saatlerce devam etken suhbetlerinde Vamberiniñ çoq büyük bilgi sahibi olğanını añlaylar. Lâkin Gül-Babaniñ dürbesi qayda buluğanını o da bilmey. Suhbet arasında Vamberi Abbasqa Parijde oqumasını tevsiiye ete. Bundan soñ Molla Abbas Jozefin ile Parijge yol alalar. Anda olar dört odalıq bir ev kiralap yaşaylar. Boş vaqitlerinde Abbas müslümanların ziyaret yerleri haqqında malümat toplay...

Künlerden bir kün Abbas işleri boyunca başqa şeherge çıqa. Lâkin yolda "çoq edepli" bir fransız gençi onuñ saatini ve aqçasını hırsızlay... Abbas acele sürette Parijge qaytmağa mecbur

"Terciman" gazetasınıñ İ. Gasprinskiy'nin "Frenkistan Mektüpleri"niñ başı neşir oluğan 15.01.1887 tarihli sayısınıñ ilk sahifesi.

ola. Evine kelse ne körsün, Jozefin üç genç arasında buluna... Abbasniñ qanı qaynay. Jozefin ve Abbas arasında dava çıqıp, olar ayrılışalar...

Kendi başına qalğan soñ, azbuçuq fransızca bilgen Abbas, Parijdeki birjalarnıñ birinde iş tapıp çalışmağa başlay. Bundan da ğayrı, meşhur Sorbonna universitetinde ders ala ve anda çalışqan bir professorğa çağatay tilinden ilmiy tetqiqatında yardım ete. Birjada onuñ ile beraber çalışqan musye Şalon adlı zengin bir fransız künlerden bir kün Abbasnı evine aqşam yemegine davet ete. Yemekte Molla Abbas Şalonniñ qızı Margarita ile tanış ola. Musye Şalon Margaritağa fars ve türk tilleri ögretilmesini Abbasqa rica ete. Bundan soñ Molla Abbas her hafta belli bir künlerde musye Şalonniñ evine barıp Margaritağa til derslerini bere. Ve, işte, böyle dersler devamında eki yaş bir-birini begenip, aralarında vira quvetleşken sevgi duyğuları peyda ola. Bunu duyğan musye Şalon derslerni qısqarta. Lâkin yaşlar arasındaki sevgi daha ziyade alevlene ve olar gizli körüşmege başlaylar. Abbas ders bergeninden ğayrı, özü de Margarita arqalı fransız hayatınıñ inceliklerini, Fransaniñ siyasiy ve iqtisadiy durumını tafsilâtlıca ögrene. Bir kün Abbas birjada beraberlikte çalışqan bir tanışi ile şehir civarına çıqalar. Anda Abbas eslice bir fransız qadını ile tanışa. Soñra bu qadın ile iş meseleleri boyunca defalarca körüşe. Lâkin bir kün Abbasnı polis idaresine çağırtalar. Bu yerde oña, tanışi esli fransız qadınıniñ öldürilgeni ve qatil olaraq onu (Abbasnı) tanığanlarını aytalar. Abbas şaşmalap qala... Qadın öldürilgen künü o Margarita ile beraber edi. Lâkin civan qızniñ şanına leke tüşürmemek için bu haqta ağız açmay. Sorğulardan soñ, qatillikte qabahatlanıp haps oluna. Mesele mahkemegece bara. Margarita bu hal haqqında gazetlerden haber ala ve derhal polis idaresine barıp, qadın öldürilgen künü Abbas ile beraber olğanını bildire. Bunu başqa şaatlar da tasdiq eteler. Molla Abbas hapsten azat etile...

Romanniñ “Frenkistan Mektüpleri” parçası, yuqarıda qayd etkenimiz kibi, “Terciman” gazetasında 1887 senesi devamında neşir etildi. Lâkin gazetanıñ bazı nüshaları yetişmegeni sebebinden romandaki vaqialarnıñ sırası üzüle ve süjet mantığı bozula. 1887 senesi noyabr 13-te basılğan nüshada Molla Abbas endi Şeyh Celâl adlı bir adamnen körüşip suhbet ete. Şeyh Celâl Abbasqa ğarp tahsiliniñ küçlü ve zayıf taraflarını añlata. Kene aynı qısımda Abbas evine qayıp, masa üzerinde Margarita yazğan notunu bula. Nottaki yazılarga köre, Margarita Abbasnı ertesi künü kendisinde bekleycek.

“Terciman”niñ 1888 senesine ait yalınız eki nüshasını bula bildik... “Frenkistan Mektüpleri”nden parçalar bu yerde de basılğan edi. Mında Molla Abbas nasıldır Şeyh Abdullah adlı adamda bulunğanı ve Şeyh Abdullah Abbasqa tılsım ile örtülü nasıldır bir Rahat devleti haqqında tarif etkeni, ve işbu Rahat devletiniñ banisi (qurucusı) Seit Musa zarf içinde nasıldır bir vasiyetname yazıp qaldırğanı, ve bu zarfnı yalınız hicriy 1500 senesinde açmaq mümkün olğanı haqqında aytila.

“Molla Abbas” romanınıñ ikinci büyük kısmı “Dar-ür-Rahat Müslümanları” (yani “Rahat devletinde yaşağan müslümanlar”) bir qaç vaqt evvel “Yıldız” dergisinde (1993, № 1.) ve tarafımızdan hazırlanğan “Qırımatar Edebiyatı” (Aqmescit: Qırımdevoquvpedneşir, 1995) kitabında neşir etilgen edi.

Eserde tasvir olunğan bazı vaqialarğa köre, Molla Abbasniñ seyahatı 1870-nci seneleri olup keçe. Belli olğanı kibi, Gasprinskiyniñ Avropa seyahatları da tamam bu devirlerde oldu. “Molla Abbas” romanınıñ bu kısmı neşir etildikçe, dünyanıñ dört köşesine darqap, ğayet populâr bir eser oldu. Rusça ve qırımatarca basılğanından ğayrı, qısqa bir zaman içinde arap ve fars tillerine de çevirilib basıldı (Baqñız: Lemanov İ. Qairede “El-Nil” gazetası // Terciman, 1904, yanvar 27; Valihucayev B. Ayniy talqinida Fitrat // Uzbekistan adabiyoti va sanati, 1988, noyabr 4).

Bugün “Günsel”niñ oquyıcılarına Gasprinskiyniñ romanından “Frenkistan Mektüpleri” kısmını teklif eter ekenimiz, bu parça 113 seneden berli matbaa yüzünü körmegenini de qayd etmelimiz. Zanimızca, bu eserniñ Gasprinskiyniñ icadı ile meraqılanğan bütün ziyalılarımızdan ğayrı, milliy mekteplerde oquğan talebeler, universitetlerdeki studentler ile hocalarımızğa da ayrıca faydası olur.

İsmail Gasprinskiy

FRENKİSTAN MEKTÜPLERİ

1

Ay, ay, qardaşlar, başımın qara yazıları! Başa yazılanı, köz körecektir, körgenim de köp /çoq/* hem menim yazılarım ayrıca yazılar imiş!

Caş bir müslüman mal ve sağlıq sahibi olduğu halde Hicaz ve memalik-i-muqaddeseye /muqaddes memleketlerge/ yol tutarman ise, zalim felekin hükmünce közümi açtıqta özümi Frenkistanda kördüm! Acaip ve ğaraip /hayret etilecek şeyler/ ve maişet-i-ecnebiyede (yani cat arasında) boğulır hallere keldim. Nişlemeli? Baş yazısı, Hudaya şükür!

Medrese refiqlerim Taşkentin uluğ medresesinden fen teknil idüp /olğunlaştırıp/ ibadet ve tariqat /maneviy yol ile/ ve ziyaret ile gönüllerini rahatlandırıp, közlerini nurlandırıp cürdikte, men biçare memalik-i-islâmiyeden /İslâm memleketlerinden/ uzaq tüşüp Frenkistan beldelerini /şehirlerini/ ve ülkelerini dolaşır idim. Ancaq her belâya, her derde qarşı Hudanın ihsanı /lütfü, keremi/ ve devası hazır olduğu hükmünden olup, Vengriya ülkesini dolaşıqta, unutulmuş evliyadan Gül-Baba ziyareti ile müşerref oldum /şereflendim/.

Frenk ülkesinde Puatye şehri civarında Qırq-Azizlere yüz sürdüm ki, Andalus asker-i-islâmiyesiniñ Fransadan ricatlerini /çekilmelerini/ setir idüp /himaye etip/ şehit olmuşlar idi.

Andalusın muqaddes topraqlarını keçüp, ta Aqdeñiz cağasında, Septe boğazı üzerinde Cebelitariq /Гибралтар/ tavlarını ziyaret ve temaşa ittim ki, bundan 1172 sene muqaddem islâm serdarlarından Tariq nam zat-ı-aliy Afrika kıtasından Avropanıñ bu mahalline keçüp, bir avuç askerine hitaben demiş:

– Qardaşlar, ögümüzde hesapsız duşman ve muzafferlik ve nam, artımızda – Aqdeñiz ve gemiler ve ricat, lâkin muharebeye çıqmış islâm askeri ya şehit, ya ğaziy ve muzaffer olması lâzım olduğundan, gemileri yaqtıram ve sizler ile duşmana qarşı hücüm, ya Allah!!! – deyü, az vaqitte Andalus kıtasını feth itmiş idi...

Şükürler olsun ki, Frenkistanda üç-beş seneler qalmaya mecbur olduğım sırada malayani /boş-boşuna/ vaqit keçirmedim: bir-iki ziyaret idüp hayli hatıralar ile lezzetlendim. Evet, frenklerin hal-ahvaline aşna oldum. Kördüklerimi naqil idecegim, çünkü bu acayıp ülkeleri kezmek herkese mümkün olamaz. Yazılarımdan bir-iki hal malüm olsa da, faidedir.

Taşkentten sefere çıktığımda, yigirmi iki yaşında idim. Atamdan qalmış (Haq rahat eyleye!) mal ve semen /değer, qıymet, para(?)/ ne qadar cürsem yeterlik idi. Özüm ise aqşam qayda - vetan ve yurt anda olacaq kibi, yalnız boy cigit idim. Seyahat ve ilim ve bilik için ne qadar cürsem, artımdan baqup qalacaq yoq idi...

Orenburgdan keçüp Moskvaya keldim. Mında kördüklerim ve Qazanlı biliş-taniş islâmlardan añladığım malümata köre, Frenkistan ğayet gönülme tüşüp, şu ülkeleri körmeye heves oldum, ve bir de eski bir kitapta Avropada zaman-ı arab-ü-türkten qalmış azizler ve ziyaretler olduğunu bilüp, bunları ziyaret itmeye murat ittim.

Bu halde Odessa /metinde: Ades/ şehrine keldim. Bir atlasam, İstanbulda olacaq idim. Arada bir Qaradeñiz bar. Gönlümdə bar ise de, yalnız yarım til bilmez halde frenk deryasına tüşmeye qorqup tura idim, ama rastkeldi... yardım itti. Frenk hükemasından /alimlerinden/ biri demiş: “Vay qadınlar, vay qadınlar!” Vaqaa /haqiqaten/, qadınlar neler itmezler. Maña da biri rastkeldi. İstanbul diyerek, Parijde bulundım, Aya-Sofya diyerek, Madlen kilisesi civarına tüşüm! Hudanın hikmeti hesapsız! Qadınlar da – biri imiş. Hudanın nimetleri köp, qadınlar da biri imiş. Türkistanda pek zahir /belli/ degil ise de, erler qadınların eşegi olduğu Frenkistanda açıq zahir oluyur.

* Yuvarlaq qavislerdeki qayıtlar müellifke aittir, köndelen qavisler ise bizimkidir – İ. K.

Qısmet imiş, çare olurmu? Odessada teatro /metinde: tiyatro/, yani temaşahaneye barmış idim. Temaşaya kelmiş bir frenk qızı yanımda bulundu, ba'de /soñra/ añaşıldığı üzere bu qızın adı Jozefin olup İstanbuldan vetanı Parije qaytıyur imiş. Men kibi müsafir olaraq temaşahaneye kelmiş. İstanbulda vezirlerin birisine ders beriyur ve hoca qızlardan imiş. Böylece añsızdan teatroda rastkeldik. Qısmet bu ya! Teatro nedir deseñiz – bu bir temaşa ve seyir hanesidir ki, anda olmuş şeyleri de söylerler, olmamış halleri da beyan iderler. Qadınlar ve qızlar açılmayacaq şeyleri de açup-açup cürerler. Frenkistan civarı bu ya! Ayıp buyurılmaya /ayıp buyurulmasın/, Odessa ehalisi yarı-yarıya frenktir. Men de insanım, cansız bir mumiya degil! Her ne bar ise, ihsan /eyilik/ ve nimet bilirim, hiç de açılmasınlar demiyurım, lâkin böyle ğalebek /qalabalıq(?)/ cemiyyette münasip köremiyurım. Yanımdaki frenk qızı sair qadınlara oşamayıp, edeplice bir şey körüniyur idi. Boyunçığından ayağın ucuna qadar qara materyadan esvabe /urbağa/ çıрманmış, her yeri mestur /qapalı/ idi. Temaşada bulunan ğayrı hanımların çıplaq ve yalanğaç boyun ve kökreklerine baqtıqça (nasıl baqmayım ki, qaysı yaqqa baqsam – hep şu), Hudadan quvvet ve tahammül /dayanma/ istiyur idim, lâkin madmuazel Jozefin (fransızca qızlara böyle derler) bunlar kibi suqlandırıcı degil idi. Mestur degil ise de, mesturiyetten haberdar kibi idi. Maşallah!

Bir oyun tamam oldu. Oyuncılar qadın ve er kişiler, öpüşip, quçaqlaşp içeri çekildiler... Perde çarşaf tüştü. Yanımdaki Jozefin hanım maña çevrilip: “Tahsir efendim, bu oyunu ve temaşayı hoş bulduñız mı?” – dedi.

Güzel ağızdan nazlı ses ile çıqmış türkçe bu kelimeler çiçek balı, sibir mayı /?/ kibi tatlı kelüp, edepten mahrum olmadığımı qıza bildirmek için dedim: “Hanım efendi, temaşa yaman degil, oyun mefhumınca /mündericesi boyunca/ köp zamanlar sefer idüp yurtuna qaytmış qoca, evet qadını ve refiqasını sağınıp kelmiş. Ayttıkları şiir ve cırlar muhabbete dair olmalı, lâkin sabırsızlıq qıldılar, perde tüşüp bitmez burun öpüşmeye başladılar... Öpüşmek hata degildir. Er ve qadın bir-biri için nimetdar. Lâkin tenhaca mahalde bolmalı. Böyle aşıkâr yaraşmıyur. Gül ile bülbül ya gice yarısı, ya sahar mahali sevişirler. Ses uzaq kitse de, muhabbet sevinç mesturdır /gizli, qapalıdır /...”

Jozefin hanım hem küldü, hem qızardı, ğayrılar için utandı. Ba'de /soñra/ men kim olduğımı ve qaydalara kittigimi sual idüp cevabı aldı. Qırq yıllıq dost kibi, söyleşe başlamış idik, hem edep ile söyleşiyur idik. İstanbulda malayani /boşuna/ vaqit keçirmiş frenk qızı islâmlardan hayli terbiye almış, utanmaya, qızarmaya ögrenmiş. Maşallah!

Tatlı-tatlı aytışıp turmaya edepsiz halqlar mani oldular. Cümleñ közü qıza ve maña tiklendi. Qısqa dürbin ve asma közlük ile hayasız /utanmadan/ qadınlar bize baqup-baqup külüşmekte idiler. Qadınlar Jozefinayı, erler meni künledikleri şüphesizdir...

Bu halde frenk qızı halimi añaş, onuñ hanesine barıp, aqşamın bir hissesini daha keçirmeye teklif itti. Taacip itmeñiz! Frenk arasında daha acayıp adetler bar. Daveti qabul ittim. Kittik. Ne için barmayım? Evvelâ – çağırdı, ikincisi – güzel bir qız, üçüncüsü – türkçeyi bilip benim ile söyleşe bilse, dördüncüsü – böyle seferde vaqit hoş keçirmek kerek, daha sebep çoq, lâkin bunlar da yeter...

Kim suvsap suv bulur da, içmez?!

Kim gül körer de, güle baqmaq istemez?!

Jozefin büyük müsafirhanelerin birinde iki ziynetli bölme tutup iqamet idiyur idi. Müsafiri bulduğım sırada sıylamaya ğayret itti. Raqı-şarap içmem – haramdır. Bunu añağaç, frenk qızı tatlı, şerbetler, meyve ve saire ketirtip, İstanbul ahvalından hayli ahbar /haberler/ naqil idüp, Türkistan haqqında hayli şeyler sorap, bazı ayttıklarımı unutmamaq için defterine yazup aldı...

Bir hafta keçti... Şu künleri hep frenk qızı ile keçirdim. Frenkler ve Frenkistan haqqında maña malüm ittiği ahvallere köre, frenk qavmi diqqate lâyıq ve taacipli qavm olduğına şüphem qalmadı. Şöyle ki, Jozefin ile tanış-biliş olğaç, memalik-i-islâmiyeyi ziyaret itmez evvel diyar-i-eqaribi /yaqın diyarlarını/ kezüp körüp añaşmaya ğayet hevesli oldum. Hem ne için cürmeyim ki, qayda barsam, Hudanın dünyası, hem vilâyetlerde suvsuz sahralar ve yolbasıcılar, talamacılar /?/ yoq. Qızlar, qadınlar bir ülkeden bir ülkeye keçiyurlar, kimsege de bir ziyan itmeye çaresi yoqtur. Nizamları, tertipleri ğayet mükemmel ve muntazamdır /tertipli, nizamlı/, ve bir de Frenkistanda olan şeyler bizim Türkistanda olmadığı sırada körmek ve añaşmaq ve nazar-ı-tenqitten keçirmek ayrıca bir faidedir. Malümdür ki, vilâyet körmek,

seyahat itmek – uluğ bir dershanede ders almaq maqamındadır.

Ata-baba dostu kibi, maña yapışmış Jozefin hanım (ne tabiatlı qızçıq!) ta Parij şəhrine qadar yoldaş olup ozdurmaya meram itti. Türkistanda Buhara-i-şerif nasıl ise, Frenkistanda Parij şəhri de öyledir. Frenklerin ulema bağçası, fünün /fenler/ ve maarifet çeşmesi bu şəherdir.

Jozefin türkçe bildiginden, men ise frenk dillerinden hiç birisine aşna olmadığmdan arqadaşlığı ğayet maqbul /qabul olunacaq, keçerli/ oldu. “Yol boyu ve dahi Parije yetişkeç, size fransızca ders beririm, fransız dili ulema /alimler/ ve kibar/ büyükler, seçkinler/ dilidir. Fransız dili ile dünyayı dolaşmaq mümkündür. Her ülkede malüm ve maqbuldur,” – deyü, frenk qızı ğayet közüme kirdi. Tabiatlı fikirli qız imiş! Hoca qızlardan olduğunu aytmış idim. Haqsız, aqçasız maña ders bermeye ne münasebet, maña borcumu bar? Lâkin aqça berecek oldum, almadı. Acayip qızçıq! Aqça berilir de alınmazmı?! Ama men de bir bay balasıyım... Qızdan ders alup, faide körüp borclu tüşmek şanıma yaqışmaz! Aqça almaz ise, bahşış beririm. Hediye qabul itmeye namus itmez ya!

Sibir tüylerinden tonluq sevdiğini aňladığım sırada üç yüz rubleye bir aliy ton alup ve dostluğa namusa ziyan bermeycek usul ile qızı taqdim ve hediye ittim.

– Molla Abbas, siz uzaq yollara kiteceksiz, böyle hediye kerekmiyur, hem israftan kelir”, – deyü, hisli narazılıq itti ise de, ba’de /soñra/ qabul buyurdu. Her halde qadın ve qız hediye sevdikleri ve bazı dahi hediye idene hoş nazar ittikleri malümim ve sebeb-i-cesaretim idi. Yola hazırlanıyur idik. Jozefin dedi ki:

– Molla Abbas, çalmayı ve uzun halatı /metinde: hil’atı/ taşlamaq kerek. Frenkistanda böyle urba çoq körülmediginden, herkesin közü sizde olur, seyirci olurlar. Frenk urbası kiyseñiz, rahat cürülir, kimse tanımaz, diqqat itmez!

– Hayır, hayır, Jozefin hanım, iki köz ile degil, ister qırq köz ile baqsunlar, ne çalma çıkarırım, ne halatı taşlarım!

Qızın bu teklifini kemalen red idüp, tebdil-i-qiyafet /qiyafet deniştirilmesi/ lâzim olsa, Frenkistan seyahatinden vazgeçeceğimi aňlattığımda, qız dedi ki:

– Molla Abbas, frenkler İstanbullu Osmanlılar ile hayli aşnadırlar. İstanbul urbası ve başınıza fes kiyilse, nasıl olur? Bu halde bir nice İstanbul resimleri kösterdi. Bu Bab-ı-Alide /Osmanlı hükümetinde/ Osman bekin resmidir. Ğayet dostum idi. Bu Serasker Divanında İzzet efendiniñ resmidir. Pek malümatlı bir efendidir. Bu saray kâtiplerinden Mahmut bektir... Bunlar kibi kiyinir iseñiz, frenkler sizi Osmanlı zan idüp köz ile aşamazlar!

Resimleri baqtım kördüm, ama ne faide! Başlarındaki fesleri aldñ, bunlar da birer frenk! İslâm olduqları ancaq festen malüm olıyur... Ve bir de qız, bunları islâm töreleri ve memurları diyur. Kim bilir? Belki yañlıştır...

– Hayır, Jozefin, – dedim. – Bu İstanbul qiyafteti dahi benim işime kelmıyur. Çalmamı ve uzun halatımı taşlar isem olmaz. Men Türkistanlıyım, bilsinler, baqsınlar, ne ziyanı bar?..

Bundan böyle milliy ve ecdadiy qiyafteti tebdil itmeye ve başımdaki aq çalma (sarıq), üstümde sarı halat, ayağmda yeşil çitık(mest) bulundırmaya karar berdim. Ancaq on dane frenk kölmekleri aldım. Haqiqat halde frenk bezleri ve kölmekleri ğayet aliy ve nazik şeylerdir. Kölmek nasıl olsa da ziyanı yoq. Kölmekler ile bir-iki boyun bağı dahi aldım. Kölmeklerin kesimine köre lâzim şeylerdir. Jozefin hanım öz tarafından süt beyaz (aq) ve kök (mavı) tüş qolçaqlar (eldiven) alup hediye buyurdu. Yaz ve qış frenk uleması, kibarı qolçaqsız cürmiyurlar imiş. Qolçaq terbiye ve nezaketin bir işareti imiş. Qabul ittim. Qolçaqdan bir ziyan yoq...

Frenk qızını iptida teatroda kördükte, içimi qızdırdığını yazmış idim. Beş-on künlerden beri bu qızğnlıq suvunmadı, belki arttı. Şimden soñ ise yolda bir arabada, aşta bir sofrada, kervansaray ve müsafirhanelerde bir bölmede bulunmaq yol ve ahval iqtizasından /talabından/ olup halimi fikir itmek lâzim keldi. Çünkü hüsn-ü-cemal /dülber yüzlü/, ehl-i-irfan /oqumışlı insanlardan/ bir qızın daimiy köz ögünde bulundığı qan qaynatıp, aqıl bulandıracağı malüm idi... Frenkler nişliyurlar, bilmem. Er ve qadın-qızlar daima bir yerde bulunırlar. Bilmem qanlarınıñ terkiyat-i-kimyeyesi /himik terkiibi/ bizlerden başqamı, bilmem. İçlerinde balıq qanı hareket idiyurmu? Böyle bir şey degil ise, mesturiyetin namı olur idi... Yoqtur!

Qızın refiqalığını terk idüp başqa bir refiq qıdırmaya (aramaya) hacet körmıyur idim. Hilâf/ayqırı, ters/ söz kerek degil: qızın yoldaşlığı gönlüme hoş keliyur idi... Şüphemi bar? Güzel ve hoş qadın ve qız ile yoldaşlıq zevqli kelmezmi? Malümdir ki, qadınların yoldaşlığı degil, belâsı, qazası dahi damlı, lezzetli

olur. Peri qızları, padişah qadınları sevgililerini telef ittikte /öldürgende/, qan aqızmayıp, qıtıqlap öldürirler!.. Her nasıl ise, telef olmaq muradım yoq idi. Ne muhabbet deryasına boğulmaq, ne sevinç bağçasında boñalmaq istiyurdım, yani nasıl qadın olsa olsun haramdan uzaqça, günahdan qaçınmaq muradında idim. Ve bunuñ için Jozefin ile seyahatimi fikir itmeye mecbur idim. Közge hoş qızçıq idi! Fikir itmemek mümkünmi? Edep ve ahlâq küçlü şeylerdir, lâkin istek ve gönül de quvvetsiz ve naçar degildir. Meseleyi fikir ittikçe, çare tapmayıp, başım qabaq kibi şişer dereceye kelir idi. Bir kün deñiz kenarı bağçada kezer iken, hatırıma keldi... Olurmu, olmazmı?.. Heman ormanda adaşıp, coyulıp yol tapmış kişi kibi, ferahlanıp qıza çaptım...

4

– Nişlediñiz, hazırlandıñızımı, Molla Abbas! – deyü, qız qarşıma çıqıp, içeri alıp, yanına oturttı... Qarşısına degil, yan-yana oturttı! Neden bilmem frenk qızları er kişilerden hiç de çekinmiyurlar? Mutlaq frenklerin canı-qanı bizlerden başqaca olsa kerek, bunlar bizler kibi ateşli ve qızğın adamlar olsalar idi, qadınları böyle muhataralı /tehlikeli, qorqulu/ usul ile muamele itmezler idi! Yaş, qart, er ve qadın hep bir yerde bulunurlar, hepsi qadınmıdır, nedir?! Añlayamadım, acayip qavm. Huda hıfz eyleye (Allah saqlasın) eger Taşkentimizde üç kün frenk adeti cari olup /keçerli olup/ er ve qadın hep bir yere kelüp tursalar, neler olur, neler olur?! Dördüncü künü şerh batsa kerek...

– Evet, Jozefin hanım, yola hazırlandım. Bugün, ya irteye gideriz, lâkin yola çıqmaz burun sizden bir-iki şey daha añlamaq istiyurım, mümkün olurmu?

– Buyurıñ, efendim, nedir o?

– Dört Haq kitabın birine iman idiyursıñızımı?

– Evet, efendim, katolik mezhebinde İncil-i-Şerife (Yevangeliyege) iman idiyurım.

– Hoş, ata-ana barmı?

– Vefat ittiler, efendim... Siziñ sualleriñiz taacibime keliyur, neden icap itti /neden kerek oldu /, efendim?..

– Vefat ittiler... Ateşleri yengil olsun...

5

– Hem sualleriñiz taacipli, hem rahatsızca kibi körüniyursız, – dedikte, frenk qızına cevapta:

– Evet, nazlım, biraz rahatsızlığım bar ve bu rahatsızlığım hem sizden keliyur. Rahatı dahi sizden talap ideceğim, merhamet qılup red itmezsiniz, deyü ümüt idiyurım, hem taqdir olsa kerek...

– Barekallah! Evet, sizi rahat itmeye ğayret iderim, lâkin rahatsızlıq nedir, nedendir añlayamıyurım, efendim.

– Özüm ifade itmez idim, hayasız, edepsiz degilim, lâkin yolda, seyahatte kime sipariş /rica/ ideyim? Ayıp buyurmañıza utanıp, qızarıp özüm aytmaya mecburım: men sizi ğayet begendim, sevdim... Hudanıñ emri, Peyğamberin qavli ile/ Peyğamberrin sözü ile, yani hadis-i-şerifte buyurılğanına riayet etip/ sizi almaq istiyurım... rica iderim red itmeñiz, bir kördükte sevdim, hem şanımcıca mümkün qadar dolu mehr (müslümanlar evlengende, erkek tarafından qadıñğa berilgen nikâh haqqı) ve qalım beririm...

Qız qıp-qızıl olup fikirlenetüştü ve ba'de:

– Molla Abbas, sözüñiz dürüst ise, birden cevap beremem, böyle maslahat /iş, mesele/ vaqit ister, – dedi.

– Evet, efendim, dürüst aytam, böyle işler ile lâtife /şaqqa/ olunmaz, fikir buyurıñ. İnşallah, hoş maişet ideriz, ama sizi almaz isem, siz ile yola çıqamam, sizi kördükçe gönülüm hem hoşça, hem accıca olıyur, maña azap kibi keliyur. Hüsn-ü-cemalıñız yaz küneşi (quyaşı) kibi qızdırıyur, bir cins eziyet, zahmet olıyur. Müslümana eziyet haramdır, rahat yolunu qıdırmalı, bulmalı.

– Hoş, efendim, siziñ yahşı adam olduğñıza şüphem yoqtur, lâkin mezhepler başqa, adetler başqadır ki, bizler nasıl maişet ve imtizaç /uyuşma, güzel keçinme/ ide biliriz, türlü ihtilâfat /añlaşılmamazlıqlar, uyuşmamazlıqlar/ mani olmazmı?

– Evet olmaz. Nikâh idüp sizi alsam, mezhebiñizi almıyurım, maña muhabbetiñiz ve sadaqatiñiz kerek. Ehl-i-kitaptansız, şeriat mani degil. Siziñ adetleriñiz zevcelige, qadınlığa ziyarı yoq halde, maña ne ziyarı olacaq? Qadınlıq, dostluq idersiz mezhebiñize, adetiñize müdahilim olmaz /yani mezhebiñizge ve adetiñizge qarışmam/.

Bir-iki kün bu meseleyi müzakere ittik. Jozefin dahi maña oşap, (meni) bir kördükte sevmiş. Acayip

qızçığı! Baş yazısını köz körer... Temaşahanede rastkelmez idi, ama rastkeldi. Körüşür idik de sevişmez idik, ama seviştik. Böyle olacaq, taqdir bu! Huda hayırlı eyleye...

Nikâhname kâğıtını beraberce tertip ittik. Jozefin nikâh ile qadınım olacaq oldu. Dince ibadetime ve adetime hiç de qarışmayacaq ve men dahi onuñ mezhebine ve adetlerine mani olmayıp çarşafsız, bet açıq cürmesine razı oldum. Frenk qızı bu ya, nişlemeli?! Lâkin istemedigim adam ile körüşirmeyeceğim! Qadın bu ya, yañılışlıq ide bilir. Biñ beş yüz ruble mehr ve qalım, beş urbalıq ipek materya ve beş yüz rublelik ispahlıq /elâllıq/ nerse berecek oldum. İki yahşı adam huzurunda şart ve söz idüp bir-birimizi alacaq olduq... Dua oqudım, Huda hayırlı eyleye idi. Duadan soñ şahidleri /saatları/ sıyladıq. Jozefin çay ve tatlılar qoydu, men alup berdim. Frenk adetince, erler qadınlara hayli sırada yardım ve hizmet itmek – nezaketten imiş... Nişlemeli, frenk qızı olğaç, bazı ziyansız adetlerine qatlanmaq gerek.

Şu künü toqtamayıp yola çıqtıq. Nikâh künü seyahate çıqmaq kibar adeti imiş... Alimallah, bir bölmede qalmaq daha yahşıdır! Şükürler olsun ki, bu taraflarda deve ve eşek ile cürmiyurlar, hep demiryol /metinde: timuryol/... hem arabaları rahat bölmeler kibi... Böyle olmamış ise, “rahat töşegi – kibarlıqtır /naziklik, incelikdir/”, deyü deve arqasına deñişmez idim. Her nasıl ise yola çıqtıq. Fikrimi ancaq bir şey bulandırıyor idi.

– Balalarımız olsa, müslüman olmaları şarttır, – demiş idim. Qız ise cevabında:

– Bu meseleyi aytışmaq gerek degil. Müslüman olmalarına /?/ mani degilim... Evlât yetiştirmek öz elimizde... olur da, olmaz da... demiş idi.

Bu ne demek, aceba?! Hiç fikrim almıyur. Ba’de, evet, añlarım. Frenkler birden bir añlaşılmaqlar ki... Hazırda hoş qadın yanımda, gönül oynamaqta, demiryol arabaları gürüldep çapmaqta...

6

Odessadan çıqtığımızdan yigirmi dört saat olur-olmaz Rusiyeniñ çetine yetişip nemse ülkesine kirdik. Türkistandan Rusiye toprağına ayaq basqaç, ormanlara, toğaylara hayran olduğum kibi, Rusiyeden çıqıp nemse yurtuna kirgeç, daha ziyade hayran oldum! İnsanlar, qırlar, toğaylar, bağçalar ve qaryeler daha başqa, daha yahşı. Ne tarafa baqacağımı bilmedim. Ne tarafa baqsam – körmedigim şeyler ve insanlar. Topraqları ne yahşı hall itmişler! Her taraf yem-yeşil, resim ve tüş kibi. Taş ve taşlıq, tiken ve çançığıç, qum ve çaqıl – hiç yoq, hep ekin, bostan bağ ve bağça! Boş bir töpe yoq. İnsan eli tiymemiş bir qarış yer yoq.

Qırlar ve toğaylar santraç /türkçe: satranç, yani şahmat/ tahtası kibi taqsim olunıp kenarları gül ağaçları /gül terekleri/ ve çıtırmanlıq ile çevrilmiş, şöyle ki, uzaqtan baqqaç, devler /?/ santraç oynuna hazırlanmış zan olunır. İnsan ve qarye /köy, qasaba/ deryası! Qayda baqsañ, hep qaryeler ve insanlar körüle. Boş yer yoq. Qarye ve aul binaları bir ve iki qat olup şehir binaları kibi hoş şekilde ve ziyetli. Ormanları ise kene acayıp! Orman degil, bağça zan olunır. Her bir ağaç temizlenmiş, baqıcı elinden keçmiş, gerekmez çubuqlar kesilmiş ve top-top bağlanıp ağacın túbüne qoyulmuş. Her bir qarış yer, her bir ağaç evlât, bala kibi baqılmış. Nimet qadri biliyurlar imiş. Barekallah!

Frenk topraqları meydan olmayıp, ehali ise ğayet kübra /büyük/ ve çoq olduğundan, az yerden köp faide çıqarmaq lâzım kelüp frenkler mahir sabancı ve kemal ustadlar olmaya mecbur olmuşlar. Refiqim Jozefin dedigi kibi, frenk qavmi hünerli ve maarifetli olmamış ise, açtan telef olur idi. Hüner ve maarifet ile neler hasıl itmişler! Alma ağaçları /terekleri/ bar ki, her bir meyvesi bir qarpuz qadar! Sığırları bar ki, künde bizim on sığır qadar süt berir!.. Türkistanda derler ki: frenkler – şeytandır! Yoq, şeytan degil, kâmil ve mahir adamlar!..

Saatte elli vörst /mesafe ölçüsü: 1.06 km/ yol cüre idik. Nemse demiryolu Rusiye yollarından tez hareket ide. Bir künde iki-üç vilâyet keçtik. Başta yolumuz Galisiya vilâyetinden keçti. Bu vilâyet muqaddemleri Polşa devletine mensüp bir yurt imiş. Rusiye, Prussiya ve Avstriya devletleri Polşa devletini taqsim idüp aldıqta, Galisiya Avstriya hükmüne /hakimligi altına/ tüşmüş. Bugünde ekseri ehali kene polâk qavmidir. Qıyafet ve dilleri nemseden başqadır. Bu qavm ğayet içli /duygulu/ bir qavm olup, tekrar polâk devleti ve hükümeti tertip itmek efkârından qalmıyurlar imiş. Olacaqları Huda bilir, talap ise insana mahsustır.

Galisiyadan Bogemiya /metinde: Bohumya/ vilâyetine keçtik. Bogemiya ehali dahi nemse degil, cinsiyeten ve dil ile slavân ve rus qavmine mensüpler, lâkin köp zamandan berli nemse hükmünde qalup, nemse urbası kiyip, nemse tiline mahir olmuşlar, şöyle ki, bilmeyen kişi nemseden ayırıp bolmaz. Avstriya devletiniñ baş şehri ve paytahtı – Venadır /metinde: Viyana/.

Sabah irtte Venaya yetiştik. Halqlar yeñi turup dükkânları açmaqta idiler. Yahşı faytona minip, şeylerimizi alup müsafirhaneye kittik. Venaniñ yolları, bazarları pek meydan /büyük/ degil iseler de, hoş töşelmiş ve ğayet temiz olup, iki tarafları dağ ve tav kibi ve hüsn-ü-şekil /dülber şekilli/ binalar ile çevrilmiş olduqlarından, çoq yaqışıklı körüniyurlar idi. Taşkentin ufaq-ufaq yurtlarını, binalarını hatırladıqça, gönlüme küncülük tüşe idi.

Tüşeçegimiz müsafirhaneniñ, yani kervan-sarayın adı “Hotel Kayzer” idi. Arabamız barup toqtadığı ile, ziynetli, kümüşli, altunlu urbalar kiymiş bir kişi arabamızın yanına kelüp bize iltifat /diqqat/ buyurdu. Urbasına köre, bu kişi nemse vezirlerinden ya da beklerinden biri olsa kerek, deyü iltifat ittim. Mezkür adam fi’lhal /şu daqıqa, heman/ şeylerimizi alıp içeri qoydu. “Maşallah!” – dedim. Ne yahşı terbiyeli halqlar imiş. Ama az vaqit soñ añladım ki, mezkür kişi vezir degil, töre degil, adiy bir hizmetçi imiş! Frenklerde acayip adetler çoq, hizmetçileri bekler, paşalar kibi kiyindiriyurlar. Böyle adet olurmu? Frenkistanda oluyor. Bunların çoq adetleri bize aksidir. Bunlarda qadınlar erlerin qolunu öpmiyurlar, erler qadınların qolunu öpiyurlar. Şeritli /yolaqlı/, ziynetli urbaları bekler, töreler kiymeyüp, hizmetçilere kiyindiriyurlar ve özleri qabahatlı kişiler kibi, qap-qara urbalar kiyip cüreler.

Müsafirhane qapısından kirgeç, halı ve palaslar ile töşelmiş süt kibi aq taş nerdübandan /merdivenden/ çıqıp tuttuğumuz bölmeye kirdik. İki bölme idi. Ne acayip şeyler! Qadife ve ipek ile töşelmişler, divarlarda altun suvlu küzgüler... Bir bölme yataq yeri olup temiz-temiz töşekler ve bucaqta /köşede/ çeşme şekilli yasalmış tas, quman bar idi. Tüştüğümüz müsafirhane hanlar, padişahlar oturmaya lâyıq sırada iken, ğayet ucuz olduğına çoq taacip ittim.

Qalabalıq demiryol arabasından tüşüp, adamlar közünden qurtulup, bu rahat bölmeler içinde Jozefin ile hoş-hoş keçirilecek saatler hatıra kelüp keyfimi ketirdiler... Jozefin yoldan soñ yorğunca olup cuvunup bir-iki saat yuqlamaq muradında olduğundan, ve men ise nemse bazarlarını körmeye aşığımdan, qadın rahatlanıncaya qadar bazarları dolaşmaya çıqtım. Frenkistanda qoca yurttan çıqıtıqta qapıyı beklep, kilitlep kitmek adet degildir, çünkü qadın özü kimseni içeri almaz ise, bir türlü ziyane ve hıyanet olamaz. Nizamları ve usulları pek muntazamdır /intizamlı, tüzgün/. Jozefin ise sadıq qadın ve muhabbetli refiqa olduğuna hiç şüphem yoq idi.

Bir saat qadar bazarları dolaştım ve nemse qavminiñ baylığına ve heves-i-ziynet /ziynetke tüşkün/ olduğuna hayran oldum. Bizim ülkelere hiç qıyas degil zan idersiñ, ğayrı bir alemdir. Bilmem, kim ziyade şaştı? Menmi nemselerin haline, ya olarmı benim halatım ile çalmama? Añlaşıldı ki, çalmalı kişi körmemişler...

Jozefine hediye için bir-iki ufaq-tüfek alup müsafirhaneye qayttım. Töre ve kinâz kiyimli hizmetçi qarşıma çıqıp qapı açup kemal-i-tazim /büyük hürmet/ ile nerdüban başına qadar ozğardı. Cuvurup nerdübanlardan çıqıp bölmemin qapısından kirdiğim ile kördüm de şaşım!.. Keçen kün demiryol arabasında rastkelmiş medrese şakirdi Genrih sandığına şeylerini toldurup tura idi. Heman ot ve ateş kibi: “Bu kişi mında nişliyor? Bunu mında kim çağırmış?” fikri başına kelüp közlerime qararı tüştü. Şakird ise iltifat iderek /hürmet ve diqqat ile/ el uzatıp oturmaya yer kösterdi. İkinci bölmeye köz taşlap qadın ve cümle şeylerim olmadığını körgeç, aqlım bir qat daha qarışıp: “Hayır-hayır, it oğlu, oturacaq vaqit degil... Qadınım qayda?! Şeylerim qayda?! Tez söyle! Başını bulamaç kibi ezerim!” – deyü hain şakirdde hücüm ittim. Bu sözleri tatarca ayttım ise de, iş ne olduğu bilip, bir kaç ayaq artqa çekilip frenkçe bir şeyler ayttı hem şaştı. “Hay edepsiz, ol edepsiz qadın qayda? Daha qadınlığa başlamadı hıyanetlige tutunmuş, pek yahşı! Men sizlere kösteririm! Menim şeylerim qayda? Nek aytmıyursıñ, it ve köpek oğlu?” – deyü, hıyanetin özüne bardıqta, qaçmaq tedarigi ittigini körüp, heman belimde olan kaşmir quşağımı çezip frenkin elini-ayağını baylap qoydum...

Nemse şakirdi de qıp-qızıl, de ap-aq olup qıçqırmaya başladı. Qıçqırır, evet! Bir saat daha bazardan qaytmamış olsam, nikâhlediğim frenk qızı berdigim aqçalar ve bahşişler ve öz eşyam havalara uçacaq idiler. Ama da rastkeldik! Şakirdin sadasına köre, bölmeme frenkler kelüp toldular. Ğara-ğura, bilmem neler aytışmaya başladılar. Cümleye hitaben açuvlu-açuvlu qollarımı açup: “Qadın qayda, qadın?! Şeyler qayda, şeyler?!” – deyü, şamataya ve qıçqırmaya tutundım.

(Devamı bar)

Zincirli Medrese (1500/01): giriş qapısı.

Foto: Usman Ablayev, 2000 s.

“İLİM MABEDİ”

ZINCIRLI MEDRESEniñ tarihindeki bazı bir tartışmalı meselelere dair.

N. Abdülvahap

Malüm olduğu kibi, ağımdaki sene, milletimizce, eski taht merkezimiz Bağçasaray şehrindeki meşhur Zincirli Medreseniñ 500 yıldönümü senesi olaraq ilân etilgen edi. Eñ eski maarif ocaqlarımızdan olğan Zincirliñ yübileyi münasebetiyle evvelce işlenip çıqılğan programma boyunca maarif işlerimizin keçmiş, bugünü ve kelegeci ile alâqalı bir sıra hareketler yapıldı. Şu cümleden birqaç konferans keçirildi ve daha da keçirilecektir. Bütün bu hareketlerde yüksek tahsilimiz tarihi ve bunda Zincirliñ yeri ve hissesi meseleleri ayrıca bir ağırlıq qazanıp, bir sıra yazı ve çıqışların mevzuı oldu. Bu yazı ve çıqışlarda medreseniñ çoq asırlıq tarihinden bilingen faktların tanıtılmasına çalışıldı. Bu faktların mühim ve olduqça diqqat çekken bir kısmı Zincirliñ quruluş, açılışı, açılış merasiminde de onuñ qurucusı olğan Qırım Hanı I Meñli Gerayniñ tarafından söylengen nutqu ile bağı olup, bularniñ tasvirleri (ilk evvelâ – añılğan nutuqniñ metni), daha çoq – rus tilinde, çeşitli neşirlerde yayınladı. Neticede, bugün, bu mevzu olduqça sıq anılğanı sebebinden, Zincirliñ açılış tarihi ve etrafındaki diger vaqialarnıñ olup keçtiği şekli tarihiy bir kerçek olaraq körünip başladı. Lâkin, soñki vaqt meydanğa çıqқан bazı bir bilgiler meseleniñ o qadar aydın olmağanı ile bir sıra tartışmalı noqtaları bulundurğanı kösterdiler. Aşağıdaki maqalede, işte, bütün bularğa biraz açıqlıq berilmesine çalışılacaqtır.

Keçenlerde Qırım Devlet Arhivinde 1917–1920. seneleri arasında Aqmescitte çıqқан “Millet” gazetası üzerinde çalışır ekenimiz, diqqatımızı gazetanıñ 1917 senesi 6 noyabr (qasım) tarihli 97-ci sayısında basılğan bir maqale celp etti. 1917 senesi aynı şu noyabr ayınıñ üçüncü küni Bağçasaray şehrinde büyük tantana ile dört qırımtatar maarif - kültür müessiseniñ: Han Sarayı esasında Müze - hane (Milliy Müzey), İ. Gasprinskiy adına Darulmuallimin (qız balaları için hocalar mektebi), Sanayi ve Hüner Mektebi ve Zincirli Medreseniñ esasında I Meñli Gerayniñ adına İstitut (Akademya)niñ açılışı üzerine yazılğan büyük kölemlı bir maqale edi. Merasimni bütün tafsilâtıyla aks ettirgen “Bağçasarayda milliy debdebe” başlıqlı ve “Muhbir” imzalı şu maqalede(1) aşağıdaki satırlar merakımızı doğurdı:

“Bundan sonra Osman Nuri efendi Aqçoqraqlı (2) kürsi-yi hitâbete (üstünden hitap etilgen kürsüğe)* çıxaraq Bağçasarayda mevcut medreselerin surət-i inşaları (quruluşlarını) ve o medreselerin baniyleri (qurucuları) tarafından nasıl maqsatlarla tesis etildigi haqqında tarixiy malumat vererek Zıncırlı Medrese-yi aliyyesiniñ (şerefli ve aziz medreseniñ) ilk iftahında (ilk açılışında) medreseniñ baniy-i muazzamı (büyük qurucusı) merhum Meñli Geray Han(3) tarafından söylenen tarixiy ve ibretli nutqunu oquyaraq mezkür nutq-ı şerifni (şerefli, mübarek nutqunu) Zıncırlı Medresesiniñ hazırki müdürü Yaqub Kemal efendiye(4) taqdim etti. Nefis bir kâğıt üzerinde büyük bir maharet ve sanatla Osman efendi Aqçoqraqlı tarafından yazılmış bu nutqun bir çerçivə içinde qonularaq Zıncırlı Medresesi binasında göze çarpacaq bir yerde asılması hususunda Müftiy efendi(5) mezkür nutqun altında kendi imzası ve yazısıyla bir qaç satır yazı yazmışdır.”(6)

Diqqatımızı çeken işbu satırlardan soñraki bir qayıtta da: “Meñli Gerayniñ bu nutqu ileride “Millet” gazetasında basılacaqtır”, – cümlesini oqudıqtan sonra, merağımız qat-qat artıp, gazetaniñ nevbetteki sayılarını sahifelemege başladıq.

Teessüf ki, bütün ğayretlerimizge rağmen, onlarnen baqıp çıqtığımız sayılardan hiç birisinde qıdırğanımızı tapamadıq. Beklentilerimiz boşqa çıqqan edi.

Aradığımızı “Millet”niñ tap 1920 senesi çıqqan bir sayısında bulduq. Gazetaniñ işte şu yılı 29 yanvar (ocaq) tarihli sayısında (13(64)) aynı şu Osman Aqçoqraqlıniñ “Qırım Türk-Tatar Edebiyatınıñ Qısqaca Tarihçesi”(7) adlı muhteşem bir maqalesiniñ işbu sayıdaki “Meñli Geray Han zamanında Qırımda edebiy hayat” başlıqlı qısımında sözüme mevzu nutqınıñ metnini bulundırğan bir maddege de rastkeldik. İşte, buña:

“Cennetmekân (cennetli) Meñli Geray Han hazretleri bu medreseniñ resm-i küşadını (açılış merasimini) büyük bir tantana ile icra etmiş idi. Sene-yi mahude (anılgan sene, hicriy 906 yılı) şabanu’l-muazzamın (ulu şaban ayınıñ) 15-ci günü idi ki, bi’l-cümle (şu cümleden) bütün ulemâ, umerâ (devlet adamları, beyler, seyyidler, şerifler ve ilh.) ve ağalar hazır bulundıqları halde maqamına munasip dua ve senadan sonra hazırına (meydanda bulunğanlarğa) hitaben işbu nutqu irad buyurmışlar edi (söylegen ediler):

“Büyük Tañrıniñ yardımı birle men ki, Meñli Geray, mübarek Qırım toprağıniñ köbaymasına qudretimniñ yettigi qadar Tañrıniñ ve dinimniñ ve milletimniñ a’ dâsınıñ maqhûr bolmasına hanlığımıñ esdâq balaları bolğan sizlerniñ iâneñiz birle leyyâlimi eyyâm etmegin say ettim. Köb şükürler bolsun, Rabbimiz imdadı birle ğalib boldım. A’da maqhur boldı, hâk-ı Qırım mamur boldı. Men sizlerniñ aqibet-i umürniñizi oylanmaq birle Tañrıniñ evâmirini haqqı birle yerine ketire bildim. Umür-ı ahireti oylanmadım.

Zıncırlı Medreseniñ açılış merasiminde (6.03.1501) Qırım Hanı I Meñli Gerayniñ söylegen nutqınıñ metnini bulundırğan bir levha. (Haz.: O. Aqçoqraqlı, 1917). Bağçasaraydaki Han Sarayı Müzeyiniñ fondundan.

* Qavisler bizimkidir – N. A.

Közlerimdin Rabbimniñ azabındın haşiyet birle âb aqızmadım. Men qalbirde ahir küniniñ velehni asramadım. Buniñ için Tañrımdın benim mağfıretime yararlıq bolur oyi birle bu medreseni bina qılmağa şürû qıldım.Efqâr-ı fuqarâdın bolğanlarınñ dahi tahsil etüb bolmasını tefekkür birle vaqıf ibqâ ettim. Medresemde iktisâb-ı ulûm-ı uhreviye ve dünyeviyede bolğan tullâbniñ subh-u-mesâ benim asiy ruhum için dua eteceklerini tefekkür birle sürûrim izdiyâd ete. Medresemniñ ulûm-i diniye, sufiye ve uhreviye ki mahsus boldıǵı misillü mübarek milkimizniñ mesâlih-i âmmesiniñ haqqı birle bolması için ulûm-i dünyeviyeniñ dahi tahsil etilüvi maqsudım boldı”(8).

Bugünki qırımtatarcası ile:

“Büyük Tañrı ve hanlıǵımniñ eñ sadıq balaları olğan sizlerniñ yardımı ile men, Meñli Geray, Qırım topraǵınıñ artması ve Tañrı, dinim ve milletimniñ duşmanınıñ mahvolunması için qudretimniñ yettiǵi qadar gecelerimni kündüz yapmağa ğayret ettim. Çoq şükürler olsun! Rabbimniñ imdadı ile ğalip çıqtım. Duşman yeñildi, Qırım topraǵı mamur oldu. Men siziñ taqdiriniñizi tüşünerek Tañrımnıñ emirlerini haqqı ile yerine ketire bildim. [Kendi] kelegecimni (ahretteki halimni) [ise] tüşünmedim. Rabbimniñ azabından haşiyet (Allah qorqısı) ile közyaş aqızmadım. Ahir künü(niñ) şiddetini [de] qalbirde asramadım. Bunuñ için, Tañrımdan mağfıretime yararlıq olur fikri ile bu medreseni qurmağa başladım. Faqirlerniñ eñ faqiri olğanlarınñ bile [mında] tahsil ala bilmelerini tüşünip vaqıf tesis ettim. Medresemde dünya ve ahiret ilimleriniñ tahsilinde bulunacaq talebelerniñ sabah-aqşam (qece-kündüz) benim asiy ruhum için dua eteceklerinden sevinçim hep artmaktadır. Medresemde diniy, tasavvufiy ve uhreviy (ahret ile alâqalı) ilimler mahsus olduǵı kibi, mübarek devletimizniñ, bütün halqına ait meseleriniñ haqqı ile olması için, bu yerde dünyeviy ilimlerniñ de oqutilmasını istedik.

“Millet” gazetasından mevzumız ile alâqalı öğrendigimiz, işte, bu oldu. Bu bilgiler de bizni bazı bir tüşüncelerge daldırdı. Mesele şunda ki, bütün bular, yani Zıncırlınıñ quruluşu, açılışı ve açılış merasimindeki Meñli Geraynıñ sözleri soñki zaman (soñki 5–6 yıl) Qırırda olduqça sıq qonuşılğan ve üzerlerine az-çoq yazılğan bir mevzular ediler. Buña dair yazılar bir sıra kitap ve kündelik neşirlerniñ sahifelerinde yer alğan edi. Şimdi ise bu yazılardaki bilgilerinñ büyük bir kısmı yuqarıda berilgen faktlarǵa doğru kelmez oldu. Meydanda, artıq, Zıncırlınıñ açılışına dair tasviriniñ, bir sıra farklı noqtalar bulundurğan eki variantı bulunmakta edi.

Qırırda çıqqan kitap, dergi ve gazetalardaki Zıncırlınıñ etrafında yazılğanlarınñ qaynaǵı belli edi. Daha çoq rusça yayınlanğan bu bilgilerinñ alındıǵı yer – rusiyeli tarihçi ve sanatşinas S. M. Çervonnayanın 1995 yılı Moskvada bastırğan “Tatar Qırırınıñ Sanatı” kitabı edi(9). Bu kitapta mesele ilk defa meydanǵa rus tercimesi şeklinde çıqqan edi. Daha soñra bu kitaptaki Zıncırlınıñ açılışı ile alâqalı bölümni qırımtatar milliy maarifi tarihi üzerine yazılğan qıymetli bir monografyasına belli qırımlı tarihçi V. Y. Gankeviç de köçürüp aldı(10). Her eki kitapta da bu bilgilerinñ bulundıǵı menba kösterilgen edi. Bu menba – belli qırımtatar tarihçisi Edige Qırırılınıñ 1952 senesi Almanyada (ve almanca) bastırduǵı “Qırır Türkleriniñ Milliy Mücadeleleri” kitabı, ve daha doğrusı – bu kitap için tanınğan qırımtatar cemaat hadimi ve yazıcısı Cafer Seydahmet Qırırerniñ (1889–1960) yazğan “Muqaddeme”si edi. Bu “Muqaddeme” türk tilinde ve ayrı bir maqale olaraq 1970 senesi “Emel” dergisinde de basıldı (no.60, s.9-22). Zıncırlınıñ açılışı tasviriniñ eki variantını bir araǵa ketirmek fikriyle şu “Muqaddeme”deki mevzumız ile alâqalı bölümni qırımtatarcaǵa adaptirlengen bir şekilde dergimizge de almaqni faydalı kördük. İşte, şu bölüm:

“Bir adı da “Yeşil Ada” olğan güzel Qırırınıñ bir ilkbaharindemiz. Qırır Hanlıǵınıñ yañı paytahtı Bağçasarayda çiçekler açqan, quşlar hep birden tilge kelip sevinçle ötüşmekteler. Bütün halq da baharnıñ neşesiyle daha canlı, daha hoştur. Müslümanlarınñ mübarek saydıqları bir cuma künü halqnıñ sevinçi büsbütün canlanğan bir haldedir. Sabah namazında hemen bütün camiler tołğan, camilerden, evlerden taşqan halq soqaqlarda bir sel kibi aqmaktadır. Herkes şehirniñ tışındaki bir töpege doğru ketmekte....

XV. asırınıñ başlarında qurılğan Qırır Hanlıǵınıñ ikinci hanı alim ve şair Meñli Geray, kendisine bir saray yaptırmadan evvel, 1500 senesinde, şehirniñ tışında yüksekçe bir töpede

büyük bir medrese qurmağa qarar berip, o kün herkesniñ erte saatte o yerde bulunmasını emir etken edi... Bütün şehir halqı töpede toplandı... Birazdan soñ uzaqdan küçük bir atlı qafileniñ süratla yaqlaştığı körüldi. Eñ ögde Hanniñ eñ sevdiği çal atı, sañki o da bugünniñ ehemmiyetini ve heyecanını duymağa olduğu kibi, başı – yuqarıda, qulaqları – tik turup, canlı baqışları, oynaq adımları ile ilerley edi. Halq, Hanniñ yaqlaştığını körer-körmez, kendisine yol açtı, faqat Han teren bir hürmet hissi ile atından enerek, halq arasından keçti ve çevik adımlarla iş yerine doğru ilerledi. Etrafını sarğan halqı her zamankinden daha ziyade küler yüzle selâmladı ve vaqt qaybetmeden şu sözlerni söyledi:

“Tanrıniñ yardımı ile bugün bu yerde, bizni dünyada kâmil insan olmağa, yarın da ahirette cennetke qavuştracaq ilim mabedini qurmağa başlaycaqımız. Hepimiz bu işte can ve baş ile çalışcaqımız”.

Bu sözlerni aytıp, Han, o yerdeki ustaların emri ile işçiler arasına qarışaraq, onlarla birlikte topraq qazmağa, temel açmağa, taş sökmege başladı. Ve medreseniñ qurucılığı bitkenine qadar o, her fırsatta mında taş, qum taşıdı, işçilerle, halqla birlikte bir işçi kibi çalıştı.

Medreseniñ qurulması bittikten soñra, devriniñ sayılı şairlerinden de olğan Han, medreseniñ qapı kemeriniñ altına, qapıdan keçkenlerniñ mutlaqa egilip keçmelerini temin etmek için, kemerlengen bir zincir astırdı. Bunuñ için de bu medresege “Zincirli” medrese denildi.

Zincirliñ merasim ile açılış kününde bütün şehir halqı, Qırımniñ her tarafından kelgen ulema ve eşraf (devlet büyükleri), ecnebiy elçiler ve Kefedeki Osmanlı Paşa ile maiyeti bu büyük binanıñ ögünde toplanğan ediler. Han, o yerde bulunğanlarğa hitaben şöyle sözlerni ayttı:

“İnsanı eşref-i mahlûqat (yaratıqlarnıñ eñ şerefli) yapqan “aql”dır. Aqlını kemal derecesine ketirgen de “ilim”dir. İlimge sarılmağanlar sürünmege mahkûmdırlar. İlimge hürmet etmeyenler, han veya padişah bile olsalar, müsbet, sağlam iş yapamazlar, hatta erte-keç şerefsizlikke, sayğısızlıqqa oğramaqtan qurtulamazlar. Bu qapıdaki zincirni, bu muqaddes ilim mabedine kirenken, kim olursa olsun, herkesniñ egilerek keçmesi ve ilimge hürmet duygusını hatırlaması için taqtırdım...” Bu sözlerden soñra Han, ilk olaraq kendisi, egilip de degil – eki bükük olurcasına, yapıdan içeri kirdi.”(13)

C. S. Qırımniñ bu yazısı O. Aqçoqraqlıniñ naql ettiği bilgilerle qarşılaştırılrsa, aralarında oluqça

Zincirli Medreseniñ (1500/01) iç körünişlerinden biri.

sezilirli bir farq bulundığı anlaşılır. Diqqat çekken nöqtalardan biri daha, C. Seydahmetniñ naqlinde medreseniñ qurucılığına dair bilgiler bar ki, O. Aqçoqraqlıniñ maqalesinde bunuñ haqqında hiç bir şey yazılmağandır. Aynı zamanda her eki variantta, biraz farklı kontekstte olsa da, bahar mevsimi añıla. (*Hicriy 906 senesi 15 şaban küni milâdiy taqviminde 1501 senesiniñ 6 mart küniüne rastkeltmektedir.*) Meraqlı yeri şunda ki, C. Seydahmed yuqarıda añılğan 1917 senesi 3 noyabrdeki merasimde bulunğan edi ve nutuqniñ mündericesinden, hiç şübhesiz, haberdar edi. 35 yıldan soñra hatırladığı şeyler ise, niçündür, çoq deñişik bir şekilde çıqmaqtalar. Degerli büyüimiz bu meselege o derece ehemmiyet bermegen olsa kerek. Na ise de, neticede, ortalıqqa nutuqniñ yañı bir variantı bıraqlıdı. Onuñ da türkçe ve rusçağa tercimleri yapılp, ilk evvelâ rusça şekliniñ tirajlanmasına yol açılğan edi.

Elbette, bu tahminimiz daha ayrı incelemeler talap etmektedir.

Aynı şu ciddiyy araştırmaları talap etken daha bir mesele bar ki, o da “Millet”te basılğan ve nutuqniñ “asil” metni sayılacaq tekstniñ qaynağı meselesidir. O. Aqçoqraqlı kendi maqalesinde nutuqniñ artındaki bir açıqlamada buña dair şöyle bir malümat bere:

“İşbu nutq-ı haniy sureti İstanbulda Bayezid kitabhanesinde eski qolyazma bir kitabıñ 78-nci sahifesinde muqayyed (qayıtlı, yazılı) bulundığı Bağçasaraylı müderris-zade Ahmed Raşid efendi görüp bize söylemişti. İşbu nutuq kopyası dahi andan alınmıştır”.

Bu açıqlamada sual ve, hatta, şübhe doğurğan nöqtalar yoq degil. Nasıl bir qolyazma? Müellifi kim? Ne zaman yazılğan? Halihazırda ne yerdedir?

Şimdilik cevapsız qalğan bu ve buña beñzer daha bir sıra sualler bütün meseleni de çezilmegen bir halde bıraqmaqtalar. Soñki nöqtanı qoyacaq – ilerideki araştırmalardır.

Eñ soñunda ise Zıncırlıniñ açılış tarihine dair da birçaq söz yazmaqni kerekli köremiz. Bu vaqıtqa qadar Zıncırlı haqqındaki bütün yazılarda onuñ açılış senesi olaraq 1500 yılı kösterilgen edi. Faqat bu vaqıa yüz bergen (hiç şübhesiz) hicriy 906 senesi milâdiy taqviminde 1500 ve 1501 senelerine rastkeltmektedir... O. Aqçoqraqlıniñ naqlettigi bilgiler de köz ögüne alınsa, yani medreseniñ açılış merasimi hicri 906 senesi şaban ayınıñ 15-ci küni keçirilgeni diqqatqa alınsa, bu vaqıamniñ tarihi milâdiy 1501 senesiniñ mart ayınıñ 6 küni olacağı ortağa çıqacaqtır. İşte, araştırlılacaq meselelerden daha biri...

Açıqlamalar:

- (1) [Muhbir] Bağçasarayda milliy debdebe // Millet (Aqmescit), 6 noyabr 1917 (no. 97).
- (2) *Aqçoqraqlı, Osman Nuri (1879–1938)* – tanığan qırım tatar alimi (tarihçi, arheoloji mütehasısı, edebiyatşinas), nesirci, dramaturg, terciman, hattat.
- (3) *Qırım Hanı I Meñli Geray (1445–1514, hanlığı: 1467–74, 1475–76, 1478–1514).*
- (4) *Kemal, Yağub (1885–1939)* – belli qırım tatar tarihçisi ve müzey hadimi.
- (5) Közde 1917–1918 senelerinde Qırım ve Batı Rusiye Müslümanları Müftüsü *Noman Çelebicihan (1885–1918) tutulsa kerek.*
- (6) O. Aqçoqraqlıniñ yaptığı şu nutuq levhası bir fotokopya şeklinde künümüzge de yetip, halihazırda Bağçasaraydaki Han Sarayı Müzeyinde saqlanmaqdadır. Onuñ bir resmini Müzeyniñ Müdürü Server Ebubekirovniñ musaadesiyle dergimizge de almaqni yerli bulduq (*bağ*).
- (7) Aqçoqraqlı O. *Qırım Türk-Tatar Edebiyatınıñ Qısqaca Tarihçesi* // Millet (Aqmescit), 1919: (?) dek., 1920:13 yanv., 15 yanv., 20 yanv., 23 yanv., 27 yanv., 29 yanv., 1 fevr.
- (8) Aqçoqraqlı O. // a.g.e., 29 yanv..
- (9) Червонная С. М. Искусство татарского Крыма. – Москва, 1995. – С. 126–127.
- (10) Ганкевич В. Ю. Очерки истории крымскотатарского народного образования (Реформирование этноконфессиональных учебных заведений мусульман в Таврической губернии в XIX–начале XX века.) – Симферополь, 1998 г. – С.36–37.
- (11) Kırımal, Edige. *Der Nationale Kampf der Kıtmtürken mit besonderer Berücksichtigung der Jahre 1917–1918.* – Emsdetten (Westf.), 1952 [s. XVIII–XIX].
- (12) Kırımer, Cafer Seydahmet. *Önsöz* // Emel (İstanbul), no.60 (Eylül–Ekim 1970), s.9–22.
- (13) Kırımer // a.g.e., s.12–13.

FEVRAL (ŞUBAT) 23 – QIRIMTATAR MİLLİY HAREKETİ QAHRAMANI,
QIRIMTATAR MİLLİY HÜKÜMETİ REİSİ, QIRIM MÜSLÜMANLARI MÜFTÜSİ,
BÜYÜK FİKİR ADAMI, ŞAİR VE EDİP NOMAN ÇELEBİCİHANIN (1885-1918)
HATIRA KÜNÜ.

“ANT ETKEMEN, SÖZ BERGEMEN BİLMEK İÇÜN ÖLMEGE”

NOMAN ÇELEBİCİHAN

(1885-1918)

Hayatı ve Eserleri

Noman Çelebicihan 1885 senesi Qırımniñ Or uyezdindeki Büyük Sonaq köyünde İbrahim Çelebiniñ ailesinde doğdu. Köy mektebi, Canköy civarındaki Aqçora köyü medresesi, Aqmescitteki rüşdiye mektebi, Bağçasaraydaki Zincirli Medreselerde oqudı.

1906 senesi İstanbulğa ketip, andaki Mercan (Vefa (?)) idadiyesinde (orta mektebinde), daha soñra - medresetü'l - quzatta (qadılar hazırlağan mektepte) oquvına devam etti. 1912 senesi İstanbul Daru'l-fununınıñ (Üniversitetiniñ) huquq fakültetinden mezun oldu.

Türküyede bulunduğı zaman çoq faal şekilde çeşitli içtimaiy ve siyasiy hareketlerde iştirak etti. “Qırım Talebe Cemiyeti” (1908) ve “Vatan Cemiyeti”niñ (1909) qurucusı olup, bu teşkilatlarınıñ reisligini yaptı.

1912–1913 seneleri tahsilini Peterburgdaki (Rusiye) Psihonevroloji İnstitutınıñ huquq fakültetinde devam ettirdi.

1913 senesi Qırımğa qayıp, Vatanında yüz bergen içtimaiy-siyasiy hareketlerge qoşuldu.

25.03. (7.04.) 1917-de Aqmescitte toplanğan Bütün Qırım Müslümanları Kongresinde Qırım Müftüsü olaraq saylandı. Bunuñla beraber aynı şu Kongreste meydanğa ketirilgen “Qırım Müslümanları Merkeziy İcra Komiteti”niñ reisligine seçildi. Vazifelerinde büyük faaliyet kösterip, milletiniñ sevgisini qazandı.

26.11.–13.12. (9–26.12.) 1917-de Bağçasarayda ötkerilgen I Qırımtatar Qurultayında iştirak etip, Qurultayda saylanğan Milliy Hükümetniñ Reisi ile, aynı zamanda, Adliye Müdürliginiñ başqanı (Adliye Müdürü) olaraq seçildi.

1918 yanvar(ocaq)da Qırımğa Qızıl Orduniñ askeriy quvvetleriniñ kirmesi ile bolşevikler tarafından yaqalanıp Aqyar hapshanesine bıraxıldı. Bu yerde bir ay qadar tutuldıqtan soñra, fevral (şubat)niñ 22–23 gecesinde hapshaneniñ azbarında vahşiycesine öldürildi.

NOMAN ÇELEBİCİHAN

İctimaiy ve siyasiy, diniy ve edebiy, velhasıl, bütün medeniy hayatımızniñ taqviminde fevral (şubat) ayı, hiç şüpheşiz, çoq parlaq bir deha sahibi olğan büyüimiz Noman Çelebicihanniñ (1885–1918) hatıra ayı olaraq saqlanıp qalacaqtır. Onuñ, misline çoq siyrek rastkelingen ve arzettiği emsalsiz bütünligi ile insanı hayretler içersinde biraqqan muhteşem şahsiyeti, oğrunda canını feda ettiği milleti için daima eñ muqaddes emeller qılavuzı ve tükenmez ilhamlar qaynağı olup qalacağı da muhaqqaqtır.

Şunu da eminlik ve iftiharla aytabilemiz ki, Noman Çelebicihan yalnız çoq asırlıq Qırım tarihiniñ degil de, belki bütün dünya tarihiniñ eñ seçkin insanlardan biri olaraq sayılmağa haqqını qazanğandır.

Bu sene bu abide insanıñ şehit olmasına 82 yıl tolmaqtadır. Şu münasebetle, onuñ büyük cemaat hadimi, qudretli fikir adamı ve natıq olmaqla beraber eşsiz bir istidat sahibi edip ve şair olduğunu köz ögüne alaraq, küñümüzge yetken bütün eserlerini bir arağa toplaş neşir etmekni özümüzce şerefli bir borç bildik.

Noman Çelebicihanniñ biraqtığı ve şimdi elimizde bulunğan edebiy mirası pek büyük degildir ve, çoq bediy bir uslupla yazılğan ateşin nutuqları hesapqa alınmasa, bir hikâye ve sekiz şiirden ibarettir. Bular – aşağıda metinleri berilmekte olğan “Qarılğaçlar Duası” hikâyesi ve “Ant Etkemen”, “Sarı Tülpan”, “Tilkiden Selâm”, “Yolcu Ğarip”, “Savluqman Qal, Tatarlıq”, “Köbelek”, “Bastırıq”, “Haygidi, Tatar Yaşları” şiirleridir. N. Çelebicihanniñ daha bir eser üzerinde çoq ciddi çalıştığı haqqında malümat bulunsa da, onuñ taqdiri üzerine, şimdilik, hiç bir şey aytıp olamaymız.*

Çelebicihanniñ eserleri neşir olunır eken, büyük teessüfle bildirmelimiz ki, bugünde bulardan hiç birisiniñ asıl metni sayılacaq birde bir nüshasına sahip degilmiz. Eserlerniñ elyazma nüshaları, şu cümleden, müellifniñ kendisine ait olğanları haqqında bilgiler, zaten, pek azdır⁽¹⁾. Basılğanları haqqında ise, qısqadan, şöyle malümat berilebilir.

Noman Çelebicihanniñ “Qarılğaçlar Duası” hikâyesi ilk defa 1913 senesi İstanbulda “Yaş Tatar Yazıları” adlı bir cıyıntıqta basılğan edi.⁽²⁾ (O zaman İstanbulda oquğan bir sıra yaş qırımtatar şair ve yazıcılarınıñ (B. Çoban-zade, H. Çergeyev, M. Niyaziy, N. Baybörü, H. Odabaş (Timurcan) ve dig.) eserlerinden oluşqan bu qiymetli cıyıntıq, bilgenimizge köre, daha hiç bir nüshası ile ortalıqqa çıqmadı.) Bundan soñra eserniñ birqaç basqısı kerçekleştirilgen edi. Neticede bugün elimizde hikâyenin, aralarında az-çoq farklılıqlar bulunğan birqaç variantı bulunmaqtadır. Şu cümleden – arap, latin ve kiril harfli nüshalarıyla bir de rus tiline tercimesi şekli.⁽³⁾ Bulardan dergimizge qaynaq olaraq eñ eski ve, büyük ihtimal ile, orijinal şekline daha yaqın olğan, hikâyenin 1933 senesi “Emel” mecmuasında (no.7) basılğan bir nüshası alınğandır. Şunu da aytmak gerek ki, bunuñ metni, ilk evvelâ – imlâ baqımından çoq qarışıq

* Büyük qırımtatar cemaat hadimi ve yazıcısı Cafer Seydahmet Qırimer (1889–1960) kendisiniñ “Nurlu Qabirler” kitabındaki “Antlı Qurban” hikâyesinde böyle bir qayıtta buluna: “Çelebi Cihan merhum atını hiç unutamadı. Tıpqı quvvetle sevgen ve aşqqa nail olamağan insanlar kibi o, her güzel atta kendi atınıñ çizgilerini arardı. Bu atı için “Atım” adlı çoq güzel bir hikâye yazmağa başlağan ve bunu epeyce ilerletken edi. Peterburgda bulndığı sırada bu hikâyesini yazmaq için at haqqında çıqqan rusça ilmiy eserlerinden pek çoğunu tetqiq ettiğini körgendim”. (Qırimer, Cafer Seydahmet. Nurlu Kabirler. İstanbul, 1992, s. 28, not 1.)

olduğu için, içine biraz mudahale etmek zorunda qalındı. Herhalde, şu imlâ “çubarlığı” hikâyenin asıl nüshasına ait olmasa gerek.

Şiirlere kelince, bular da asıl metinleri elge keçirilmegen bir halde bulunmaqtalar. Bazı bir bilgilere köre⁽⁴⁾, dünya yüzü ilk olaraq İsmail bek Gasprinskiyniñ “Terciman” gazetasınıñ sahifelerinde körge bu şiirler, şairniñ vefatından soñra teker-teker veya toplu olaraq bir sıra çeşitli neşirlerde yayınlanğan ediler. (Bu basqılardan eñ ehemmiyetli olğanları aşağıda kösterilecektir.) Lâkin, “Qarılğaçlar Duası”niñ meselesinde olduğı gibi, bu nüshaların arasında da bazı bir farqlar yoq degil. Aşağıda berilgen şiirler çeşitli qaynaqlardan alınğandır ki, bularan her birine dair malümat bu maqalenin soñundaki açıklamalarda bulmaq mümkündür.⁽⁵⁾ Yazımız tenqidiy bir tahlil olmadığı için, herhangi bir tafsilâtqa dalmaqñ lüzümsiz saydıq.

Noman Çelebicihanın eserleri ile alâqalı tekstoloji meseleleri ayrıca diqqat çekken ve teren araştırmalar talap etken meselelerdir. Herhalde, bularnıñ asıl metinleri de erte-keç meydana çıqacaqlarından da büsbütün ümitsiz degilmiz.

N. Abdülvahap

⁽¹⁾ *Baq:* Bektöre, Şevki. Antlı Şehit /Kırım (Ankara), no.9–10 (21–22) (mart-nisan 1961), s.153–154; Bozgöz, Aziz.. Çelebicihan Efendi Hakkında Hatırladıklarım // Emel (İstanbul), no.44 (Ocak–Şubat 1968), s.19–20.

⁽²⁾ Çoban-zade, Bekir. QırımTatar Edebiyatında Qurultaycılıq ve Milletçilik. – Baku, 1929, s.19–20 (azeriy tilinde).

⁽³⁾ *Kiril harfli şekli için, baq:* Челебиджихан, Номан. Къарылгъачлар дуасы. Азырлагъан: Риза Фазыл // Ыылдыз, 1993, №3, С.72–78.

Latin harfli nüshası: Çelebicihan, Noman. Qarılğaçlar Duası. Haz.: Yunus Qandım // Ocaq (Aqmescit), no. 1 (1999), ss. 36–38.

Rus tiline tercimesi için, baq: Челебиджихан, Номан. Молитва ласточек. Пер.: Шефикъа Абдураманова // Ocaq, 1999, №1, С.36–38.

Аynı şu tercime: // Голос Крыма, – 2000 г., – 25 февраля (№9 (328))

⁽⁴⁾ Bozgöz, Aziz. Çelebicihan Efendi Hakkında Hatırladıklarım // Emel (İstanbul), no.44 (Ocak–Şubat 1968), s.19.

⁽⁵⁾ *Şiirlernin, dergimizde berilgen şekilleri ile bulundıqları qaynaqlar şulardır:*

SARI TÛLPAN / Noman Çelebi Cihan / Kırım Yayınları. New-York: Kırım Tatar Milli Merkezi, 1984

KÖBELEK / a.g.e.

HAYGİDİ, TATAR YAŞLARI / a.g.e.

TİLKİDEN SELÂM / Emel, 1933, no.10, s. 6–7.

BASTIRIQ / Noman Çelebi Cihan. New-York: Kırım Tatar Milli Merkezi, 1984.

SAVLUQMAN QAL, TATARLIQ / Kırım (Ankara), no. 9–10 (1961), s.135.

YOLCU ĞARİP / Emel Mecmuası (Pazarçiq-Romanya), no.8 (1933), s.8.

ANT ETKEMEN / Qırım Mecmuası (İstanbul), no.8 (1918), s.147.

Çelebicihanın şiirleri toplu olaraq kiril harfleri ile berilgen qaynaq için, baq: Челебиджан, Номан. Шиирлери. Азырлагъан: Риза Фазыл // Ыылдыз, 1990, №3, С.90–91

ŞİİRLER*

SARI TÜLPAN

İlkbaharni müjdelegen sarı tülpan,
Bari böyle solmasaydıñ hiç bir zaman.
Güzel yosma gönceñ ile endamıñnı
Her kün sever, oper edim sayğılarman.

Gönlümüzni hoşlandırıdıñ, sarı tülpan.
Men de seni elden, yelden qısqanamam.
Uzaqlardan, kökten, yerden çoq süyemen, –
Küneşlerniñ, yıldızlarınñ közü yaman.

Sarı tülpan, bağçamıznı şeñlendirdiñ,
Pek az zaman qırıq gönlüm eglendirdiñ.
Yarın sen de qırılacaq, öleceksiñ,
Ölecekseñ bu **Cihan**ğa niçün keldiñ?

KÖBELEK

Bir köbelek uça - qona bağçalarda kezerdi,
Eriğanlar, qart zambaqlar bu melekten bezerdi.
Bezmey onuñ altın ipek qanatları, tülleri, –
Salte öper, ohşar edi tülpanları, gülleri.

Bir mektepli qızçıq kördi, buña içten tutaştı,
– Seni, seni tutayım, – dep, fesi elde köp qoştı.
Quvaladı – yetamadı,
Attı fesi – uramadı,
Köbelegi tutamadı,
Bir daha soñ köramadı...

Çünkü o bir yaş göncege öpe-öpe yapışaraq,
Yapraqlarınñ kölgesinde körünmeden gizlenmişti...

**Noman Çelebicihannıñ şiirleriniñ yazılış tarihleri tam olaraq bilinmegeni için, hronoloji bakımından bular serbest bir sıra ile berilgendirler.*

HAYGİDİ, TATAR YAŞLARI

Haygidi, tatar yaşları, oqumaylar!
Erenlerge eş bolup yol quvmaylar⁽¹⁾,
Başta aqıl bar eken, közde qaruv,
Körmey, bilmey yürmekten utanmaylar.

Haygidi, tatar yaşları, oqumaylar!
Oqusalar, kimseden kem qalmaylar,
İstanbulda, Pariste birinci bola,
Yaponlar da onlarğa yetalmaylar.

Haygidi, tatar yaşları, yoq başları,
Törelermen törde ösken yolbaşları.
Yolbaşları bolmağanda horluq körüp,
Qayda barsa tökeler közyaşları.

TİLKİDEN SELÂM

İki tazı bir tavşanı quvdular;
Quvup, tutup boğazından buvdular.
Avcı keldi: “Hayda, hayda, taşlañız,
Bunu taşlap başqasına başlañız!

Bir tavşanla bizim qazan tolmaycaq,
Birin daha tutmasañız, olmaycaq”, –
Dep tururken, ininden çıqtı bir tilki,
Tavşan qadar cuvuralmay o belki.

Şay bolsa da quyruq taşlap qañğıdı,
Saralan tüp betegeler qañğıdı.
Tazılardır, tilki begi quvarlar,
Tuttuq, bellep quyruğundan buva/r/lar.

O zaman bu qaçqan tilki aylanıp,
Tazılarğa tiş aqşaytıp, canlanıp,
Bir atılır /.../⁽²⁾ dudaqların, tişlerin,
Tişlep alıp parça-parça leşlerin.

Avcı qartqa hazır ider iki baş.
İki quyruq, sekiz ayaq, dört canbaş.
Bu ğanimet her zamanda tapılmaz,
Dedi tilki: “Daim hatır sayılmaz;

İşte, seniñ qazanıña nomay et,
Azdamıdır, köptemidir bereket.
Bunu al da endi, babay, üyge ket,
Biz tilkiden qartqa, caşqa selâm et:

Tavşan quvsa – quvsunlar,
Tilki tapsa – buvsunlar.
Quyruğundan buvmasınlar,
Her qaçqannı – quvmazlar!

⁽¹⁾ Yol quvmaq – izinden ketmek.

⁽²⁾ Metinde bu yerdeki söz(ler) tüşürilgendir.

BASTIRIQ

Dört taş dıvar, eñ töpede – bir kiçkene pencere,
İçke demir çabaqlardan ıñıq tuvul – dert kire.
Her köşede dım kölgeler, yeşil küfler köpüre,
Yataq – tahta, yemek – fena, yerden suvuq üfüre.

Hizmetçi de her kün bunu suvlap-suvlap süpüre,
Kimerde bir anaynı da sögüp sala köz köre.
Aqşamlar bu qara üyge qara perdeler kere,
Yañgızlıqlar yañgız canğa canlı tüşler köstere.

Ğarip yürek çapalana, tenler, tükler ürpere;
Tozmay gönül, havalanıp, alçala bom-boş yere⁽¹⁾.
Nevbetçiler gece-kündüz qarap, cürüp teşkere
Qapudaki avur kiltni her saat dört-beş kere⁽²⁾.

Bu kögeli, qardan suvuq kiltli qara mezarğa
Yamanlardan daha fazla yahşı insan köp kire⁽³⁾.
Kirgenden soñ işler belli: tura tura ya çüre⁽⁴⁾,
Ya da haqsız azaplarğa dayanamay delire...

SAVLUQMAN QAL, TATARLIQ⁽⁵⁾

Savluqman qal, Tatarlıq, men ketem cenkke⁽⁶⁾,
Atımniñ başı aylandı ahiret betke;
Seniñ için yaşadım, sensiz ölsüm,
Bilmem, nasıl kirermen boş cennetke.

Avdarılğan altavlar, tamular taşqan,
Bu işlerge biz tuvul, melekler şaşqan.
Hırpalanğan menlikler, horlanğan qızlar,
Balasın taşlap anaylar çöllerge qaçqan.

Artıma baqşam – aq ömür, aldımda – ölüm,
Köp uzamaz belliymen qaranğı yolum.
Qarsambadan havfetmey, kölgeden ürkmey⁽⁷⁾,
Soñ nefeste “Tatar” dep, uzanır qolum.

⁽¹⁾ Bu mısradaki “tozmay” sözü yerine “tözmey” (dayanamay, çıdap olamay) kelimesi de ola bile.

⁽¹⁾⁻⁽⁴⁾ Şiirniñ “Emel” dergisindeki bir nüshasında (Emel (Pazarçiq-Romanya), no.7 (1933), s. 23) işbu mısralar şöyle berilgendir:

⁽¹⁾ Tez bu (?) köñül haraplanıp alçala bom-boş yere.

⁽²⁾ Qapuday avur kiltni her saat dört-beş kere.

⁽³⁾ Yamandan bek ille yahşı insan köp kire.

⁽⁴⁾ Kirgenden soñ işler belli: tura tura ya çüri (çüriy (?), çüre (?)) – N.A.)

Bu soñki mısranıñ, fikrimizce, şöyle de olması mümkündür:

Kirgenden soñ işler belli: yata, tura ya çüre.

⁽⁵⁾ Şiirniñ “Savluqman Qal” adına da rastkeline.

⁽⁶⁾ A. Bozgözniñ hatırlavlarına köre (baq: Bozgöz, Aziz. Çelebicihan Efendi Hakkında Hatırladıklarım // Emel, no.44 (Ocak - Şubat 1968), s.19.) bu mısradaki “cenkke” sözü yerine “çetke” sözü olmalıdır.

⁽⁷⁾ A. Bozgöz yuqarıda añılğan hatırlavlarında bu mısranı şöyle bere:

Qaranğıdan havfetmiy, kölgeden qorqmay...

YOLCU ĞARİP

Ay, munarıñ sil yüzüñden, menden ışq qısqañma,
Men bir ğarip yolcu edim, qaldım qara dağlarda.
Yol şaşırđım, kün aşırđım, sağa baqıp ağlar da,
Ah çekemen, aç yüzüñni, meni yaman köz sanma!

Aç yüzüñni, saç nuruñni! Uçurumlar, qayalar
Işq alsın, aydınlansın, kölgeleri silinsin!
Topraq-topman qardaş iseñ, köksüñdeki kök taşlar,
Ğranitler qara yerge ayna bolup körünsin!

Yüregime sırdaş iseñ, közümdeki şu yaşlar
Çiçeklerge tökecegiñ o çıqlarğa qarışsın;
Tañ yıldızı doğar iken, elbet, meni o bekler,
Saç nuruñni, yolcu ğarip hasretine qavuşsın!

ANT ETKEMEN⁽¹⁾

Ant etkemen tatarların yarasını sarmağa,
Nasıl bolsun bu zavallı qardaşlarım çürüsün;
Onlar için ökünmesem, qayğumasam, yaşasam,
Yüregimde qara qanlar qaynamasın qurusun.

Ant etkemen şu qaranğı yurtqa şavle serpmege,
Nasıl bolsun iki qardaş bir-birini körmesün!
Bunu körüp buvsanmasam, muğaymasam, yanmasam
Közlerimden aqan yaşlar derya-deñiz qan bolsun. . .

Ant etkemen, söz bergemen bilmek için ölmege.
Bilip, körüp, milletimin köz yaşını silmege.
Bilmey, körmey biñ yaşasam, Qurultaylı han bolsam,
Yine bir kün mezarlıklar kelir meni⁽²⁾ kömmege.

⁽¹⁾ Şiirniñ qaynaq olaraq alınğan nüshasınıñ soñunda şöyle bir qayıt bardır: ““Millet” gazetasınıñ, merhum Çelebicihan efendi namına neşir ettiği nüsha-yı mahsusesinden”.

⁽²⁾ “Qırım Mecmuası”nıñ nüshasında: “beni”.

Sözlükçe:

qayğumaq – qayğırmaq, qasevet etmek;
qısqañmaq – qızğanmaq, saranlıq etmek, bermege istememek; künlemek;
onlar – olar;
topraq-top – yer kürresi;
qanğumaq – atlamaq(?);
betege – bir cins ot, *rusça*: перистый ковыль; типчак;
saralan – alacalı-sarıltım, sararğan;

tiş aqşaytmaq – tiş sırtmaq;
busanmaq – açuvından öfkesi qabarmaq, öfkelenmek;
tamu – cehennem;
kilt – *dial*: kilit;
canbaş – *dial*: yanbaş;
tozmaq – *munda*: qaçıp qurtulmaq, közden ğayıp olmaq, uzaqlaşmaq;

Faydasız (Noman Çelebicihan)⁽¹⁾

QARILĞAÇLAR DUASI

Kiyevim "T..."e(a)

Ertege

On dörd yaşında edim. Eñ asav ayğırlarını bile üyretecek qadar minici olğan edim. Atlarını pek severdim, oqumadan qaçar, cılcığa qoşardım, cılcıda közüme baqqan ker⁽²⁾, toru, kören, borlu... sınılı bir at kördümni, qunan, dönen – baqmazdım, bir arqan atar, tutar, yalınına yapışır, cügen salar, minerdim. Asav arslan kibi qalqar, iner, sıçardı. ... O quturğan sayın qalın, qara tobulğı, bu aydamaq qamçısı, bir yıldırım ateşimen başına tüşer, miyini sarsardı. Asav ürker, fısqırır, başını geniş, meydan çöllerge çevirir, yeşil, tüzem örüşlerde bitken sarı çiçekler, lâleler, kelinçekler, mondalaqlar tuyaqlarınıñ altında ezilir, solardı. Soñra yorulur, terler, savrusundan uçuşqan beyaz köpükler qurur, yavaş-yavaş yatışır, alışır, qamçıdan añlamağa başlardı. Men asavlarğa sözlerimni, isteklerimni bu kümüş saplı, qara qamçıman añlatırdım, tüşüncelerimni bile... Añlatır, sezdirirdim, o qadar güzel, yengil añlatırdım ki, mektepke ketsem oca totayım⁽³⁾ qalın, qısqa tayaqlarımın, köteklerimden döger, döger de bu qadar oquv añlatamazdı. Men tobulğumla asavlarğa ayan⁽⁴⁾, cebe, yorğa, şlaf yürütür; yürümeni, qoşmanı ögretirdim. Oca totayım ise bizge qarılğaçlar duasından başqa oquv bildirilmadı. Bunday bilgisiz başımla uzun, geniş Özü⁽⁵⁾ qırı töpelerinde aylanğan, dolaşqan, qırğan, döggen, köpürgen, anda-mında saldırğan bir küçük aydamaq olğan edim.

“...Min küne mu’minâtin, tâ’ibâtin, qânitâtin, âbidâtin, sâibâtin ve ebkârâ...”⁽⁶⁾ Bunu qarılğaçlar oqur. Bu olarınıñ duasıdır. “Ve’l-mürselât”⁽⁷⁾ süresini oquğanda, oca totayım bunu bizge de ögretken, bu “qarılğaçlar duasıdır”, degen edi. Bunu heman hepimiz ögrendik, ezberledik.

Biz sabaqlarımızni eceler, ağlar, tayaqlar astında ezberlegende, qarılğaçlar mektepniñ delik, camsız penceresinden kirer, raflarğa qonar, yavrularına baqa-baqa, quvana-quvana duasını oqur, küçük, yımşaq, sarı ğağalı palapanlarına da ögretir, seve-seve, ecesiz, tayaqsız ögretirdi. Bizler de ögrendik. Bu güzel, sevimli qarılğaçlar oquğanda bizler de canımızman, qulağımızman diñler, diñledikten soñ hepimiz sevinir, oqurdıq. Kimerde qarılğaçlar oqur, biz susar, diñlerdik.

Köy mektebine pek köp qatnadım. Bu qaranlıq, canbur (campik(?))* bala zindanına köy balaları da keter ediler. Mektepke quşluqtan burun keter, ketkende elimizge bir parça etmek (ötmek) alırdıq... Etmekke analarımız taze kübüden biraz may, beyaz, cılcı qaymaq yağı sürerdi. Bunu üylen vaqtı dağdıqta aşardıq, üylenge qadar o dımlı, basıq mektepniñ eski, tütülgen, delik kiyizleri, qasırları astında qarılğaç yavruları dayın tizilir, tiz çöker, otururdıq.

Sabaqlar ögümüzde, yapraqlar açıq, közlerimiz yuqarıda. Çatığa yuva yasağan qarılğaç palapanlarını sayardıq. Qaçan qanatlanacaq, uçacaq, dualarını oqucaqlar?.. Bunu biz bilir, bir-birimizge añlatırdıq. “Uçqan soñ, – derdik, – istedikleri qadar kezecek, külecek, oynayacaqlar; oynasa-oynasa, avalana-avalana köklerle, bulutlarğa, ışıqlarğa yükselecekler; olarını hepimiz kinlerdik, kinledigimizden şindi tutmaq, küçük, ince qanatlarını, tüylerini yulmaq, küçük sarı ğağalarını qırmaq isterdik... Bizler dayın olarını da oynamaq, sevinmekten, sevine-sevine yaşamaq, uçmaq, yükselmekten alıqoymaq arzu iderdik.

Oca totayım yavaş-yavaş, fisa-fisa kelir, qapı arqasından bizlerni, bizim oyunlarımızni, sözlerimizi, şaqılabanlıqlarımızni diñler, soñ, birden-birge qapı açılır, kirerdi. Kirgen vaqt hepimiz qorqar, titrer, ağzımızni açar, közümüzniñ kenarından qılıy-qılıy baqışardıq. O, yavaş-yavaş kelir, yufaq, sönük pencereniñ qapalı, ölgün ışığı ögünde oturur, qapanırdı; oturdığı zaman kölgesi uzanır, kedige oşardı; hepimiz körer, fiqr-fiqr külerdik.

* *Qavisler bizimkidir* – N. A.

Soñra hepimizni sıra-sıra tizer, “Tebbet”⁽⁸⁾, “Qul ya”, “İnnâ ateynâ” sürelerini oqutur, qızar, köpürür, açuvlanır, alın tamarları qabarır, tayaqlardı...Hiç bir şey añlamaz, öğrenmezdik, soluq-soluq ağlar, soñra qorqar, susardıq. “E, oqu!” emrine qarşı hepimiz yutqunur, sallanırdıq, köy ögünde tolqunğan boğdaylarday sallana-sallana, yutquna-yutquna oqurdıq. Bu qara-qara añlaşılmaz, ince arab laflarını eceler, tekrar-tekrar oqur, añlamaz, añlamağamız içinmi – bilmem, hiç de bir şey öğrenmezdik.

“Ve’s-semâi zâte’l-bürûc”nı başlağanda, oca totayım tilimni on beş kapikmen burğandı. Burğanda: “Pismillâ, oqumış ol!” – degendi. Bursa da, qoparsa da, benim tilim kelmedi, kelmeyecekti. Añlamay edim ki...

* * *

Zaman zaman ekende,
Evel zaman ekende...
Öpük ulema ekende...
Qarılğaç qadı ekende...
Duvadaq müftü ekende...

Bu uzun tekerlemelermen başlağan ertegeler oca totayım ketkenimen başlar, bitmez, tükenmezdi. Uzun-uzun masallar aytır, diñletirdik.

Mavultay pek köp ertegeler, cumaqlar, tapmacalar bilirdi. Bilgen masallarını diñlegenge de aytır, diñlemegenge de, añlatır, diñletirdi.

Aytqanda küçük küler közleri küçülür, yuvarlaq, çıyıq, mini-mini yanaqları qızarır; içini çeker, tatlı tatar tilimen añlatır, sanki bir özen, sanki bir kanarya. Tatlı-tatlı söyler, köpürür, taşar, seve-seve diñletirdi.

Mavultaynı hepimiz severdik, o söylerse hepimiz, her yer toqtar, susar, qarılğaçlar bile susar, onu diñlerdi.

Men mektepke meçin yılı⁽⁹⁾ kirgendim. Ülü yılı, sıçan yılı “Aptiyek”⁽¹⁰⁾ oqudım, tavşan, cılcı, bars, yılında – Qur’ân, Tecvid⁽¹¹⁾, İlm-i hâl⁽¹²⁾. “Kesik baş” destanı bitken /soñ/, mektepten çıqqandım.

Artıq men bol-bol körenlerge, torularğa, borlularğa qavuşqan, artıq bu yiri közlü ipek yalınlı sevgili ayğırılar tamamıyla benim olğan edi. Her kün birini minerdim, mindigim zaman eski, uzaq Tatarstan çöllerinde bir tavuşla biñlerce cav qaytarğan, duşman bozğan bir başbuğ pertavıman köksüm qabarır, yüregim ururdu. Özümü bir han yahut bir batır zan eterdim. Qalpağımni eger, mingenimni mamuzlar, yavaş-yavaş ayan, cebe verirdim, soñra solğa-sağğa bir-eki qamçı patlatır, dolutizgin bırağırdım...

Tena, qulan çöllerde sıçrar, siner, deryalarday tolqunğan yeşil piçenler, qırmızı, mavı çiçekler, mamatekeler üstünde bir qara köpük kibi uçar, fırlardım. Atım ince, uzun boynunu uzatır, qulaqlarını qısar, qoşar, çapar, sanki bir qurşun, sanki bir sağın (sığın) o. Fırıl-fırıl uçqanda saçlarım külte-külte yelpirer, sanki bir tatar tuğu. O zaman yüregim öser, qaruvım qat-qat artardı. Közlerim qızarır, körmez /olurdu/, qulaqlarımda yüreklerge qorqu vergen uğultılar işitirdim. Çiçekli, qoqulu geniş ovalarğa küneş altın yarıqlarını tökkende men cavluğumni bayraq, tobulğumni qılıç yapmaq, bu güzel, yeşil çöllerge qırmızı qanlar tamlatmaq isterdim... Şay, şay!.. Men de eski dedelerim dayın cav qaytarmaq arzu eterdim. Ögümden tavşanlar, tilkiler sıçrar, qalqar, qaçarlardı. Ötede bir bödene uçar, yahut bir çoçamiy fisar. Kimerde uzaqlarda bir duvadaqnñ ahmaq-ahmaq kezindigini körerdim...

* * *

“Rüşdiye”, dediler, bir mektep açıldı. İştittim, qorqtum, tüşündim: mektep – evet, mektep. Oca totayımniñ tayaqları esime tüştü. Acı-acı titredim, elimdeki qamçı yerge tüştü.

Rüşdiyege meni de yazdırdılar. Rüşdiye meni qamçı, egerden ayırdı. Köy balaları, tekrar toplandıq, develerni, qoylarnı başqa çobanlarğa taşladıq, çöllerden, sürülerden, beyaz, pamuq qozulardan ayrıldıq.

Mektepniñ büyük, çifte qanatlı, aq boyalı qapısından içeri kirdik. Kirdigim zaman yüregimde bir yengillik, añlaşılmaz bir şey... bir quvanç tuydum. Yüksek, beyaz bir yapı, geniş, büyük pencerelerden parıl-parıl ışıklar töküle edi. Sıralar sıra-sıra tizilgen, qarşıda qara, yalpaq, eki tuyaqlı bir tahta tura edi; qara qalpaqlı, qırmızı çehreli bir yigit cüre, kezine, cürgende söyley, oquy, oquta, añlata edi. Açıq, büyük tatar sözlerimen añlatqanda her sözü qafama bir qamçı qadar öte, miyim döne edi.

Bu, rüşdiyenin baş oçası edi. Ertesi kün hepimizge bir biçimde rubalar kestirdi. Yeñi-yeñi güzel kâğıtlı kitaplar verdi. Qalem, kâğıt, defter, bor dağıttı. Hem oquta, hem yazdıra edi; kimerde qara tahtağa çıqara, bizge eñ parlaq, eñ nurlu oquvlarnı bu geniş qara tahtada oquta, ögrete edi.

Biraz oqutur, oynatır, tınışlatırdı. Oyun için mektepniñ güzel, temiz sarı qumlarman bezengen geniş bir bağçası vardı. Bağçada küneşniñ sıcaq, altın nurları arasında çapar, sıçrar, salıncaq teper, top oynardıq. Ocamız da oynardı. Bizge bilmedigimiz oyunlarnı öğretir, oynamağa alıştırırdı. “Yaşamaq, – derdi, – oynap olmaqtır”. Hepimiz küler, oynar, oynay-oynay yorulur, terler, bezerdik. O zaman: “Ayda, mektepke!” – emrine qarşı quvana-quvana qoşar, sevine-sevine oqumağa başlardıq. Ocamız bizni sever, oqşar, tekrar devam eter, oqutur; oqutqanda biz yazar, diñler, can-qulağımızman diñlerdik. Biz şimdi ocamızdan qorqmaz, onu severdik, sabaqlarımızni seve-seve oqur, öğrenirdik: isap⁽³⁾, tarih, endese, coğrafya... öğrendik. Tarihten temelimizni, soyumuzni, asıl, büyük atalarımızni, eski tatarlarnı tanıdıq.

Coğrafya bizge oturdığımız, oynadığımız, yaşadığımız topraqlarınıñ, kezdigimiz qulan çöllernin kenarlarını öğretti; çağlaya-çağlaya, yuvarlana-yuvarlana aqıp ketken çaylarnı, ırmaqlarnı, tolquna-tolquna, çaypala-çaypala köpürgen, taşqan deñizlerni, mavı kölgeli dağlarnı, deñizlernin derenligini, dağlarnın büyüklüğünü öğretti. . . Yaradannın büyüklüğünü öğretti.

Biz şimdi hem oquy, hem oynay edik. Oynaya-oynaya, quvana-quvana yaşay, ögrene edik. Oquduğımızni añlay, bile, bildigimiz için ocamızni pek severdik. Soñra babamızni, anamızni seve, başqa bir bilgi, başqa bir tuyğuman seve edik. Kitaplarımızni severdik, qalem, kâğıt, tebeşirimizni seve, sıralarnı seve, qara tahtanı bile seve edik. Mektepni, bağçasını seve, bütün köyümüzni, köy tatarlarnı seve edik; köyümüzde, qomşumuzda bizim oquğanımızni sevgen ruslarnı da seve edik. Bilgennen, añlağanın, tanığanın soñ taşlarnı, cuybarlarnı, bütün cihannı seve edik...

* * *

Sonbahardı. Küznün yalancı küneşi sarışın bir çehremen küle edi. Uzaqta qara qarğalar qalın, qaba tavuşlarımın qıçıra ediler. Çiçekler soluq, yapraqlar sararğandı. Köklerge, boşluqlarğa uzanğan mavı dağlarnın mınarlı başlarında qara bulutlar qaynaşadı.

Ava suvuq... Suvuqta buzlaşan, tüyleri ürpergen küçük quşcuqlar, sıyrıçıqlar bağçada, ağaçlarda cıyılğanlar, sessiz-sessiz ötediler.

Mektepke kirdim, kirgende mektepni, sıralarnı, duvarlarnı, her yerni, her köşeni moñ, suvuq kördüm. Oca dalğın-dalğın oturadı. Beñzi soluq, közleri renksiz, tüşüne, tasarlıana edi. Yanında esmeri, uzun-uzun bornuzlı, qoñur saqallı birisi vardı. Bu, qadı edi. Men qadı efendini yarmalıqta bir qoñur ögüz satqanda körgendim, tanıdım. Qadı oturadı. Oturduğu yerde qıbirdadı, bir kâğıt çıqardı, öksürdi:

– Büyüklerden emir var: isap, tarih, coğrafya oqutmaq şeriat tügül. Tatar tili oqutulğan mektepler qapatılacaq...

Her yer tımdı. Hepimiz toñduq, indemey edik. Mektep bir cenaze evine oşağan edi. Her yer qara, boş, kimse bir şey aytmay edi; yalnız bağçada bir qarılğaç kesik-kesik duasını oquy edi.

Men için-için: “Zavallı qarılğaç! – dey edim. – Oqu, oqu! Soñra seniñ de duañni oqutmayacaqqa oşaylar, seniñ de küçük, güzel ağzıñni bağlayacaqlar...”

Küçük, güzel közlerimen bütün arqadaşlarım qadığa baqtılar, suvuq, doñuq, ağlaşan baqışlarımın qadımı, büyüklerni qarğay ediler. Soñra hoca farı, gürbüz omuzlarını köterdi, ayaqqa qalqıtı, qırıq, titrek bir sesmen:

– Qardaşlarım! – dedi. – Sizge men soñ dersimni de aytayım. Siz baba ve anañızni, Yaradaniñızni severseñiz, tatar tilini de seviñiz...

Daha aytacaqtı, sesi bitti, nefesi tıqandı, boğuş-boğuş laflar eriy, dudaqları arasında öle, işitilmey edi. Ağlaşanını bizden saqlamaq istedi, saqladı, qanlı közyaşlarını yüregine aqtıttı.

Men ağlamaq, bu büyük tatarıñ boynuna sarılıp közyaşları tökmek, boşanmaq istey edim. Mektepten çıqtıq, qadı efendi mektepniñ beyaz, lekesiz qapısına bir qara kilit urdu, ketti. Bütün balalar ağladılar, ağlaşanda men közlerimden bir tamlı yaş aqtıtamay edim. Men şindi urmaq, devirmek, ezmek, yenmek... mektepniñ qapısına astıqları ağır, qara kilitni qoparmaq, atmaq istey edim, “qoparmaq – boynumniñ borcu olsun”, dey edim. Tamarlarımdaki qara qanlar köpüre, közlerim qarara, qulaqlarımda yüreklerge qorqu vergen uğultular işite edim.

Acıqlamalar:

(1) **Faydasız** – N. Çelebicihanıñ bu eserde qullandıǵı mahlası (taqma adı)dır.

Hikâyenıñ metniniñ alındıǵı qaynaq içün, baq: *Faydasız (Noman Çelebicihan). Qarılğaçlar Duası // Emel (Pazarçiq-Romanya), no.7(1933), s.15-23.*

(2) **Keri, toru, kören, borlu** – at tükü renkleri.

(3) Oca(hoca) ve ilerideki ava(hava), avalanmaq (havalanmaq), tena(tenha), ayda (hayda), eceleme (heceleme), isap (hisap, hesap), endese (hendese) sözleri “Emel”deki şekilleri ile, yani “h”sız qaldırılğandır. Bularni böyle imlâ ile yazğan, büyük ihtimal ile, N. Çelebicihanıñ kendisidir.

(4) **Ayan, cebe, yorşa, şlaf** – at yürüşü çeşitleri.

(5) **Özü** – Dnepr özeniniñ türk-tatar adı.

(6) **“Minkünne...”** – Qur’ân-ı Kerimniñ “et-Tahrim” süresiniñ (no.66) beşinci ayetiniñ biraz yañlış şekli ki, doğrusı şöyledir: “**Minkünne müslimâtin mü’minâtin qânitâtin tâ’ibâtin âbidâtin sâihâtin seyyibâtin ve ebkârâ**”. Ayette söz Hz. Muhammed ile onuñ qadınları haqqında ketmektedir. Tercimesi şudur: “Eger o sizni boşarsa, Rabbi oña sizden daha eyi, kendini Allahqa bergen, inanğan, sebat ile itaat etken, tevbe etken, ibadet etken, oraza tutqan, tul ve bakire (qız, erden) olğan eşler berebilir”. (Ayet, Hz. Peyğambeniñ hiçbir qadınıni boşamadıǵınıñ delilidir.)

(7) **“Ve’l-mürselât”, “Qul ya”, “İnnâ ateynâ”, “Ve’s-semâti zâti’l-bürûc”** – Qur’ân -ı Kerimniñ “el-Mürselât” (no.77), “el-Kâfirûn” (no.109), “el-Kevser” (no.108) ve “el-Bürûc” (no.85) süreleriniñ, ilk sözlerinden dolayı, avam halq arasında qullanılğan adlarıdır.

(8) **“Tebbet”** – Qur’ân-ı Kerimniñ 111 süresiniñ adı.

(9) **Meçin, ülü, sıçan, tavşan, cılcı, bars, yılan** – eskiden türk-tatar halqları arasında qullanılğan hayvan taqvimindeki yılların adlarıdır ki, mında meçin – maymun, ülü (veya “lü”) – ejderha ve cılcı – attır.

(10) **“Aptiyek”, doğrusı: “Heftiyek” (f. heft-i yek – “yediden biri”)** – Qur’ân-ı Kerimniñ soñraki yediden biri qısmı; en sıq oqulğan sürelerden oluşıp, mektep ve medreselerde ayrı bir kitap(derslik) olaraq qullanılırdı.

(11) **Tecvid** – Qur’ân-ı Kerimni usuline uyğun olaraq oquma ilmi ve buña dair yazılğan kitap.

(12) **İlm-i hâl** – herbir müslüman adamniñ bilmesi ve yapması kerek olğan iman, ahlâq ve fıqh bilgileri ile buña dair yazılğan kitap.

Sözlükçe:

- ertege** – masal, rivayət;
üymək – *dial*: ögretmək;
sınlı (sinli) – dülber ve sağlam yapılı (vucutlu),
endamlı, yaqışıqlı;
cügen – *dial*: yügen;
tüzem – tüz yer, tüzlük;
kelinçek – qızğalaq, *rusça*: мак;
mondalaq – mandalaq (mandalaç): qırda ösken,
havuçqa benzer, aşalğan bir ösümlük;
ayan – at yürüşü, tuyaq uclarına basıp sekiriklep
yürümə;
sabaq – ders;
palapan – quş yavrusı;
etmək – *dial*: ötmək;
üylen – *dial*: üyle;
tütülmək – örselenmək, parça-parça olmaq;
kinləmək – kin besləmək, kin duymaq;
şindi – *dial*: şimdi;
yulmaq – yulqmaq;
fisa-fisa – *dial*: pısa-pısa (pusa-pusa);
şaqılabanlıq – şaqıylik, şaqacılıq;
kedi – *dial*: mışıq;
öpük – opepop, opapiş, taraq-quş;
cumaq – masal;
dolutizgin – büyük sürat ile; at yürüşü; *rusça*:
галоп;
başbuğ – baş, başqan, qumandan;
- tuğ** – bunçuq;
tuymaq – *dial*: duymaq;
tınıslamaq – toqtalıp nefes almaq;
ruha – urba, kiyim;
tebeşir – bor;
çaypalmaq – dalğalanmaq, çalqalanmaq,
sallanmaq;
tamar – *dial*: damar;
mini-mini – küçüçik;
tavuş – *dial*: davuş;
cuybar – ırmaq, dere; ırmaq kenarı;
ağaç – terek;
sonbahar – küz;
ürpermək – tüyleri tiken-tiken qalqıp teri
noqta-noqta qabarmaq;
tasarlanmaq – *mında*: tasalanmaq,
kederlenmək, qayğılanmaq;
bornuz – bir soy çekmen, cübbe; başlıqlı,
keniş, qısqaqollu bir üstlük de olması
mümkündür;
tımmaq – *dial*: tınmaq, susmaq, ölmək;
için-için – içinden, açıqqa urmayaraq, gizli-
gizli;
farı – küçsüzleşken, ihtiyarlaşqan, yıpranğan;
gürbüz (körpüz) – sağlam, iri, eyi şekillengen;
erimek – *dial*: irimek;
uğultı – uvultı.

Nuh Tufanı qissası

Nuh aleyhisselâm Adem oğullarından edi. Adem ile aralarında on baba keçkendir. Asıl adı Yeşkir, yani “şükür ketirici” edi. Milleti için çoq ağlağanı sebebinden oña “ağlavuq” manada daha bir – “Nuh” adı berildi.

Nuh’nuñ zamanında yer yüzünde insanlar o qadar çoqlaşqan, evler o qadar sıq qurulğan edi ki, bir mışıq bir ev töpesinden öbürine keçkence, doğudan batığa qadar barıp çıqmaq mümkün edi. Ekin ekmek için bir qarış bile boş yer qalmağan, insanlar dağ caplarına topraq taşıp olarnı da çayır etken ediler. Ve herkes ilkingi dinleri olğan İslâmı unutıp, butqa tapıncı oldular. Yalınız Nuh ve onuñ üç oğlu İslâmğa sadıq qalğan ediler.

Cebrail Allah’tan Nuh’qa peyğamberlik ketirdi ki: “Halqı yañıdan İslâmğa çağır”, – dep. Nuh ayttı: “Dünya pek keñiş, kâfirler de pek çoqlar. Men nasıl etip o qadar adamğa sözlerimni eşittireyim?” Hıtap keldi ki: “Ey, Nuh! Aytmaq – senden, eşittirmek – menden”, – dep. Öyleyse, Nuh adamlarnı yañıdan İslâmğa çağırmağa başladı. Sözlerini yel doğudan batığa yetkizdi: “Allah’nuñ barlığı ve birliğine iman, benim de peyğamberliğimni iqrar etiñiz”, – dep. Ama adamlar kâfirliklerini bıraqmağa istemediler, Nuh’nu selekege alıp, bazıları türküçledi, bazıları hatta urdular. Nuh yalavaçlıqta ısrarını arttırğanı ile, kâfirler de onu hep qattıca urdular. O derecege bardı ki, ğaripni urup, bütün kemiklerini qırar ediler. Adamcığaz bir çuval kemik kibi olup qalır edi. Amma Allahu azze ve celle geceleri oña şifa berip, kemikleri kene bütün olur edi. Sabah ise Cebrail kelip: “Ey, Nuh! Bar, kâfirlerge söyle: “Lâ ilâhi illâllahu, Nuhun resülüllahu”, – desinler”, – der edi. Nuh barıp aytar, onu kene öldüresi ura ediler.

Künlerniñ birinde bir çalbaş qart, bir oğlanı iyertip, Nuhnuñ evine kelgen edi. Nuh’nuñ yüzüne tükürdi, bir de sögdü. Yanındaki oğlanğa ayttı: “Bu Nuh delidir. Artıq biñ yıl olayata, derler, bizlerni başqa dinge çağıra. Atalarımız onuñ sözlerini diñlemediler. Siz dahi kelecekte bunuñ sözlerini diñlemeñiz, yüzüne tükür ve söğüñiz”, – dedi. Oğlan da Nuh’nuñ yüzüne tükürdi ve sögdü.

Nuh artıq çıdap olamadı, Allah’qa yalvardı: “İlâhiy, tün-ü-kün seniñ sözleriñni kâfirlerge ilettim – diñlemediler, qıçırıp ayttım – eşitmediler. Aksine, maña nefret ve öfkeleri kettikçe artmaqta. Doquz yüz elli yılda tek seksen kişi: qırqı erkek, qırqı qadın, iman ketirdiler. Ya Rabbiy, artıq çare yoq, kâfirlerni yer yüzünden ğaip et”, – dedi. Yarlıq keldi: “Duaña icabet ettim. Bar, çınar terekleri oturt!” Nuh bardı, müs-lümanlar ile çoq çınar fidanları oturttı. Qırq yıldan soñ üç çınar teregi qalından-qalın olup östü. Cebrail buyurdi ki: “O tereklerini kesip, deñiz qıyısına ketiriñiz”. Müslümanlar tereklerini, neyse, kestiler, ama deñiz qıyısına süyrep ketirmege bir türlü qol qaruvları yetmedi. Avcı ibn Unuq adlı bir uluqan bar edi. Cebrail’niñ buyruğı üzere tereklerini o süyrep ketirdi. Soñ kene de, buyruq üzere, tereklerden tahtaların diñilmesine kirişildi. Tahtalar hazır olğan soñ Nuh’qa daha bir yarlıq endi ki: “Ey, Nuh, bir gemi yasañız”, – dep. Geminiñ ne ekeçini Nuh ve arqadaşları bilmez ediler. Cebrail bir papiyni suv üstünde yaldattırıp kösterdi – añladılar. Nuh dedi: “Gemi degeni – bir qobuçaq eken, yani bir tekne. O nege kerek?” Cebrail dedi: “Mevlâ azze ve celle tufan yiberecek, yer tufan suvları altında qalacaq, kâfirler biri qalmayıp boğulacaq. Ancaq sen, oğullarıñ ve kelinleriñ, bir de seksen müslüman, gemige minip, canlarıñızni qurtaracaqsıñız”.

Öyleyken, Nuh, oğulları ve arqadaşları, deñiz yanında çadırlarda yaşap, gece-kündüz gemi yasamaqnen oğraştılar. Kâfirler, bularnıñ yanlarından keçerken, Nuh’nu selekege alır ediler: “Ey, Nuh! Keçende yalavaç ediñ, endi dülger olğansıñ. Ne tolduracaqsıñ bu qadar balaban qopçaqqa?” – dep. Nuh da: “Biz gemi yasaymız. Tufan olacaq, dünyanı suv basacaq, siz kâfirler hepsiñiz boğulacaqsıñız. Biz ise gemige minip, canımızni qurtaracaqmız”, – der edi. Kâfirler de: “At minecek adam başta iñriçağını, gemige minecek ise küreklerini hazırlamalı. Qana siziñ kürekleriñiz?” – dep, mısqıllarını arttırır, Nuh ve arqadaşları da: “Şimdi bizni siz külesiñiz, yarıñ sizlerni biz külecekimiz”, – diye yanıtlar ediler.

Künü keldi, gemi yasalıp bitti. Uzunlığı – 300

qarış, eni ve derenliği – 200’er qarış üç qatlı gemi oldu. Tahtaları 124 biñ demir kenetlernelen tutturıldı, her kenet üstüne birer peyğamber adı yazıldı. “Aşağı qat – yıldı-tuvar için, orta qat – adamlar, töpe qat ta – quş-qurtlar için olsun”, – denildi.

Nuh Cebrailden soradı: “Gemige qaçan minecekmiz?” Cebrail dedi ki: “Qaçan tandırñız túbunden suv çıqar”.

Bırqaç künden soñ yarlıq keldi: “Barñız, herbir hayvan ve quştan birer çift gemige mindiriñiz. Tufandan soñ olar sizge kerek olur, uruğları kesilmesin”. Nuh dedi ki: “İlâhiy, biz o çapar, uçar, qaçar canlılarını nasıl tutarmız?” Ses keldi: “Olar özleri kelecükler”. Allah’ñ emriyle hayvan ve quşlarınñ hepsi gemi yanına çift-çift keldiler, insanlar da olarğa gemide oturır-yatar yerlerini kösterdiler. Hepsini için aşaycaq da hazırlandı, yüklendi. Nuh arqadaşlarına dedi ki: “Saq oluñız, gemige şeytan-i mel’un minmesin. Yoqsa insanlarını kene yoldan azdırır”.

Derler ki, gemige başta qarınca mindi, eñ soñunda da – eşek. Adamlar eşekni iskele tırıp üstünden hep gemi içine iteklediler, ama o qıç üstüne oturıp, dört ayaqnen tirenip turdu Çünkü şeytan-i mel’un adamlar arasına kirgen, eşekniñ quyuğını eline sarğan, herkes öñge itese, o artqa çeker edi. Adamlar Nuh’qa arz ettiler: “Eşekni bir türlü gemige mindirip olamaymız”, – dep. Nuh özü keldi, eşekni çoq itekledi, lâkin yerinden köçürüp olamadı. Sabrı tükendi, öfke ile eşekke: “Min, ey, mel’un!” – dedi. İblis eşekniñ quyuğını bıraqtı, gemige minecek oldu. Onu toqtattılar: “Sen kimsiñ?” – dep, teftiş ettiler. Tanıldılar, “sen gemige minmeyceksiñ” dediler. Şeytan ayttı: “Ey, Nuh, meni niçün yibermeyley? Sen öz tiliñ ile: “Min, ey mel’un!” – dediñ. Mel’un eşek degil – benim. Allahññ yalavaçı eki sözlü olurmu?” Nuh düşünmeyip söğüş sözleri aytqanına peşiman oldu, ama ne çare – ayılğan söz ve atılğan oq kerii qaytmaz. Öylece şeytan dahi gemige mindi. Eñ soñunda Adem ve Havva’ññ qaldıqlarını dahi ketirip, gemige yüklediler, şöyle ki, tufan suvları tiyip, kemikleri haram olmasın.

Nuh qarısına dedi: “Evge bar, tufan zamanı aşamaq için bir qaç kömeç pişir”. Qarısı evge keldi, ocaqni yaqtı. Soñ hamır yoğurdu, hamırdan kömeç için bir qaç düvelek yaptı. “Tandır qızdımı eken?” – dep, kelip baqtı. Kördü ki, tandır túbunden suv çıqqan, ateş söngen. Kelip Nuh’qa

bildirdi. Nuh dahi dedi ki: “Aysa tufan başlayata, min gemige”. Qarısı dedi: “Ya, Ken’an oğlumız?” Nuh dedi: “Ken’an özü istemedi”. Mesele şunda ki, Nuh’nuñ Ham, Sam, Yafes ve Ken’an adlı dört oğlu bar edi. Nuh herkesni İslâmğa davet ettiği zamanlarda qarısı ve Ken’an oğlu İslâmğa kelmediler. Ama Nuh’nuñ hatırını sayıp, Cebrail olarğa da gemige minmege izin berdi. Ama Ken’an, babasınıñ teklifini red etken: “Men dağlar töpesine minip, tufan suvları çekilgenge qadar baqıp oturırım”, – degen edi.

Recep ayınıñ onuncı künü herkes gemige mindi. Derken yer yarılıp, çatlap, suvlar fışırmağa başladı. Soñ köknü qap-qara bulutlar bastı, zindan qaranlığı çöktü, kökten özenler boşalır kibi suvlar tökülmege başladı. Ardı kesilmeden yaşınlar yaşnar, güdürdiler köklerni patlatır kibi ortalıqni sarsar, yaşın çaqqanda suvlarda boğulmakta olğan adamlarınıñ başları, yardım isteye uzatqan elleri, qorqudan qıyısqan yüzleri körünir, ama sesleri dünyanı tutqan gürülti içinde eşitilmez edi. Bir kördüler, Nuh’nuñ oğlu Ken’an bir bayır töpesinde, quçağında da dört yaşlı balası. Bir daha kördüler ki, suv köterilgen, Ken’anın boğazına qadar yetken. Ken’an, canını qurtarmaq için oğlançığını ayaqları túbüne aldı. Gemide olğanlar: “Kâfir insan bu qadar acımsız olur eken”, – dep, dehşet içinde qatıp qaldılar. Bir daha kördüler ki, Ken’an da, oqlançığı da boğulğan, suv üstünde yaldaylar, etrafta daha yüzlerden insan ve hayvan cesetleri. Nuh ve arqadaşları közleri ve qulaqlarını qapatıp, başlarını örtüp, kendi varlıqlarını Allah’qa tapşırıp, qıbrıdamayıp oturdılar.

Künlermi keçti, aylarını keçti – yağmurlar toqtaldı, ortalıq tındı, yarıqlaştı, küneş çıqtı. Gemidekiler, qorqudan saçları ürperip, közleri önündeki manzaranı seyir ettiler. Ufuqlardan ufuqlarğa qadar bütün dünya suvğa batqan. Eñ yüksek dağlarınñ yamaçları bile suv túbünde, biñlernelen insan ve hayvan ölüleri etrafta yalday. Yalñız Nuh’nuñ gemisi suv üstünde qalğıp tura.

Gemi, yel ve aqıntı ile o yerden bu yerge dört ay qadar tentirep yürdü, soñ içine suv qaçmağa başladı. “Ne oldu eken?” – dep, teşkerip baqtılar. Oysaki, bir ağaç parçası üstünde bir sıçan gemige rastkelgen, aş qoqusı duyup, gemini teşip kirgen. Gemi çomğan sayın o delikten suv kire eken. Adamlar: “Daha belâlar çıqarmasın”, – diye, sıçanını tutacaq oldular, lâkin tutup

olamadılar. Allah Nuh'qa yaratıcılıq qüdrətini bergen edi. Öyleyken, Nuh gemideki arslannın başını sıypadı – burnundan eki mışiq çıktı. Olar sıçannı eki yaqtan quvalap, tutup aşadılar. O zamandan beri mışıqlar sıçan aşayıcı olğanlar emiş.

Künler keçti, geminiñ suvkesimi daha aşağı tüştü, delik suv túbünde qaldı, gemi içindeki suv, gece-kündüz çırpısalap da, kettikçe arttı. Geminiñ qarq olması qorqusı çıktı, lâkin delikni bir türlü tıqap olmadılar. Nuh ayttı: “Bu delikni kim tıqasa, o ne istese – beririm”. Yanına yılan keldi: “Delikni men öz kevdemnen tıqatırım. Maña ne berirsün?” Nuh ayttı: “Ne isteysün?” Yılan ayttı: “Gemi quruğa çıqqan soñ, hangi canlıniñ eti eñ tatlı olsa, evlâtlarım şu canlıni aşap yaşayıcı olsunlar”, – dedi. Nuh qabul etti. Yılan quyruğını delikke soqup, kevdesinen delikni qapattı. İçerige suv kirmez oldu, içerideki suvnu da çırpıp atılar.

Gemi yüküniñ ağırlaşqanı şundan edi ki, hayvanlar ve insanlardan bazıları çiftlerinen yaqınlıq yapıp, balaları doğdu. Nuh buyurdı ki, hiç bir canlı çiftine yaqın barmasın. Hepsileri razı oldu. Mışiq hayvanı gece yuqlamaz ya, bilesüniz. İşte, mışıqlarınıñ biri geceniñ birinde kördü ki, sobalaqnen qancıq gizlice çiftleştiler. Ertesi kün Nuh'qa ayttı. Nuh it çiftini çağırıp soradı, olar tandılar: “Yoq, biz öyle şey yapmadıq”, – dediler. Mışiq yalancı tanılp, utlu oldu. Geceleminiñ birinde mışiq kene kördü ki, bular kene şu işni yapalar. Allah'qa yalvardı: “İlâhiy, bularnı bu rüsvaylıq üzere Nuhnuñ özü körsün!” – dep. Qancıq ve sobalaq kirtleşip qaldılar. Nuh kelip, bularnı öz közünen kördü, tazirledi. Şu zamandan beridir ki, köpekler mışıqlarını sevmezler, körgenleri ile artlarından quvarlar.

Daha bir qaç ay dünya ummanı üzere yaldağan soñ, gemide bir mesele çıktı. Yani insan ve hayvan necasetleri oba-oba toplandı, sasıqtan nefesler tutuldu. Ama bularnı kürep atmağa gemide hiç bir alet yoq edi. Nuh Allah'qa yalvardı. Cebrail kelip, dedi: “İngenniñ arqasını sıypala”. Nuh sıypaladı. İngen quyruğunu tepretti, qıçından bir domuz çıktı, necasetlerniñ hepsini aşadı, şişti, semirdi, keyfinden firıldap yuqlap qaldı. Domuz hayvanı ve etiniñ haramlığı şundandır, derler.

Altı ay keçkeni ile kördüler ki, suv túbünden bir dağnıñ yamaçı çıktı. Bu Qaf dağnıñ yüce yamaçlarından biri edi. Nuh aleyhisselâm quşlarğa buyurdı ki, biri barsın, suvlar üstünde uçsun, quru yer körse – kelip bildirsın. Qarğa ayttı: “Men

barırım”. Nuh dedi ki: “Sen ölüm körgeniñ ile, her şeyni unutırsın. Qayıp kelegeğiñe birevni kefil köster”. Qarğa horaznı kefil kösterdi. Soñ uçup ketti, çoq hayvan leşleri kördü, keyf çatıp olarnı aşamağa yanaştı, görevini unuttı, gemige qaytmadı. Nuh horazğa sitem etti. Horaz gemi direginiñ eñ töpesine qondu, “qoquriy qooq!” diye qarğanı çağırdı. Qarğa kelmedi. Tañda, herkesten önce turup çağırır oldu. Nuh öfkelenip horaz ve çiftiniñ qanatlarını yulqtu. Şundan soñ olar uçmaz oldular. Horazğa dahi tañdan turup qıçırmaq adet olaraq qaldı.

Öyleyse, quru yer bulmaq için Nuh gögercinni uçurttı. Gögercin uçup ketti, suvu çekilgen quru yer taptı. Yerge qondu, ayaqları çamur oldu. Yeşerip turğan bir zeytin teregi kördü. Bir pıtaçığını üzüp, çoquçına qapıp gemige ketirdi. Nuh quvandı ve dua oqudı ki: “İnsanlar ileride saña evleriniñ saçaq altlarında yuva qurmağa izin bersinler”. Allah bu duanı qabul etti. Bir de gögercinniñ ayaqları, bılaşiq tufan suvu tiygeni için, qızıl, yapışqan çamurlar da çaqsır oldular.

Gemi quru yerge kelip yanaştı ve Nuh'qa yarlıq keldi: “Ya, Nuhu, iqbıt!” – dep. “İqbıt” Arabça “tüş!” demek olur. Nuh gemiden yerge tüştü. Artından da seksen beş adam ve bütün hayvanlar, quşlar, qurt-qırmısqalar. Adamlardan başqa canlılar şu daqıqası dar-dağın oldular. Adamlar ise çadırlar qurup, şu yerde yerleştiler. Tüştükleri yer Şam vilâyetiniñ Aqdeñiz yalıdı edi.

Nuh'nuñ yanına yılan keldi: “Aç oldum, vaad ettiğın etni ber”, – dep. Nuh dedi ki: “Qamu canlılar darqaştılar, saña etni qaydan tapayım. Yılan sitem etti. Aysa, Nuh: “Bar, kimniñ eti eñ tatlı eken, bilip kel”, – dep sinekni yiberdi. Sinek ketti, çoq kün keçti, kelmedi. Yılan kene sitem etmege başladı. Nuh utandı: “Sinekni tap”, – dep qarılğaçnı yiberdi. Qarılğaç sinekni taptı, niçün keçikkenini soradı. Sinek dedi ki: “Yer yüzü keñ eken, bütün canlılar dağılışqan, onuñ için”. Qarılğaç soradı: “Etlerini tattıñmı? Kimniñ eti eñ tatlı eken?” Sinek dedi: “Hepsinden insan eti tatlı”. Qarılğaç ayttı: “O etniñ dadı ağzında qalğandır. Ber, men de tatıp köreyim”. Sinek ağzını açtı, qarılğaç onuñ tilini çoqup, üzüp aldı. Ekevleşip Nuh'nuñ yanına keldiler. Nuh qarılğaçtan, ne aytqanıni soradı. Qarılğaç: “Hepsinden tatlı et suv baqasınıñ eti, dep ayta. Keç qalğanından qorqup, tili tutuldu”, – dedi. Eger qarılğaç şu eyilikni yapmağan olsa, bugün ben-i Adem yılanğa yem

olacaq ediler.

Endi qaytayıq tufandan qurtulğan adamlar öyküsine. Olar quruğa çıqqan soñ bir köy qurmağa başladılar. Ortalıq pek dım edi. Bir yel çıqtı, terlegen adamlarğa toqundı. Yel olarğa yaraşmadı. Sökel olup, hepsi öldü, ancaq yedi kişi qaldı: Nuh'nuñ özü, üç oğlu ve üç kelini. Tonguç oğlunıñ adı Sam, ortancısı Ham ve kencesi Yafes.

Bir kün Nuh aleyhisselâm yorulğan edi, oturduğı yerde yuqlap qaldı. O zamanlarda iştan degen şey yoq, erkekler dahi anter kiyer ediler. Yel, yuqlap qalğan Nuh'nuñ etegini köterdi, ut yerleri açıldı. Ham bunu körüp, küldü. Sam Ham'nı sögdü. Yafes ise babasınıñ üstüne ton örttü. Mevlâ taâlâ Ham'nuñ işini begenmedi, onuñ için nütfesini qara etti. Qadını bir oğlan doğurdu, teni – qap-qara. Babası ve qardaşlarından utanıp, evligi ve balasını alıp, çıqıp ketti. Ketip, deñizniñ öbür yanında qamıştan çalaş qurup, yaşadı. Şimdiki tüm Habeşiy, Zenci ve Hindi'lerniñ büyük ataları – Nuh'nuñ şu ortancı oğlu Ham'dır. Sam Qıptılarnıñ, Yehudiy ve Arablarnıñ uluğ atasıdır. Biz Türkler'niñ ve tüm Avropeyalıların uluğ atası ise Nuh'nuñ sevimli oğlu Yafes'tir. Yecüc-Mecücler dahi Yafes uruğundan olalar, Türklerge baba taraftan soy keleler. Böyleliknen, şimdi yer yüzünde ne qadar halq bar ise, hepsi Nuh'nuñ aqtıqları olalar.

Nuh'nuñ bir qız torunu oldu. Bazılar, öz qızı edi, derler. Qız boy yetti, aylaq güzel oldu. Bir yigit qızını kördü, begendi. Nuh'qa keldi: “Qızıñızni maña beriñiz”, – dep. Nuh da yigitni begendi: “Qız daha yaş, bir yıldan soñ kel, beririm”, – dedi. Bu bir yıl içinde qızını daha üç oğlan kördü, begendi, istediler. Nuh'nuñ yüzü yımşaq edi, bu yigitlerge de qızını vaad etti. Yigitlerniñ qız istep kelecikleri kün yaqınlaştı ise,

ne yapacağını bilmedi. Allah'qa baş urdu. Cebrail kökten endi, özünen bir melek ketirdi. Soñ Nuh'nuñ qancıq itinen ırğaçı eşegini de qız etti. Dört qız boyda da, bet simasında da birday oldular. Nuh olarnıñ arasında öz qızını ayırd etip olamadı. Dört yigit kelip, dört qızını alıp kettiler.

Belli bir vaqıttan soñ Nuh kiyev çaqırtuvı yaptı. Kiyevler apaylarnen keldiler. Nuh öz-özüne dedi ki: “Bileyim, bunuñ hangisi öz qızım eken”. Aş aşalğan soñ kiyeviniñ birini bir çetke çekip, soradı ki: “Evligiñnen nasılsıñız?” – dep. Kiyevi dedi ki: “Pek yahşımız. Tek bir illeti bar – aşnı pek az aşar. Bir de yaqınlıq yapmaqtan çoq hoşlanmaz, menden de utanır”. Nuh añladı ki, bunuñ evligi – melektir.

Soñ ikinci kiyevini çetke çağırıp, soradı: “Çiftiñ ile nasılsıñız?” – dep. Kiyevi dedi ki: “Pek yahşımız. Tek bir illeti bar – onu qandırıp olamayım”. Nuh añladı ki, bunuñ qarısı – qancıqtır. Soñ üçüncü kiyevinden aynı sualını soradı. Üçüncü kiyevi de: “Pek yahşımız, – dedi. – Tek bir illeti bar ki – pek inattır. İstese – eşek kibi çalışır. İnatlığı tutsa, aşar, içer, soñ ayaqlarını uzatıp, yatar, yuqlar”. Nuh bunuñ qarısı kim olğanını da añladı. Dörtüncü kiyev ise: “Hanımım kerçek insan balasıdır”, – dedi. Nuh saqlap qoyduğı bahşısını bu kiyevine berdi ki: “Hanımıña berirsñ”, – dep. Şundan soñ qadınlar dört çeşit olğan emişler.

Nuh'qa yüz yaşında yalavaçlıq kelgen edi. Doquz yüz elli yıl halqını İslâmğa davet etti. Tufandan soñ daha üç yüz elli yıl yaşadı – ömrü biñ dört yüz yıl oldu. Vefatı olacaqta Cebrail keldi ve dedi: “Ey, Nuh! Seniñ ömrüñ Adem'niñkiden dahi uzun oldu. Dünyadan bezmediñmi?” Nuh dedi ki: “Maña köre men pek az yaşadım. Sankim evniñ ald qapısından kirdim de, art qapısından çıqtım. O qadarlıq”. Soñ Nuh'nuñ vefatı oldu.

Sözlükçe:

seleke – mısqıl;
yalavaç – nebi, peyğamber;
qaruv – quvet, küç;
uluqan – qocaman boylu insan;
qopçaq – tahtadan qutu, sandıq;
ıñırçaq – gıcıladağan eger;
tırap – iskeleden gemige keçilir tahta;
sobalaq – erkek köpek;

tanmaq – inkâr etmek;
utlu – utanğan;
iñgen – ırğaçı, dişi deve;
görev – vazife;
çaqşır – quş ayağındaki tükler;
sökel – hasta;
nütfе – erbezi şingenligi;
Yecüc-Mecüc – efsaneviy qavimler.

Hâzâ Hikâyet-i Yusuf aleyhisselâm ve Zeliha

Haz.: Kemal Qoñurat

(Devamı, başı 1–3 sayılardadır.)

471. Her ne kadar kim qodı,
Yusufa deñ olmadı,
Haznede mal qalmadı,
Yusuf dahi ötürü¹.
472. Ayrıq² çare bulmadı,
Pes, Malike söyledi:
“Haznede mal qalmadı,
Malik, işitgil!” – deyü.
473. “Var malım hepsin alğıl,
Quluñı hem bağışlağıl,
Hem bizi esirgegil,
Namusumuz saqlayü”.
474. Malik aydur: “Ben aldım,
Malı ben qabul qıldım,
Qalanın hem bağışladım,
Bu qulı al añaru³”.
475. Qatıfir qulı aldı,
Malik qatından gitdi,
Malik Yusufu baqdı,
Feryad qıldı ağlayu.
476. Malik aydur: “Bilmedim,
Ben Yusufu añlamadım,
Bu kez yüzüne baqdı,
Oş⁴ senden oldum utlu.
477. İmdi iş geçdi gitdi
Hiç mecalım qalmadı”.
Taqdir işini sordı,
Nitdügin der ağlayu:
478. “Nice kökçek¹, nurlusuñ,
Ferişte suretlüsüñ,
Digil² baña ki – kimsiñ? –
Ta ben bileyin bellü”.
479. Yusuf aydur: “Aydiverem,
Amma bir şartla direm³,
Kendümi saña bildirem,
Kimseye sen tanmayu”.
480. Malik aydur: “Tanmayam,
Kimseye söylemeyem,
Seni faş eylemeyem,
De baña, bildir doğru!”
481. Yusuf aydur: “Sıddıqım,
Ya’qub nebiy oğluyum,
Ishaq nebiy küyegüm,
Hem İbrahim asıllu.”
482. Malik aydur: “Vay baña,
Yavuz iş qıldım saña,
Haqqıñ bağışla baña!” –
Deyüb ağlar döginü.
483. “Ben seni satmazıydım,
Ateşe atmazıydım,
Hem azad qılurıydım,
Gizlediñ sen gizleyü!”
484. Yusuf aydur: “Ay, canım,
Ol Allah bilür halım,
Deprenmedi hem dilim,
Saña halım söyleyü”.

¹ ötürü – töpede;

² ayrıq – başqa;

³ añaru – o yaqqa;

⁴ oş – işte, mına;

¹ kökçek – yaqışıklı, güzel;

² digil – ayt, söyle;

³ direm – aytarım;

485. Malik aydur: “Bellüsin,
Peyğamber asillusın,
Müstecab etesin,
Baña bir dua qılu.
486. Dilegim: qızlarım oldu,
Hergiz oğlum olmadı
. . .hacetim qalmadı,
Hacetim – oğul,” – deyü.
487. Yusuf bir dua qıldı,
Ol Halıq qabul qıldı,
Malike bir oğul virdi,
Haceti qabul qılu.
488. Yine Malik ayıtdı:
“Seni satan kim idi?
Baña ayıtgil, – didi, –
Anı da bilem,” – deyü.
489. Yusuf aydur: “Dimezem,
Ben ğammaz olumazam
Anları ayıtmazam,
Ol baña yaramayu”.
490. Yusuf der Malike: “Varğıl,
Qanda iseñ sen olğıl,
Kimseye ayıtmağıl,
Yusufi kördüm deyü”.
491. Sultan Yusufi aldı,
Hem kene pişman oldu:
“Haznede mal qalmadı,
Bir oğlandan ötürü.
492. Sultan hazinesiz olmaz,
Malsız çerü eğlenmez,
Ağır asla san – don qalmaz,
Bilmem, ne qılam,” – deyü.
493. Haznedara söyledi:
“Hiç mal qaldımı?” – didi,
Ol aytdı: “(Hiç) qalmadı,
Hep verdiñ oğlana bellü”.
494. Bu kez sultan buyurdi:
“Var, hazineyi gör!” – dedi.
Yusuf hem vardı, gördi,
Didi: “Hep hazine dolu!”
495. Hazinedar varub gördi,
Hazineyi toptolu buldı,
Yügürib¹ girü geldi
Sultana muştulayu.
496. Bu kez sultan sevindi,
Aydur: “Bu neden oldu?”
Yusuf aña ayıtdı:
“Benim Tañrım qudretü.
497. Ol malı Tañrım virdi,
Beni saña qul itdi,
Birligini bildirdi,
Saña ibret gösterü”.
498. Hazinedar vardı, gördü,
Yusuf qatında durdu,
Gökden quşlar indi, gordü,
Söyledi adamlayu².
499. Quş aydur: “Yusuf, bilgil,
Bahañı bugün görgil,
Hem ol Haqqa sığınğıl”, –
Der Yusufu öğütleyü.
500. “On toquza satıldıñ,
Ol da yarmağınuñ,
Şimdi bir hazine gitdi
Ol qula şimdi qamu”.
501. Ferişte bunu didi,
Ol haznedar diñledi,
Sultana haber virdi:
“Bu oğlan qutlu,” – deyü.
502. Oş deyü Yusufi saldı,
Qatıfırda ol qul oldu,
Zeliha anı bildi,
Bilmez hem nite qılu.

¹ yügürib – çapıp;

² adamlayu – adam kibi;

503. Sultan Yusufi aldı,
Durub saraya geldi,
Zelihaya ismarladı:
“Oğlan gerekmi?” – deyü.
504. Zeliha miskin sevindi,
Ağlamaz oldu, avındı (endi)
Yusufi sultan sevdi,
İşlerin ismarlayu.
505. Qatfır bir gün durdı,
Zeliha qatına girdi,
Hem Yusufi bile aldı,
Zelihaya ismarlayu.
506. Zelihaaya anı virdi:
“Bu eyü oğlandır, – dedi,–
Sarayda saqla, – dedi, –
Budur bize gerekli.
507. Benden – bunu pek dutğıl,
Doğrudır anıñ göñli,
Ki, qattı namaz qılğıl,
Bu bizim oğul”, – deyü.
508. Sultan duruban vardı,
Zeliha Yusufı qaldı,
Zeliha şad olub güldi:
“Sevdigim buldum”, – deyü.
509. Zeliha qabul qıldı,
Yusufın elin aldı,
Şöyle şad olub güldi,
Elin, ayasın uru.
510. Yusuf yanına geçdi,
İkisi yeyüb içdi,
Üçyüz altmış don biçdi,
Günde birin giydirü.
511. Her qaftan ki giydirdi,
Biñ incü aña dizdi,
Her incü biñ altındı,
Ol Yusufa giydirü.
512. Yusuf aydur: “Olmaya,
Qul bu donu giymeye,
Qamular hep söyleye,
Adımızu çekdirü”.
513. Zeliha der: “Sen giygil,
Sultan buyurdı, bilgil,
Kendiñi sen hoş dutğıl,
Niçün olavuz udlu¹?”
514. Ol donlar hep giyürdi,
Yusuf dahi dürlendi,
Zeliha dahi sevdi,
Yusufa hizmet qılu.
515. Yusuf çün anda oldu,
Zeliha qattı sevdi,
Ayrıq sözi unutdı,
Ne varsa “Yusuf” deyü.
516. Şol qadar aşiq oldu,
Zeliha qan aldırdı,
Qanı kim ferşe damdı,
Yayıldı: “Yusuf”, – deyü.
517. Ol qadar aşiq oldu,
Yusufın elin aldı,
Puthanesine geldi,
Haçına söz söyleyü:
518. “Ya, sanem, berü gelgil!
Benim halım hem görgil,
Hem Yusufi baña verdirgil,
Baña lâyıq degilmü?”
519. Ol butuna yalvardı,
Yusuf anı tañladı,
Zelihaaya söyledi:
“Bu duran nedir?” – deyü.
520. Zeliha aydur: “Tañrımdır,
Seni baña ol virü,
Ne dersem ol işidir,
Hacetim qabul qılu”.

¹ udlu – utanğan;

521. Yusuf aydur: “Bu olmaz,
Bu hacet qabul qılmaz,
Sanursıñ, Tañrı bilmez?” –
Der Zeliha söyleyü.
522. Yusuf işaret qıldı,
Ol but yerinden yıqıldı,
On pare olub ufandı:
“Yusuf peyğamber”, – deyü.
523. Zeliha Yusuf a sordı:
“Bu sanem neden sındı,
Hem saña niçün söyledi,
Deprendi selâm virü?”
524. Ol Yusuf cevab verdi:
“Benim Tañrım var, – didi, –
Seniñ haçıña hışm etdi,
O da düşdi ufanu”.
525. Yusuf Zeliha aydur:
“Benim Tañrım vardır, – der, –
Ğayıb-hazır bilir,
Hiç yoqdur andan gizlü”.
526. Zeliha döndi, yalvardı:
“Tañrıña söyle, – didi, –
Ol seni ğayet sevdi,
Bu sanem bütün olu.
527. Qorqaram – sultan gele,
Sanemi sınımış bula,
Qaravaşlara sora:
“Bu neden sındı?” – deyü.
528. Qorqaram – divereler¹,
“Yusuf sın(dır)dı” diyeler,
Seni yavuz ideler,
Olasım andan udlu”.
529. Yusuf ilerü geldi,
Dudağını depretdi,
Ol sanem bütün oldı,
Tamam evvelgileyü.
530. Zeliha anı gördi,
Yusufi dahi sevdi,
Ol qadar aşiq oldı –
Aşdan suvdan kesilü.
531. Bir gün Zeliha dedi:
“Ben seni sevdim, – dedi, –
Gök Tañrısı hem sevdi,
Ol dahi bencileyü”.
532. Şöyle kim aşiq oldı,
Teni, beñzi sarardı,
Qamunuñ terkin urdı²,
Yusufi: “Benüm!” – deyü.
533. Aşq mevc³ başdan aşdı,
Gönlüne hem şöyle düşdi,
Zeliha(yı) qavilleşdi⁴,
İl, şeerlü qamu.
534. Zeliha aydur: “Nidelüm⁵,
Yusufa nice gidelüm,
Ya bağa bekçi qoyalum,
Taki gönlümden sezü?”
535. Bir gün Zeliha didi,
Ol Yusuf a söyledi:
“Var, bağı bekle, – dedi, –
Kimseyi girdirmeyü.
536. Hem senden ayruq olam,
Bir-iki gün görmeyem,
Ola ki ben suğuyam,
Seni sevmekden, – deyü. –
537. Yusuf, bostana varğıl,
Anuñ taşım arıtğıl,
Ayruqlardan saqlağıl,
Anda ol dünü-günü”.

¹ **divereler** – aytır yiberirler;

¹ **bencileyü** – men kibi;

² **Qamunuñ terkin urdu** – Herkesni terk etti;

³ **mevc** – dalğa;

⁴ **qavilleşdi** – lafını etti;

⁵ **nidelüm** – ne yapayıq;

538. Yusuf bostana vardı,
Bostan imaret oldu,
Zeliha qatlanmadı,
Vardı girü getürü.
539. Qatıfir bir gün geldi,
Zeliha qatına girdi,
Halını zaif gördi,
Meger beñzi sararu.
540. Aydur: “Halıñ ne oldu,
Benziñ neden sarardı?”
Zeliha: “Bilmem”, – didi, –
Bu halım nedir”, – deyü.
541. Qatıfir durdı, bekledi,
Hekimlerini derdi,
Altun, kümüşler virdi:
“Zelihaya ilâc”, – deyü.
542. Bu gün tabibler geldi,
Zelihayı gösterdi,
Qolun eline aldı:
“Damar oynarmı”, – deyü.
543. Çün gördiler hekimler,
Qamu tamar qımıldar,
“Hasta degil”, – dediler,
Bir-birine söyleşü.
544. Zelihaya sordular:
“Halıñ nedir? – didiler, –
Gönlüñüz ne? – dediler, –
İlâc idelüm”, – deyü.
545. Zeliha aydur: “Söylemeñ,
Baña ilâc eylemeñ,
Tışıma zahmet vermeñ –
Benim ağrım içerü”.
546. Tabibler aciz qaldı,
Hiç ilâc idemedi,
Zeliha: “Yusuf, – söyledi, –
Derdime derman”, – deyü.
547. Hekimler qalqıdı gitdi,
Zeliha yatu qaldı,
Qatıfir dahi bildi:
“Bu aşıq olmuş”, – deyü.
548. Zeliha, Yusuf bunda,
Zeliha Yusuf derdinde,
Bir hikâyet var bunda,
Yine işit tañlayu¹.
549. Zeliha bir gün yatırdı,
Dayası gidüb geldi,
Aydur: “Saña bilmem n’oldu,
Aytğıl baña doğru!
550. Qanı ol körklü yüzüñ?
Zaifdir buluq sözüñ.
Neden sarardı beñziñ?
Ayıt baña gizlemeyü”.
551. Andan Zeliha aydur:
“Daya tamam anadur,
Amanatım sañadur,
Halımı bilgil bellü.
552. Ol İmraniy² oğlanı, –
Hiç gördünmi sen anı? –
Ol qıldı böyle beni,
Adam olısar³ delü.
553. Şol düşümde gördüğüm,
Haberlerin sorduğum,
Uyanub bulmaduğum,
Hem üç yıl dünü-günü.
554. Oş yigirmi yıl oldu,
Bu hal kim baña geldi,
Oş beni delü qıldı,
Bu çoq sevdigim, – deyü. –
555. Ya bunuñ gönlün alam,
Ya bari düşüben ölem,
Ya derdime derman idem,
Bunu baña sevdirü”.

¹ tañlayu – hayret ile;

² İmraniy – çufut;

³ olısar – olacaq;

556. Yene dayası aydur:
“Bu aşılıq yavuzdur,
Beñizleri sarardır,
Sağları sayru¹ olu.
557. Çün ki sen aşiq oldıñ –
Niçün benden gizledüñ?
Evvelden baña dimediñ,
Bir iş qılam qolaylu.
558. Aşiq kişi sağ olmaz,
Hekimler aña kâr qılmaz,
Sabır qılıb qatlanmaz,
Meger sevdiğin quçu”.
559. Zeliha aydur: “Buyurğıl,
Dayacığım, söylegil,
Derdime derman eylegil,
Tutam sözün işitü”.
560. Daya aydur: “Bir iş olsun,
Buyur: ustadlar kelsün,
Saña bir saray yapsun,
Dürlü-dürlü bezetü.
561. Gelüb (bir) saray yapsun,
Altun ağaçlar diksün,
Gümüş budaqlar itsün,
Hem zeberced² yapraqlu.
562. Qırq altun direk dicsin,
Altun çubuqlar itsin,
Hem direği bezesin,
Qamu³ gümüş qaplayu.
563. Degme direk önünde,
Öküz qılsın gümüşden,
At eylesin altundan,
Düzsün anı beñzedü.
564. Yaqutdan gün eylesün,
Üküş⁴ zeytün eylesin,
Altundan quşlar düzsün,
Ağaç üzre qonduru.
565. Atlas döşekler itsün,
Ev içre hublar döksün,
Altun şemdanlar diksün,
Ev içini bezeyü.
566. Altun qandiller qılsun,
İçinde odlar yaqsun,
On anber tütün dersün,
Saray içre qoqlayü.
567. Saray tamam düzelsün,
Qapusı sandal olsun,
Dürlü naqışlar olsun,
Aç ağacı kilidli.
568. Altun tavuslar olsun,
Ayağın yaqut qılsun,
İçin anber doldursın,
Qapu üzre qonduru.
569. Dürlü döşek döşesün,
Saray için bezesün,
Dürlü naqışlar ursun –
Gören qala tañlayu.
570. Yusuf suretin yazsın,
Zeliha bile olsun,
Dört divar suret olsun,
Zeliha - Yusuf quçuşu¹.
571. Üst evine yazılsın,
Harir döşekler olsun,
Suretsiz yer qalmasun:
Qanda baqsañ – doptolu.
572. Andan Zeliha varsın,
Altunlu tahta binsün,
Şah oluban otursın,
Gök yüzünde aylanu.
573. Andan Yusufi oqusun,
Gelib saraya girsin,
Çevre yanına baqsın,
Ol sarayı tañlayu.

¹ sayru – hasta;

² zeberced – kıymetli taş, hrizolit;

³ qamu – hepsi;

⁴ üküş – çoq;

¹ quçuşu – quçaqlaşıp;

574. Ol suretleri görsün,
Kimler(dir) – anı bilsin,
Baquban hayran qalsın,
Görelüm iş ne olu.
575. Bu kez hub seni göre,
Kendini saña vire,
Ol saña muti’ ola,
İşiñ ola qolaylu”.
576. Daya bunı söyledi,
Zeliha qabul itdi,
Bu işi savab gördi,
Gönül içinde sevinü.
577. Zeliha bir gün yatırdı,
Aşıklıq qatı koydı,
Qatıfir gelüb gördi,
Zeliha pek tañlayu.
578. Andan Zeliha söyledi,
Sultan haber eyledi:
“Bir hacetim var, – dedi, –
Sen işit – ben söyleyü”.
579. Qatıfir aydur: “Diğil,
Hacetiñ nedir, söylegil,
Etmışdir anı bilgil,
Bileyin qabul qılu”.
580. Zeliha aydur: “İşitgil,
Baña bir saray eylegil,
Ğayetde ustad getirgil,
Sanat haddinden aşu.
581. Bir yeni saray eylesün,
Dürlü sanatlar başlayu,
İçinde sular çağlasun,
Ben olam sağ ayılı”.
582. Sultan duruban vardı,
Ustadların hep derdi,
Çün ol sarayı düzdi,
Dürlü-dürlü bezeyü.
583. Çün ol sarayı düzdi,
Zeliha anda geldi,
Ayat ziynet hoş oldı,
Altun tahtına oturu.
584. Andan Yusufı getirdi,
Ol saraya yitürdi,
Yedi qapu bağlatdı:
“Qaçıb çıqmasun”, – deyü.
585. Yusuf saraya geldi,
Zeliha örü durdı,
Boyun egib yalvardı:
“Benden kaçmasın”, – deyü.
586. “Senüñ derdiñden öldüm,
Sarayı saña yapdum,
Qamunuñ terkin urdum,
Beri gel”, – der yalvaru.
587. Yusuf yuqarı baqdı,
Kendü suretin gördi,
Yine dört yana baqdı,
Zeliha bile quçısu.
588. Aşağı ferşe¹ baqdı,
Ol suretlerden qorqdı:
“Ya, Rab, sen saqla!” – dedi,
Bir Tañrıya sığınu.
589. Zeliha yine söyledi:
“Yusuf, beri gel, – dedi, –
Bu saray senüñ, – dedi, –
Senüñ için yapdıru”.
590. Aziziñ ... seni var,
Zeliha Yusufı sever,
Yusuf aydur: “Ya, Settar,
Beni sen saqla!” – deyü.
591. Zeliha aydur: “Gel baña,
Aşiq oldum ben saña,
Qurban olam yoluña,
Qaçma benden añaru!”

¹ ayılı – ayınıp;

¹ ferşe – ev tabanı töşemesine;

592. Andan Yusuf ayıtdı:
“Şah beni satın aldı,
Özüm aña qul oldı,
Asiy olmazam”, – deyü.
593. Zeliha Yusufi öger:
“Ne hub kökçek yüzün var! –
Hüriy sanat közün var!” –
Der Yusufi ohşayu.
594. “Safiy incü dişiñ var,
İki aydur qaşıñ var,
Bal bağ gibi köksün var”, –
Öger anı yalvaru.
595. “Qarqu(?) daldır boyuñ var,
Safiy gevher yüzün var,
Bülbül gibi diliñ var,
Qaçma benden, gel berü!
596. İnce qamış parmağın,
Dürre beñzer tırnağın,
Oldum seniñ qırnağın,
Benim ol!” – der yalvaru.
597. “Sedefdir şefqatlarıñ(?),
Yaqudır yanaqlarıñ,
Bal-şeker dudaqlarıñ –
Sorsam anı dadınu”.
598. Yusuf aydur: “Öldükde,
İltib yere qoduqda,
Gelib baqsañ üç günde,
Qaçar idün sen girü.
599. İlkin ölüm erişer¹,
Körklüligim gidüser,
Nurlu yüzüm solusar,
Her kim görse – yigrenü”.
600. Zeliha aydur: “Hasretim,
Bu evi sençün itdim,
Ben seni qatı sevdim,
Qaçma sen benden girü!”
601. Yusuf aydur: “Ol olmaz,
Uçmaq evi yıqılmaz,
Peyğamber hiç dükenmez¹,
Hoşluq andadır”, – deyü.
602. Zeliha der: “And içersin,
Benden niçün qaçarsın,
De baña – kimden qorqarsın,
Bileyin anı bellü”.
603. Yusuf der: “Haqdan qorqarım,
Hem yazuqdan saqınırım,
Ahireti ben bilürim,
Senden qaçarum girü”.
604. Zeliha aydur: “Mal-u-barum,
Tañrıyı hoşnud qılarım,
Suçuñı satın alarım,
Gelgil baña sen berü”.
605. Yusuf aydur: “Mal olmaz,
Ol işi Tañrı sevmez,
Rüşvetiñ qabul qılmaz,
Sen bu işi qo girü”.
606. Zeliha Yusufa aydur:
“Ben istedim kim – ol olur,
Hem güzeller yaremdir,
Öpüb quçuşa”, – deyü.
607. Yusuf aydur: “Ol olmaz,
Asiylik qabul qılmaz,
Benim Tañrım hiç sevmez,
Qo beni, azat qılı”.
608. Zeliha aydur: “Gel baña,
Eyilikler idem saña,
Aşqım hub yüzüne,
Ben hem saña yalvaru”.
609. Zeliha çoq yalvardı,
Yusuñiñ gönü oldu,
Damarları deprendi,
Utandı hem depreyü.

¹ erişer – kelip yeter;

¹ dükenmez – tükenmez, bitmez;

610. Zeliha tenin açdı,
Yuqarusundan quçdı:
“Aşqıñ canıma geçdi,
Dün-ü-gün hasret qılu”.
611. Yusuf bu halı gördi,
Haliqden meded erdi,
Baqdı, bir ayet gördi,
Qarşusunda yazılı.
612. “Felenfür bi’z-zinne¹” yazılmış,
Yusufi ögütlemiş:
“Ol Tañrıdan qorq!” – demiş,
Yusufa ögüt virü.
613. “Yusuf, atañ peyğamber,
Dedeñ İbrahim server,
Bu işi qalbden çıxar,
Ol saña yaramayu”.
614. Pir Ya’qub görüni,
Qarşu parmağın ısırdı:
“Yazuqdan saqın, – dedi, –
Tevbe qılu dön girü”.
615. Tañrını yine görmüş:
“Sen – peyğambersiñ! – demiş, –
Bu işi iden, – demiş, –
Utanuban saqınu”.
616. Ferište gökden indi,
Yusufiñ kitfin sıqdı,
Şehvet parmağından aqdı,
Çün Yusuf sakın olu.
617. Qadır Tañrı afu qıldı,
Yusufi hem ağırladı,
Yavuz işden döndi geldi,
Yusuf çekindi girü.
618. Yusuf çekindi, döndi,
Zeliha tahtdan indi,
.... qatı imrendi,
Anı quçayım deyü.
619. Yusuf qaçuban gitdi,
Qapu qatına yetdi,
Zeliha ilerü vardı,
Ardından yedişü.
620. Yusuf qapuya geldi,
Hep qapular açıldı,
Hele Yusuf qurtuldu,
Ard etegi yırtılı.
621. Qıtıfir hazır geldi,
Bunların halın bildi,
Zeliha anı gördi,
Ağız açdı söyleyü.
622. Aydur: “Yusuf qul olsa,
Bir yaramaz iş qılsa,
Baña yavuzlu sansa,
Sen bunu nite¹ qılu?”
623. Ya bunı qatı dutğıl,
Ve ya zindana atğıl,
Hem saqın öldürmegil,
Heman biraz qorqıdu”.
624. Yusufa aydur Aziz:
“İş qılursan edebsiz,
Qıldıñ bizi hürmetsiz,
Şeher içinde dolduru”.
625. Yusuf bu halı görür,
Bir Tañrıya sığınur,
Qarşudan baqub görür,
Bir genç oğlan beşiklü.
626. Yusuf aydur: “Kim suçlı,
Qanğımızdur² yazıqlu –
Ol genc oğlan döşeklü
Desin danıqlıq³ virü”.
627. Sultan aydur: “Genc oğlan –
Ne bilür yeñi doğan?
Gidür danıqlıq viren,
Seni: “Doğrudur”, – deyü.

¹ “Zina işlemekten nefret et”;

¹ nite – nasıl;

² qanğımız – hangimiz, qaysımız;

³ danıqlıq – şahatlıq;

Hız. Yusuf ve Zeliha. Ortaçağ minyatürü (Buhara, 1550–60-ncı ss.).

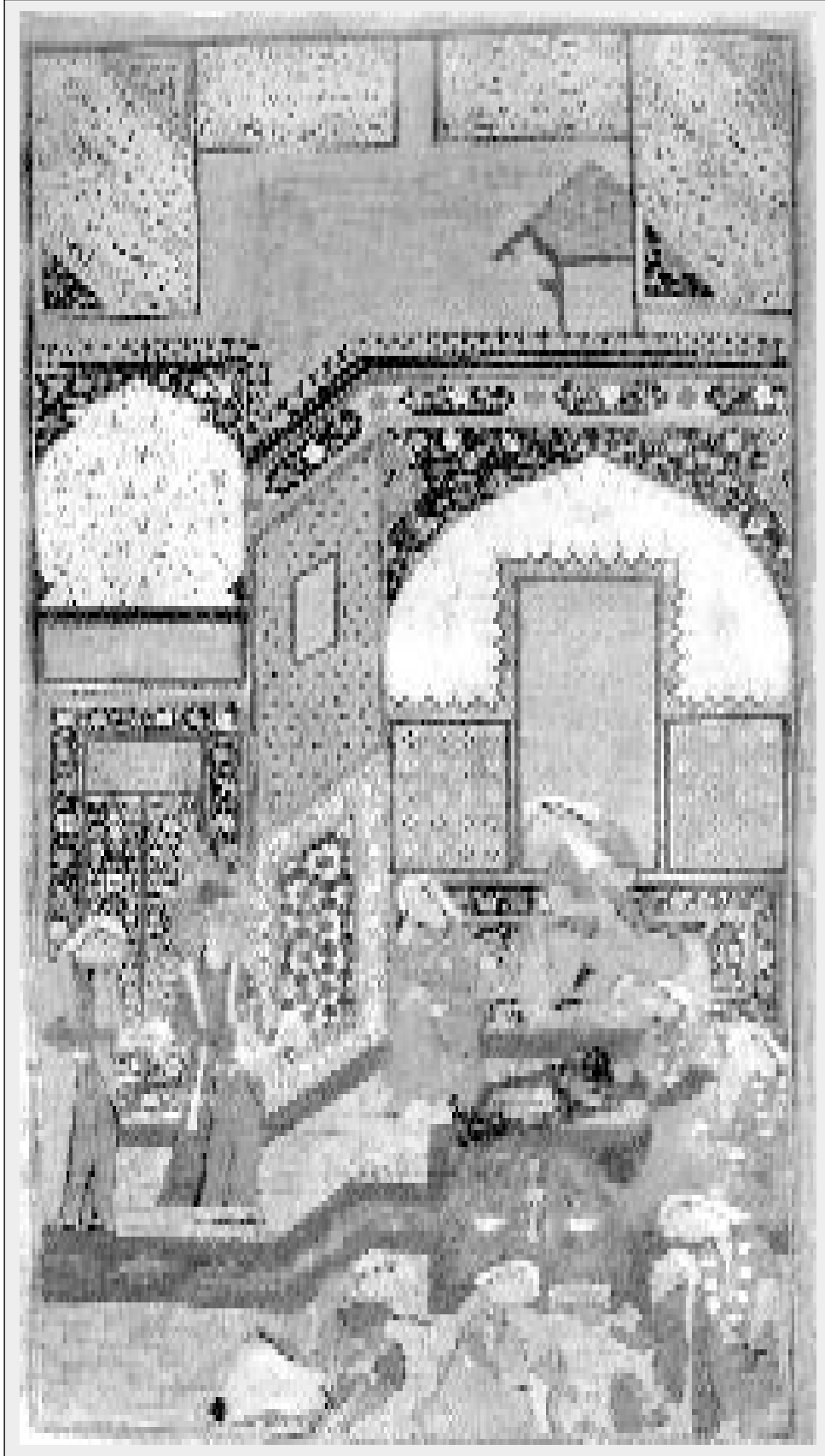
628. Sultan aydur: “Ol olmaz,
Genc oğlan nesne bilmez,
Daha dili söylemez,
Baña danıqlıq virü”.
629. Yusuf aydur: “Ya, Rahman!
Yarlıqa beni, Sübhan,
Ol oğlanı söylet sen,
Hele sorgıl çağıru!”
630. Bu kez sultan buyurdu:
“Oğlanı getir”, – dedi.
Çağırub aña sordı:
“Suçlu qanğısı?” – deyü.
631. Oğlana sultan aydur:
“Bu halda suçlu kimdir?
Ya, oğlan, baña bildir,
Ta suçlu olsun bellü”.
632. Ol Tañrı buyurdu,
Ol genc oğlan söyledi,
Sultana cevab virdi,
Açub ağzın söyleyü.
633. Aydur: “Ğammaz olmazam,
Hiç kimseye dimezem,
Suçlu qanğı – bilmezem,
Hüküm qılam işidü.
634. Suçlusı Yusuf imiş –
Eger öñden yırtılmış,
Suçlu Zeliha imiş –
Eger ardı yırtılı”.
635. Sultan Yusufu baqmış –
Don ardından yırtılmış,
Zeliha suçlu olmuş,
Girü döndi utanu.
636. Zeliha sultan aydur,
Eyü söz, öğüt verir,
“Tevbe qıl, – der, buyurır, –
Bu işden pişman olu”.
637. Yusufu der: “İşitgil,
Zeliha sırım gizlegil,
Ol seni sever – bilgil,
Kimseye duyurmayu”.
638. Qatıfir evden çıqıdı,
Zeliha Yusufu baqıdı:
“Gördüñ, sultan ne dedi?
Bu kez gel baña berü”.
639. Yusuf aydur: “Gördüñ mi,
Tañrı hükmün bildiñmi,
Genc oğlan söyledimi,
Baña danıqlıq virü?”
640. Zeliha aydur: “Gördüm,
Ol genc söyledi, bildim,
Seni pek qatı sevdim,
Tevbeñ terkini idü”.
641. Zeliha-Yusuf bunda,
Halvet saray içinde,
Yine kaldılar anda,
Birbirine yalvaru.
642. Çün bu kez ... durdı,
Zeliha çoq yalvardı,
Yusuf aña hiç uymadı,
Zeliha qaldı ağlayu.
643. Mısır içre yayıldı:
“Zeliha aşiq oldı”.
Er ve avrat hep bildi:
“Qulumı sever”, – deyü.
644. Bu qıssadır – bunda qaldı,
Qulağıma bir söz geldi,
Ol avratlar ne söyledi,
Zelihayı qovlaşu.
645. Qırımlı’dan işit söz,
Andan baña tutğıl yüz,
Baña dutğıl qulağınuz,
Diñle sözüm añlayu.

646. Ol dem Mısır şehrinde,
Qırq avrat vardır anda,
Otururlar evlerinde,
Zelihayı qovlaşu¹.
647. Meger ol qırq avratlar,
..... aqıllu bunlar,
Derilib hem qovlaşdılar,
Zelihayı tañlayu.
648. Yigirmisi ayıtmış:
“Zeliha aşıq olmuş,
Andan qulunu sevmiş”, –
Dediler hep qaқыu.
649. Yigirmi avrat aydur:
“Bu aşılıq yavuzdır,
Sultanlar baş indirür,
Maşuqa hidmet qılu”.
650. Yine bunlar ayıtmış:
“Qulı aña uymamış,
Güç ile qulun quçmuş,
Eri üstüne gelü.
651. Eri üstüne gelmiş,
Zeliha sevdigin bilmiş,
Ol qulı ögütlemiş:
“Zelihadan qaçma”, – deyü.
652. Avratlar söyleşdiler,
Qamu ğiybetleşdiler,
Zelihaya gülüşdiler:
“Qulumı sevdi”, – deyü.
653. “Qul için deli olsun!
Kendini rüsvey qılsun!
Cümle alem hep gülsün! –
Qul seven bednam olu”.
654. On avrat aydur: “Bare,
Muradın Tañrı vire,
Zeliha maqsuda ire,
Maqsudma deginü”.
655. Bunlar dağılub gitdi,
Züleyha bunı işitdi,
Avratları oqudı:
“Baña gelsünler”, – deyü.
656. Zeliha Yusufa aytdı:
“Bu kez¹ sözüm dut, – dedi, –
Şol avratlar gelincek,
Oqur isem², gel”, – deyü.
657. Hele avratlar geldiler,
Saray içine girdiler,
Zeliha döşek döşedi:
“Bunlar otursun”, – deyü.
658. Ol avratlar oturdı,
Zeliha turunc getürdi,
Bunlara birer verdi:
“Adetim budur”, – deyü.
659. Hem qırq bıçaq getürdi,
Birer ellerine verdi,
“Turuncı kesmeñ, – didi, –
Ta ben diyem – kesin!” – deyü.
660. Kendü tahtına oturdı,
Emr idüp Yusufi getürdi,
Avratlar anı gördi,
Hayran oldılar qamu.
661. Bu kez Zeliha ayıtdı:
“Turuncları kesin”, – didi.
Bunlar bıçaqları çaldı,
Hep ellerin doğrayu.
662. Pes ellerin kesdiler,
Acısın duymadılar,
Hep qanların saçdılar,
Döşekler rüsvey olu.
663. Zeliha aydur: “N’olduñuz?
Bir kez baqdıñuz – gördüñüz,
Böyle rüsvey olduñuz,
Ya ben nite qatlanu?”

¹ qovlaşu – öşek etip;

¹ bu kez – bu kere;

² oqur isem – çağırsam;

Hz. Yusuf Mısır kadınları ögünde. *Ortaçağ minyatürü (Buhara, 1550-nci ss.).*

664. Budur benim ol qulum,
Qovlaşdıñızlar halım,
Ol aldı benim gönlüm,
Yürür sözümi dutmayı.
665. Ya sözüm qabul qıla,
Yahud baña ferman ola,
Ya ebed zindanda qala,
Yata anda çürüyü”.
666. Bu avratlar dağıldı,
Yusuf-Zeliha qaldı,
Zeliha yine yalvardı,
Ol zindanı aňladı.
667. Yusuf zindanı andı,
Allaha niyaz qıldı,
Nahoşlığı unuttı,
Zindanı arzu qılu.
668. Yusuf aydur: “Rabbena,
İlet beni zindana”.
Yalvardı Haliqına:
“Ya, Rabbi, saqla! – deyü. –
669. Zeliha şerrin savğıl,
Ya, Rabb, beni saqlağıl,
Yavuz işden paklagıl,
Bunda”, – deyüb ağlayu.
670. Duası qabul oldı,
Yavuz işden pakladı,
İblis mekrini savdı,
Haq Yusufi saqlayü.
671. Hele avratlar gitdi,
Zeliha Yusufu döndi:
“Benim sözüm dut, – didi, –
İşim benden aňlayü.
672. Sözümi tutarmısıñ,
Baña quçulurmısıñ,
Zindana girermisiñ? –
Aytğıl baña doğru!”
673. Yusuf aydur: “Dönmezem,
Saña muti’ olmazam,
Saña zina qılmazam,
Qiyametde qorqulu”.
674. Zeliha bu kez qalqdı,
Altun quşağın çözdü,
Qamu donların çıkardı,
Yusuf yalınçaq qılu.
675. Pes Zeliha örü durdı,
Reyyan qatına geldi,
Selâm verüben söyledi,
Kendüye qovulayü.
676. Aydur: “Ben qul aldım,
İşlerim göre durdum,
Hiç sözüm tutmaz oldı,
Kendisin bilir, – deyü. –
677. Gözümden örü sürüñ,
Aña bir qol buyuruñ,
Dönüb zindana qoyuñ,
Saqlayın öldürmeyü.
678. Ola kim tevbe qılur,
Hem baña muti’ olur
Yavuz işden vazgelür
Benim gönlüm saqınu”.
679. Reyyan aña söyledi:
“Zindana qoyam, – dedi, –
Çünkü qul seniñ oldı,
Yusuf seniñdir”, – deyü.
680. Bu Reyyan şol kişidir –
Qatıfırın qardaşıdır,
Zindancılar başıdır,
Hem Qatıfıra doğru.
681. Pes Zeliha qabul qıldı,
Bu kez sarayına geldi,
Bu kez ustalar getirdi,
Bir ulu sanduq yapu.
682. Pes sanduğı yondurdu,
Demir mıhlar urdurdu,
Yusufi aña qoydı,
Bir hammala yükleyü.
683. Hammal anı götürdi,
İltib zindana qoydı,
Oş Yusuf dutsaq oldı,
Zindan içi qarañu.

(Devamı bar)

Taqıyüddin Ebu Bekr Kefeviy (ö. 970 - 1562/63)

XVI. asır Qırımın ilim ve tasavvuf ehli büyüklerinden Taqıyüddin Ebu Bekr Kefeviyin hayatı ve şahsiyetine dair Türkiyede neşir olunğan ensiklopedik kitaplarda eki maqalege rastkeldik. Birisi 1993 senesi İstanbulda basılğan “Evliyâlar Ansiklopedisi”niñ 11. Cıldınıñ 428–431 sahifelerinde bulunmaqta, digeri – “İslâm âlimleri Ansiklopedisi”niñ 14.Cıldınıñ 6-cı sahifesinde yer alğandır. Dergimizge bularan daha etraflı olğan “Evliyâlar Ansiklopedisi”ndekisi alındı. Müelliflerine teşekkürlerimizi bildirmekni borc bilemiz.

TAQIYYÜDDİN EBU BEKR KEFEVİY (ö.1562/63) – Qanuniy Sultan Süleyman Hannıñ⁽¹⁾ devrinde Qırırında yetişken alim ve velilerdendir. Taqıyyüddin taqma adı ve Kefeviy nisbesi ile meşhur oldu. Babası, el-Hac Hayreddin efendi, islâmiyetke bağı hayırsever bir kimse edi. Taqıyüddin Ebu Bekr efendi Qırımın liman şehri Kefede doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. Qadiriyye tariqatı⁽²⁾ mensuplarından edi. H.970 (M.1562/63) senesinde Kefede vefat etti.

Küçük yaştan itibaren ilim öğrenmege başlağan Ebu Bekr Kefeviy, memleketiniñ alimlerinden diniy ilimleri tahsil etti. İlk zamanlar ticaretle meşgul olup, Allahu tealânın fazlından rızqını aradı. Allahnıñ inayeti oña saadet yolunu açtı. Bir zaman elinde bulunğan sermayesini Edirne⁽³⁾ bırağıp, İran, Arabistan, Mısır, Bağdat ve Şam kibi mühim ticaret ve ilim merkezlerini dolaştı. Ticaret için kettiği yerlerde qarşılaştığı alim ve velilerin ilmiy meclislerinde bulundu. Olardan rabbaniy (ilâhiy) ilimler öğrendi. Tasavvuf yoluna yöneldi. Mısırğa kettiği zaman qadiriyye tariqatı mensuplarından Şeyh Şahin-i Mısıriynıñ suhbetlerine qatnadı. Tasavvuf yolunda ilerleyebilmek için riyazet (nefsniñ istediklerini yapmama) ve muhahede (nefsniñ istemediklerini yapma) ile oğraştı. Daha sonra Bağdatqa ketip,

Seyyid Ebü'l-Vefa Muhammed Qadiriy hazretleriniñ suhbet ve hizmetinde bulundu. Onuñ huzurunda halvetke (yalnızlıqqa) çekildi. Halvette qaldığı kırq kün içersinde ancaq bir veya eki çörek yemek ile nefsinı tezkiye etmege (temiz, pak etmege) çalıştı. Tasavvuf yolculuğının devam ettiği şu künlerde, Bağdat çevresindeki yırtıcı hayvan ve quşlar ile dostluq qurdu. Körünüşte vahşiy olğan bu hayvanlar, onuñ etrafında toplanıp, kendisine yaqınlıq kösterdiler. Zahiriy ilimlerde (şariat ile alâqalı ilimlerde) alim bir zat olğan Taqıyyüddin Ebu Bekr Kefeviy hazretleri, tasavvuf yolunda yüksek bir veli oldu. Pek çoq kerametleri körüldi.

Evli ve bala-çağa sahibi olğan Taqıyyüddin Ebu Bekr Kefeviy, memleketinden ayrılganından sonra senelerce vatanına qaytmağan oldu. Onuñ ile beraber ticaret için seferge çıqqan arqadaşlarından, ne yerde bulunduğı sorulunca, olar: “Haberimiz yoq. Yalnız, Geliboluda bulduğımız sırada, bir kün: “Mühim bir işim bar, ketecemim. Eki haftadan, inşallah, dönerim. Siz benim eşyalarımı baqıñ”, – dedi ve her şeyni bırağıp, ketti. Faqat dedigi vaqıtta dönmedi. Biz onuñ emanetlerini qorudıq. Zan etemiz ki, yolda onuñ başına bir iş çıqsa kerek. Yoqsa dönerdi”, – dediler. Bu haberden soñ halq şüphege tüştü. Ebu Bekr efendini öldü zan ettiler. Beş seneden

soñra kim olduğı bilinmegen birisi Taqıyyüddin Ebu Bekr Kefeviyiniñ Mısırdı körülgenini söyledi. Babası Hayreddin efendi bu haber üzerine onu aramaq için qardaşını yolladı. O da köy-köy, şehir-şehir dolaşaraq eki sene ğayip olğan ağasını aradı. Mısır, Hicaz, Bağdat, Medine, Şam ve Filistin kibi yerlerde Ebu Bekr Kefeviyge ait hiç bir haber alamadı. Keri qaytmağa mecbur oldu. Kefe halqı artıq Ebu Bekr efendiniñ, Gelibolu taraflarına keterken bir sebeple öldüğini hüküm ettiler.

Kefeden ayrılğanından doquz sene keçtiği halde Ebu Bekr efendiden hiç bir haber alınmadı. Onuñ hanımı uzun müddet qayınatasınıñ yanında qaldı. Taqıyyüddin Ebu Bekr Kefeviyiniñ babası Hayreddin efendi, ođlunuñ ölgenine dair eki şahid bulup, kelinini başqası ile evlendirmek istedi. Evlilik için gerekli hazırlıqlar yapıldı. Lâkin, düğünden bir kün evvel, Kefeviy hazretleri, hanımınıñ ruyasına kirip, kendisiniñ sağ olduğunu ve başqası ile evlenmemesi gerektiğini bildirdi. Kör-gen ruyanı hayırđa yorumlağan hanımı, düğün hususunda acele etilmemesini rica etip, beklemeye başladı. Faqat gerek evlenecek kimse, gerek diger insanlar düğüne devam ettiler. Neticede, şöyle bir hal yüz berdi. Toy vaqtında velime, yani düğün yemegi, aşalğan maalde deñizde Kefe limanına doğru yaqlaşqan bir gemi köründi. Gemi, sanki qarşısından esken rüzgarđa rağmen, Kefeye doğru aqıp kele edi. Düğün yemeginde misafir olaraq bulunğan bir mağripli adamdan kelgen gemi haqqında soradılar. O kimse: “Men o gemide, ilim ile amel etken mürşid-i kâmil bir zatnı tanıyıım. Bu tarafqa kele. O zatqa Şeyh Ebu Bekr Kefeviy derler. O zatnı qarşılup alıñ”, – dedi. Bu sözlerge hiç bir mana berip olamağan insanlar, şaşqın bir halde gemige doğru yürüdiler. Gemiden engeler arasında, kerçekten, Taqıyyüddin Ebu Bekr Kefeviy de bar edi. Bu halni Ebu Bekr efendiniñ bir kerameti olduğunu qabul etken insanlar, hemen düğünden vazgeçtiler. Allahu tealâ, böylece, onuñ izzet ve şerefini qorudu, hanımı ile başqasınıñ evlenmesine izin bermedi.

Kefede yerleşken Taqıyyüddin Ebü Bekr Kefeviy hazretleri, insanlarđa, dünya ve ahirette saadetke qavuşmaları için, islâmiyetniñ emir ve yasaqlarını añlatmađa başladı. Onuñ ilim ve faziletteki yüksek derecesi qısqı bir müddet içinde bütün etrafta duyuldu. Talebeleri ve sevgenleri çoqlaştı. Qırım hanı ve hanzadeleri onuñ suhbetlerinde bulunıp, bilgilerinden istifade ettiler (faydalandılar). Talebeleri çoğalıp, dostları ve muhtac kimseler qalabalıq olunca, Ebu Bekr efendi şehirden çıqıp, uzletke (yalñızlıqqa) çekilmekni istedi. Bu istegini ömürge keçirerek Kefe şehriñiñ doğu tarafındaki bir dađnıñ arqasında harabe bir kiliseni tamir ettirdi. Kiliseni cami ve dergâh haline çevirip, etrafına odalar yaptırdı. Bu odalarđa Ebu Bekr Kefeviyiniñ ev halqı, talebeleri ve faqir kimseler yerleştirildi. Kefeniñ halqı ve ileri kelgenleri o yerniñ abadanlaştırılmasına öyle ehemmiyet berdiler ki, tamir işlerinde bütün şehir büyükleri, müftü ve medrese müderrisleri bile sırtlarında taş taşığan oldular. Faqat bazı kimseler, Ebu Bekr efendiniñ büyüklüğünü ve halq tarafından üstün qabul etilmesini çekemediklerinden dolayı, oña qarşı çıqtılar. Lâkin soñra bular da haset ve inadlarından vazgeçip, üstünlüğünü qabul ettiler.

Taqıyyüddin Ebu Bekr hazretleri, islâmiyetniñ emir ve yasaqlarına uyar, insanlarđa vaaz ve nasihatta bulunır edi. Haramlardan şiddetle qaçındığı kibi, şüpheli hareketlerden ve mübahlarınıñ (dince emir olunmağan ve yasaq da olmağan şeylerniñ) çoğundan qaçınmağa diqqat eter edi. Çoq mütevaziy, alçaq göñüllü olup, herkeske yımşaqlıq ve küler yüzle muamele eter edi. Bu güzel ahlâqı ile insanların göñüllerini esir alıp, maneviy qurtuluşlarına vesile oldu. Onuñ dergâhı insanlar arasında Abdi Çelebi Zaviyesi adı ile meşhur oldu. Uzun seneler vazifesine devam etken Ebu Bekr Kefeviy H. 970 (M.1562/63) senesi vefat etip, dergâhınıñ yanında defn etildi. Vefatından soñra yerine oğlu ve halifesi Pir Muhammed efendi keçip, talebelerine ders berdi ve insanlarđa islâmiyetniñ emir ve yasaqlarını añlattı⁽⁴⁾.

İşbu maqalege bir de küçük rivayet ilâve olunğandır ki, şudur:

QORQMA

Sinopta defn olunğan ve Taqıyyüddin Ebu Bekr Kefeviyniñ talebesi olğan Mahmud Kefeviy⁽⁵⁾, hocasınıñ şu kerametini añlatqan edi:

“Gemige minip, İstanbulğa ketmek üzre yolğa çıqqan edik. Men o zaman yaş edim ve bu benim ilk yolculuğım edi. Hoş bir rüzgâr ile dört kün kettik. Soñra şiddetli bir yel ile deñiz qabardı. Her taraftan dalğalar urup başladı. Gemide bulunğanlar, qorqu, dehşet ve ümitsizlik içersinde bazı mal ve eşyalarını deñizge attılar. Bu ıstırap ve sıqıntı maña da ümitsizlik bermege başladı. Hocam Taqıyyüddin Ebu Bekr Kefeviy ise sakin ve telâşsız bir halde geminiñ alt qatında otura edi. Dalğalarınñ şiddetli uruşları gemide bulunğanlarınñ ve benim qorqularımıznu eyice arttırdı. Hocam maña baqıp: “Qorqma! Allahu tealâ bizni qurtaracaq ve biz Erikli qasabasınıñ doğu tarafındaki Hacı Baba Dergâhında quşluq vaqtı oturıp, süt içecek ve incir aşacaqımız”, – buyurdu.

Gemicilerinñ hesabına köre seksen mil yolumız qalğan edi. Ebu Bekr Kefeviy hazretleri sükün ve vaqar içinde tatlı ve güzel sesi ile Kehf süresini oqumağa başladı. Biz rahatladıq ve qorqumuz qalmadı. Halbuki dalğalarınñ uruşları halâ devam etmekte edi. Nihayet, Allahu tealâ bizni hocam Ebu Bekr Kefeviy hazretleriniñ duasınıñ bereketi ile qurtardı.

Ertesi künü sabahında Erikli sahiline çıqqanımız ile, hocam doğruca Hacı Baba Dergâhınıñ ziyaretine ketti. Biz de onu taqip ettik. Menzilimizge yetip, hep birlikte oturduq. Hocamız Qur’ân-ı Kerim oquy, biz de dinley edik. O sırada dergâhınıñ artından eki elinde birer çanaq ile bir qadın çıktı. Yanımızğa kelip, qaplarını ögümüzge koydu. Biri süt, digeri incir ile tolu edi. Şeyh Ebu Bekr Kefeviy tebessüm ederek bizge baqtı ve: “Bismillâh ile aşıñız!” – buyurdu. Biz besmele ile yedik. Hocamniñ bu kerametini şahid olduğumuz zaman H.949 (M. 1542/43) senesi edi”.

Bibliografya:

- 1) *Şakâyk-ı Nu’mâniyye Zeyli (Atai), S.80*
- 2) *İslâm âlimleri Ansiklopedisi, C.14, S.6*
- 3) *İlâmü’l-Ahyâr, V.521*

Açıqlamalar:

⁽¹⁾ **Qanuni Sultan Süleyman Han (1495–1566)** – Osmanlı Sultanlarınıñ meşhurlarından, hükümdarlığı devri: 1520–1566 seneleridir.

⁽²⁾ **Qadiriye tariqatı** – büyük bağdatlı mutasavvıf Abdülqadir Geylaniniñ (1077–1166) tarafından qurılıp, “bütün tariqatlarınñ sanki ocağı” olaraq sayılğan, İslâm dünyasınıñ ilk ve eñ yaygın tariqatıdır.

⁽³⁾ **Edirne ve ilerideki Gelibolu, Sinop, Erikli (Eregli)** – Türkiyedeki şehirler.

⁽⁴⁾ **Pir Muhammed efendiniñ** H.990/M.1582 senesinde hayatta olduğü bilinmektedir (“İslâm âlimleri Ansiklopedisi”, C.14, S. 6.)

⁽⁵⁾ **Mahmud bin Süleyman Kefeviy (1520, Keefe – 1581, Sinop)** – XVI. asır Qırım din erbabından, alim, şair ve tarihçi. Bu zat haqqında “Günsel”niñ 5-ci sayısında ayrı bir maqale basılacaqtır.

Evliya Çelebi **Seyahatname**

(Seçmeler*)

Haz.: Cemil Remzi

Gevher Kermen qalesi

Ceneviz⁽¹⁾ lisanında ismi – Potmaydır⁽²⁾. Çingizoğullarından⁽³⁾ Cuçi Han⁽⁴⁾, Mahan⁽⁵⁾ diyarından kelip, ilk evvelâ Qırım (soñradan – Eski Qırım şehri)** sahibi olur. Soñra Ceneviz elinden bu qaleni alır. Tatar alimleri bu qaleniñ adını Gevher Kermen qoyarlar. Haqiqaten, o devirde bütün qapı ve duvarları ile qale burçlarında kıymetli cevher taşları bulunmakta edi. Tatarıñ eline keçtikten soñra sormaq ne kerek, cevher mi qalır? Amma halâ cevher qaqlı yerleri bellidir. Vaqtı ile cenevizliler bu qaleni daha bir kere elge keçirgen olurlar. Lâkin az bir müddet soñra Meñli Geray Han⁽⁶⁾, Gedik Ahmet Paşa⁽⁷⁾ ile birlikte qaleni cenevizlilerin elinden qaytarıp alır. Qırım Hanlığıñ ilk taht merkezi

Gevher Kermen – Çufut (Cuft) Qale: umumiy körünişi. 1970-nci ss.

Foto: Gumenük L.Y.

bu qale olur. O asırda ğayet mamur olup, içinde seçkin asker bulunır.

Bu qale – qudret eli ile (Allahnıñ qudreti ile) Eski Salaçıq qalesiniñ üstünde, ucu kökke yükselgen yalçın, qırmızı bir qaya üzerinde badem şeklinde yapılgan bir qaledir. Çevresi – sekiz biñ adım

*Devamı. Başı derginiñ keçken sayısında (baq: Evliya Çelebi. Seyahatname. Seçmeler: Eski taht merkezi , yani Eski Qırım qalesi // Günsel, no. 3 (noyabr–dekabr 1999), s.35–41).

Neşirde qullanılğan qaynaq için, baq: Evliya Çelebi. Seyahatnamesi. Yedinci Cilt / Sadeleşirenler: Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik. Baskıya Hazırlayan: Mümin Çevik. Cop.: Mümin Çevik / Üçdal Kollektif Şirketi. Dizgi ve Baskı: Uludağ Matbacılık İşletmesi. – İstanbul, 1980. [ss. 376–382.]

Qırım tatarcağa çevirip adaptirlegen: Cemil Remzi.

** Qavis(parantez)ler bizimkidir – C. R.

uzunluğundaki bir kayadır. Etrafında asla qale duvarı yoktur. Zira her tarafı – şahin ve qartal yuvalı, quş tırnağı ilişmez biñer arşın kayalardır. Aşağısı ise - Ğayya quyusundan⁽⁸⁾ iz berir uçurumlardır.

Kâfir zamanında bu qayanıñ qıbla tarafındaki eki uçurumniñ arasında usta dağcılar, sert kayaları keserek, teren bir hendek açqan ediler. Daha soñra şu hendekniñ iç yüzüne yüz arşın uzunluğında bir duvar çekilerek, üç büyük qale yapıldı. Orta qalede bir demir qapı yapılgan, qıbla tarafındaki dağlarğa bu qapıdan barılır. Kene bu qapıdan içeri üç yüz adım şimalge ketilse, eki uçurum dereniñ arasında daha bir qat qale duvarı çekilgendir.

Bu duvarda da üç aded büyük qulle yapılgan. Eskiden olduğı gibi şimdi de orta qulde ağaç qanatlı bir qapı bar. Anlattığımız bu eki duvar arasında kırmızı kiramet örtüli eki yüz aded çufut evi bar. Bu eki qat duvardan başqa hiç bir yerde qale duvarları yapılmagan. Lâzım dahi degildir. Zira her taraf – yalçın ve uçurum kayalardır. Allah saqlasın, insan aşağı baqsa – ötü parçalanır. Qıblağa yaqın Ferqadan yıldızı (Cetemen (Qutup, Demirqazıq) yıldızı) tarafında daha bir küçük demir qapı bardır. Qale evlerinden oña yüz ayaq kesme qaya taş merdiven ile enilir. Bu yolnuñ eki tarafı – kesme mağaralardır. Anda faqir yahudiler oturırlar. Bu qale içinde kiramet örtüli, kârgir yapılı biñ beş yüz otuz aded güzel çufut evi bar olup, müslüman evi asla yoqtur. Hatta qale dizdanı⁽⁹⁾, nefer⁽¹⁰⁾, bekçi ve qapıcıları hep yahudilerdir. Qırım vilâyeti ve Bağçasaraynıñ bütün tükân sahibi ve zengin tüccar yahudileri hep bu Çufut qalesi ile daha da Mangub qalesinde oturırlar. Her sabah qaleden yoquş aşağı enip, bir saatte Bağçasaraydaki

Gevher Kermen – Çufut (Cuft) Qale: qalıntıları. 1900-ncı ss.

tükânlarına barırlar. Haqiqaten, hiç bir diyarda böyle sırf çufut qalesi yoqtur. Onuñ için bu qalege “Çufut qalesi” derler. Ama kerçek adı – Gevher Kermendir.

Qale qapıları aralarında savaş aletleri ve silâhlar çoqtur. Ama bu silâhlarnı kullanmağa çufutlarnıñ yürekleri yoqtur. Zira çufutlarnıñ top ve tüfek kullanmaq degil de, seslerini bile eşitmege yürekleri yoqtur. Qaleniñ etrafındaki qayalarnıñ üstüne yahudiler dağlar kibi yüz biñlerce qaya parçasını yığğanlar. Quşatma (qamaçav) sırasında düşmannıñ üzerine aşağı şu qayalarnı atarlar. Zira tüfek ve top atamazlar.

Qale içinde evvelki hanlardan Ğazi el-Hacı Geray Hannıñ⁽¹¹⁾ yaptırdığı bir cami bardır.

Gevher Kermen – Çufut (Cuft) Qale. Ög planda – Altın Ordu Hanı Canibekniñ (1340–57) zamanında qurulğan (1346) ve Qırım Hanı Hacı Gerayniñ (? – 1456, 1456–66) tarafından tamir ettirilgen (1454/55) caminiñ qalıntıları. Art planda – Altın Ordu Hanı Toqtamışniñ (1376–91) qızı Canike Hanımnıñ (ö. 1437) türbesi. Foto: U. Ablayev, 2000.

Caminiñ qapısı üzerinde celi yazı ile şu tarih yazılıdır:

“Benâ hâze’l-mescide’l-mübâreke es-sultan el-a’zam ve’l-haqan el-muazzam mevlâ mülüke’l-arab ve’l-acem es-sultan Hâcı Geray Han bin Ğıyaseddin Han bin Erdoğmir Han⁽¹²⁾. Ömrehu ve ebed devletehu. Sene tis’a ve hamsin ve semânimie”⁽¹³⁾.

Amma bu faqir cami çufutlar arasında qaldığı sebebinden qapısı daima qapalıdır. Müslüman cemaatten nam ve nişan yoqtur.

Qalede asla çarşı, bazar, tükân, han, hamam, bağ ve bağça yoqtur. Suvu da yoq. Onu qalege Aşağı Hacı derelerinden eşekler ile taşırlar. Eskiden sarnıçları (suv toplagan havuzları) bar emiş, şimdi kullanılmay.

Bu qalede han esirleriniñ zindanı bar ki, cihanda böyle cehennem zindanı bulunmaz. Yalnız Tamışvar⁽¹⁴⁾ eyaletindeki Sulmus⁽¹⁵⁾ qalesi zindanı ile kâfir elindeki Yanıq qalesi⁽¹⁶⁾ zindanı buña beñzer. Bu Çufut qalesi zindanından qurtulmaq hiç mümkün degildir. Ancaq tabut ile çıqıp qurtulınır.

Yuqarıda añlattığımız Moskov vilâyetinde Şeremet Ban⁽¹⁷⁾ ile yapılğan savaşta, Şeremet Ban vezirniñ üç yüz biñ askeri qırılıp esir etilgen edi. Bizzat Şeremet vezir ile yetmiş adedi beyzade ve yedi yüz adedi ögde kelgen qumandanları da esir etilip Qırımğa ketirilgen ediler. Mehmed Geray Han efendimiz⁽¹⁸⁾ Şeremet vezirni bu Çufut qalesindeki zindanğa haps etti. Ayağına yetmiş oqqalı zıncır uruldu. Şeremet vezir, qurtulmaqnı ümit eterek, Hanğa üç biñ kese noqrad⁽¹⁹⁾ hazine berip, serbest

Gevher Kermen – Çufut (Cuft) Qale: zindan qobasının iç görünüşlerinden biri.

birâkılnmasını ister. Mehmed Geray Han buña razı olmaz. Şeremet vezir ölümüne qadar bu zindanda qalacağını añlar. Bunuñ üzerine bir ananın qoynundaki henüz beş altı aylıq yavrusını alıp, zindannın penceresinden aşığı fırlatır⁽²⁰⁾. Allahnıñ taqdiri olaraq bu temiz ve günahsız yavru, qundağı ile yüz qulaçlıq qayalardan aşığı quş kibi uçup enerken, qayalarda yuva yapqan qartal ve qaraquşlar onu av zann etip, yuvalarından süzülerek yavrunı ğağalarına almaq ve yuvalarına götürmek için çalışırlar. Bunu yaparken, birbirleriyle döğüşirler. Ahır, qundaq bir quşnuñ ğağasında qalır. Bu quş da soñunda qundaqı hanların bağılarından olğan Aşlama bağınañ terekleriniñ dallarına bıraqr. Masum yavru, qundağı ile o yüksek terekniñ dalları üzerinde qalır. Bir zamandan soñra bala ağlamağa başlar. Yuqarıda da balanıñ anası

feryat eterek ağlar. Allahnıñ hikmeti olaraq şu bağda kezingenler olur ve olar yüksek bir terekniñ dalları üzerinden şu balanıñ sesini duyarlar. Derhal bir bağcı o terekniñ töpesine çıkar da, masumnu qundağı ile alıp Mehmed Geray Hannıñ huzuruna ketirir. Han, balanıñ başından keçkenni diñledikten soñra, adınıñ “Necati” (yani “selâmetle qurtulğan”) olmasını buyurır ve sabiyni baqıcılarğa berir. Zaman keçer, bala ösüp küneş pençeli ve ay yüzlü bir oğlan olur. İşte, azizim, Cenab-ı Haq tealâ isterse, qullarını böyle yırtıcı quşların pençesiyle bile qurtarır vesselâm. Men de bu zindanı kezer ekenim, Şeremet Ban ile körüşüp birqaç kelime qonuştım. Elbette: “Men bu yerden qurtulğanım ile Qırım vilâyetini yernen yeksan eterim”, – demekten başqa bir şey söylemez edi.

Bu Çufut qalesinden aşığı şanı yüksek hanların Aşlama bağı ya da çeşme yolu ile Eski Salaçıqqa ketilir. Yoquş aşığı – dört biñ adımdır. Men bu yoquştan yaya (cayav) olaraq enip hesap ettim. Eki biñ adım enince çeşmeler yanında Şeyh Mansur Medeniyniñ⁽²¹⁾ ziyaret yeri bardır. Bu Şeyh Mansur Medeniy Hazret-i Peygamberniñ (S.A.) sahabelerindendir. Aq-Kerman⁽²²⁾ cenkinde, lânet olsun Salsalınıñ oqundan şehit ketken Malik Eşter hazretlerini yıqayıp, Qımnın Bağçasaray şehri civarındaki Eski Yurt denilgen yerde defn etken – işte, bu şeyh edi. Soñra kendisi de bu qale cenkinde şehit olup, bu çeşmelerniñ yanında defn etildi. Büyük eser olğan türbesi şimdi bile herkes tarafından ziyaret etilmektedir⁽²³⁾. Bu yerden aşığı batığa doğru qayalar arasında ilerledik.

Eski Salaçıq qalesi

Çingizoğulları tarihçilerinin añlattıqlarına köre, Tatar qavmi ilk defa Qırımı cenevizlilerden aldıqları zaman Cuçi Han ve Erdoğum Han kırq biñ tatar askeri ile bu Qırım adasını kezmege çıkarlar. Kezdikleri hiç bir yerni begenmezler. Kendileri için uygun yalnız bu Eski Salaçıq deresi kenarlarını bulurlar. Kâfirlerden qorqup bu dere içindeki Eski Salaçıq qalesini yaptırap, yuqarıda qayalar üzerindeki Gevher Kermen yani Çufut qalesini cenevizlilerin elinden alırlar.

Bu Eski Salaçıq yurdundan tatarlar pek hoşlanırlar. Doğudan batığa dört biñ adım enliginde bir vadi olup, eki başı ile eki yanından kökke yalçın qayalar uzanğandır. Altları boş olup, içleri mağara ve mağara inler ile toludur. Üstleri ise –şahin ve zağnos yuvalı kızıl qayalardır.

Bu qayaların üzerine duşmannın hiç bir yerden çıqma ihtimali olmadığınan, Cuçi Han ve Erdoğum

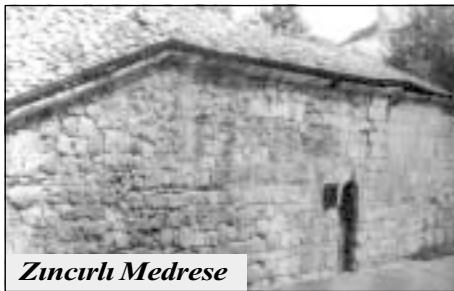
Han bu yerni kendileri için emniyetli bulurlar. Dereniñ daracıq olğan eki başlarına qayadan qayağa duvar çekerler ve birer ağaç qapı yaptırırlar. Bu qapılar halâ daha turmaqtalar. Bu qapılardan başqa hiç bir yerden içeri quş bile uçamaz. Qayalarnıñ arasında Aşlama suvu (özeni) aqar. Bu tatlı suv başta bu qayalardan çıqar. Hanlarnıñ Aşlama bağlarını ve içlerindeki havuzlarla şadırvanlarını suvlap

Salaçiq: umumiy körünişi. 1930-ncı ss.

keçip, Aşağı Salaçiq mahalleleri içinde nice degirmenlerni döndürerek o yerden aşağı, eski Bağçasaray şehri derelerinden aqar. Amma mında buña “çürük su” derler: çoq qullanılğan bir suvdur, içilmez. Bu özenniñ eki tarafı büsbütün bağ ve bağçalar ile donanğan, çeşitli köşkler ile bezengendir.

Salaçiq eski bir şehir olup, qırmızı kiramet örtülü, kârgir yapılı üç biñ aded mükemmel evi bardır.

Zıncırlı Medrese

Daha yüzlerce odaları – qayalar altındaki mağaralardadır. Temmuz ayında bu mağaralardaki evlerniñ havası ğayet serin olup, qışın ise sıcaq olur. Beş mahallede beş mihrap (cami veya mescit) olup, her biriniñ eski usuldeki birer minaresi bardır. Bu şehirde asla tükân, han ve hamam yoqtur. Zira Bağçasaray şehri bunuñ bitişiğidir. Eskiden bu Salaçiq şehrinde nice han, hamam, cami ve medreseler bar emiş. Meñli Geray Hannıñ medresesi şimdi bile mamur halde tura. Yüksek qapısı üzerinde celi⁽²⁴⁾ yazısı ile şu tarih yazılıdır:

Emere binâ-i hâze'l-medreseti bi-avnillahi'l-melike'l-mennân Meñli Geray Han bin el-Hâcı Geray Han halledallahu mülkehu ila inqırâzı'd-devrân. Sene 956.⁽²⁵⁾

Bu medresege bitişik olaraq lâtif bir hamam qalğan olup, suvu, havası ve binası dahi hoştur. Hamamniñ qarşında, yolnuñ o bir tarafında Cuçı Geray Hannıñ⁽²⁶⁾ sarayı bardır.

Cuçi Geray Hannıñ eski sarayı

Eskiden hanlar bu hanedanda otura ekenler. Dört köşeli, kârgir yapılı küçük bir qaleçiktir. Çevre uzunluğu – eki yüz adımdır. Etrafında dört aded qullesi ve batığa baqqan demir bir qapısı bardır. İçinde eki alçaçiq minaresi olğan bir cami bar. Minareler küçük olduğından, içlerine insan sığmaz ve üstlerinden ezan oqunmaz. Saraydan çıqqan yolnuñ üstünde yüksekçe binalı bir adalet köşkü⁽²⁷⁾ tura. Anda hanlar körünüş etip divan meclislerini keçire ediler. Tahta örtülü, saf altın alemlı bir köşktür. Şimdi bu sarayda cephaneden başqa bir şey yoqtur. Ama hanlarğa ait eşyalar çoqtur. Qapısı daima qapalıdır. Qapınıñ üzerinde şu tarih yazılıdır:

*Bu mübârek saat içinde bi-avn-i müsteân
Qıldı abâdanda bir devlet sarayın bu zamân
Şâh-ı evlâd-ı vali-i şîb u zafer peyker livâ
Al-i Cengiz yani kim Sahib Geray ev hisân
Zâhir oldı çünki hicretten doquz yüz qırq eki
Anda hatm oldı muhaqqıq bu mahallâ-i sekbân. Sene 924.⁽²⁸⁾*

(Bu saraynıñ etrafında bulunğan) Sahib Geray Hannıñ medresesi ve keçken hanlarınñ nur tolu türbeleri ile içinde süyrü-süyrü qubbeler altında yatqan padişahlar haqqında , inşallah, sırası keldikçe

Salaçıqtaki Qırım Hanları baba-oğul Hacı ve Meñli Geraylarınñ türbeleri (1501).

Foto: U. Ablayev, 2000.

yazarmız. Bu Eski Salaçiq şehriniñ üstünde, doğu taraftaki Çufut qalesi qayaları túbünde İrem bağı⁽²⁹⁾ kibi Aşlama bağında Qırım vilâyetiniñ qazaskeri olğan Murtaza Ali efendi ile çeşitli ziyafetlerde bulundıq. Zevq ve sefalar eterek acayip kezintiler yaptıq.

Cennet bağçası Aşlama bağı

Bütün hanlar ve hanzadeler, sultanlar, biyimler ve bikeçler bu bağda zevq ve sefalar eterler. Öyle bir bağdır ki, cennet bağı gülistan köşklerde oturğan canlar, cananları ile suhbet eter ekenler, bülbüllerniñ tatlı ötüşlerinden ruhları mest olup, dem-be-dem aşap, içip eğlenirler. Suvu ve havası o qadar güzeldir ki, bu yerde bir saat kezinti yapqan kimse ğam ve kederini unutıp, neşe ve huzur içinde qalır. Bu bağnıñ bir tarafında bütün hanlarınñ çeşitli sanat eseri olğan süslü köşkleri bardır. Her biri de sanki

birer çin fağfurıdır. Kene her bir hanın fisqiye, havuz ve şadırvanlı yazlıq köşkləri bar ki, mimarlıq ilmine sahip olğanlar, kördüklerinde dehşetke qapılıp (hayran olup) aqılları perişan olur. Bu yerde bulunğan çeşitli meyvə terekleri Qırırda degil, başqa diyarlarda dahi yoqtur. Suvlu meyvəsi o qadar çoqtur ki, digər şehirlerge de hediye olaraq yiberilir. On fersahlıq⁽³⁰⁾ yol keçse bile, kene de tadı ve lezzeti bozulmaz. Bütün vilâyetlerden hanlarğa hediye kelgen biñlerce meyvanın hoş qoqları insanın dimağını qoqlatır. Hususan, Anadolunun *Bakraz beli misk soğanları, çeşitli qaranfillerinin fidanları, İstanbulun zerrini*⁽³¹⁾, *Molla Çelebinin ablaq lâlesi, Çilli Hocanın Flandire lâlesi, Kâğıthane lâlesi, İstanköy sünbülleri* ve yüz biñlerce hediye kelgen çiçekler bu bağ içinde bezengen olup, körgenler, bu bağğa kirgenler kendilerini cennetke kirdik, zann eterler. Bahar zamanı erik, alma, armut, kiraz, vişne ve digər meyvalı terekler çiçek açtığında insanoğlu oların qoqlarından mest olur. Bu İrem bağı, beñzeri bulunmağan eşsiz bir bağ olup, sanki şu keçici dünyanın cennetidir. Bu güzel bağça Mehmed Geray Hanın zamanında böyle olğandır. Zira kendileri şerefli bir kimse, zevq sahibi, keremli, şanı büyük bir handır. Türlü-türlü yüksek tereklerin kölgelerinde çeşitli yeşillik, lâlelik, zevq sofalarında çeşmelerden pınarlarğa suvlar aqıp, yüzlerce yerde fisqiyelerden suvlar tereklerin üzerlerine fişqırır. Her terekten de yağmur kibi şadırvanların suvları yağar. Her diyarın ustaları bu yerge kelip, bu bağ içinde hünelerini köstergen ediler. Bağın her tarafında çeşitli sanat eserleri körülir. Bu eserlerin beñzerleri ancaq Belde-i Tayyibe⁽³²⁾ yani Kostantiniyye şehri olğan İstanbulımızda körülebilir. Hepsinden de degerli sanat eseri olğan köşklerin tarihleri şöyledir:

Bahadır Geray Han efendimizin ibret berici köşkünün tarihi:

*Bir tâq-ı hoşnümâdır tâm olsa hemsezâdır
Revâdır itmâmına târihi Qasr-ı hübbân. Sene 1049.⁽³³⁾*

Mehmed Geray Han efendimizin köşkünün tarihi:

*Nedir dedi Rızâyı aña târih
Dedik nâmına Qasr-ı cennet-abâd Sene 1052.⁽³⁴⁾*

Bu da Mehmed Geray Hanın köşkünün tarihidir:

*Hesab-ı sâl benâyiş suâl kerd dilem
Hord be goft ki târihi Qasr-ı şehinşah Sene 1052.⁽³⁴⁾*

Digər bir tarihi:

*Benây-ı Mehmed Geray Han begü
Benâ-yı tarihabadeş Sene 1055.⁽³⁵⁾*

Daha bir güzel tarih:

*Eltâf-ı Hüdâvendî Qadriy idüb güya
Târihini bu qasrın rindâne düşürdi gör Sene 1056.⁽³⁶⁾*

Söznün soñu, bu Meraam bağının imaretlerinin tarihlerini ve nice sanat eserlerini anlatacaq olsaq, müsvedde yazılarımızın tüzetmege ve digər diyarların seyahat etmege mani olur. Elhasıl, Qırım diyarında böyle güzel bir yer daha yoqtur. Cenab-ı Haq dünyanın soñuna qadar bu yerni mamur ve şeñlikli etsin. Amin!

Açıklamalar:

- (1) **Ceneviz** – XIII–XV. asırlarda Qaradenede kendi kolonilerini bulundırğan Cenova (Genova) şehri merkezli Ceneviz Cumhuriyeti.
- (2) **Potmay** (“Seyahatname”nin digər nüshalarında: **Butmay (Botmay), Buşmay (Boşmay)**) – başqa kaynaklarda böyle şehir adına rastkelinmemektedir.
- (3) **Çingizogulları** – büyük cihangir, muhteşem Moğol-Tatar Devletinin (“Çingiz İmperatorluğu”nın) qurucusı Çingiz Han (Timuçin)nin (1155–1227) neslinden kelgenler.
- (4) **Cuçi Han (ö. 1227)** – Çingiz Hanın (*baq yuqarı*) büyük oğlu. Moğol-Tatar Devletinin, ileride Altın Ordu olarak añılacaq şimal-batı kısmı oña berilgen edi. Pek erte vefat etkeni sebebinden Qırım sahibi sayılmaz. Qırırda bulunması da – halq rivayetlerindedir.
- (5) **Mahan** – İrannın şimal-doğusındaki tarihiy bir bölgenin adı.
- (6) **Meñli Geray Han** – ilk Qırım hanlarından I Meñli Geray (1445–1514; hanlığı: 1467–74, 1475–76, 1478–1514).
- (7) **Gedik Ahmed Paşa (ö.1482)** – meşhur Osmanlı Sultanı Fatih II Mehmed Hanın devrinin (1451–1481) vezir

ve seraskerlerinden. 1475 senesi Qaradeñizdeki Ceneviz kolonileriniñ fethine tayin etilip, Kefe, Sudaq, Azaq, Mangup qalelerini Osmanlılarınñ ellerine keçirmege nail olğan edi.

(8) **Ğayya quyuı** – cehennemniñ beşinci tabaqaındaki çoq qorqunç bir quyunıñ adı.

(9) **Dizdar** – muhafız, bekçi, qoruyıcı.

(10) **Nefer** – asker; kişı, er.

(11) **Ğazi el-Hacı Geray Han** – Qırım Hanlıǵınıñ qurucusı Hacı Geray Han (ö.1466; hanlıǵı: ?–1456, 1456–1466).

(12) **Erdoǵmir** (“Seyahatname”niñ diger nüshalarında: **Erdoǵum**, **Erdoǵmaz**) – tarihiy qaynaqlarda böyle adlı bir hanǵa rastkelinmemektedir. Hacı Geray Hannıñ babası olğan Ğiyaseddin Han (ö.1424(?)) ise çoǵu menbalarda Qırım ulusbeyi Taş-Timurnıñ (ulusbeyligi: 1390-cı ss.) oǵlu olaraq kösterile.

(13) Tercimesi: “*Bu mübarek mescidni qurdurǵan – ulu sultan ve büyük haqan, arap ve acem hükümdarlarınıñ padişahı sultan Hacı Geray Han bin Ğiyaseddin Han bin Erdoǵmir Handır ki, Allah onuñ ömrünü ve saltanatını soñsuz etsin. Sekiz yüz elli doquz senesi*”. (H.859 = M.1454/55)

Hacı Geraynıñ eseri olaraq kösterilgen bu mescit, aslında, 1346 senesi Altın Ordu hanı Canibekniñ (1340–1357) zamanında qurulǵan edi. Hacı Geray onu yalnız tamir ettirdi. Mescitniñ qalıntılarını şimdi de körmek mümkündür.

(14) **Tamışvar** – bugünki Macaristannıñ Temeşvar şehri.

(15) **Sulmus** – “Seyahatname”niñ diger bir nüshasında bu zindannıñ adı “Söylemes” şeklinde keçmektedir.

(16) **Yanıq** – Yanova (bugünkü Romanyanıñ İneu Şehri) qalesiniñ diger bir adı.

(17) **Şeremet Ban** – 1661–1681 senelerinde esir olaraq Çufut qalede bulunǵan soylu rus boyarı ve serasker V. B. Şeremetyev.

(18) **Mehmed Geray Han** – Qırım Hanı Sofu IV Mehmed Geray (ö.1676; hanlıǵı:1641–44, 1654–67).

(19) **Noqrad (nuqra)** – külçe halindeki kümüş.

(20) Rivayetniñ bu yeri, yani bala nasıl bir ananıñ balası olǵanı, tam olaraq anlaşılmay.

(21) **Aq-Kerman** – Bugünkü Ukrainanın Belgorod-Dnestrovskiy şehri.

(22) Hz. Muhammedniñ sahabelerinden **Şeyh Mansur Medeni** ve **Malik Eşter** ile efsaneviy bir qavminiñ hükümdarı olǵan **Salsalınıñ** haqqında etraflı bir rivayet “Seyahatname”niñ ilerideki bölümleriniñ birinde berilmektedir.

(23) **Şeyh Mansur Medeniyniñ (Ğazi Mansurnıñ)** ziyaret yeri haqqında bir rivayet için baq: Керим, Исмаил Асан-огълу. Гаспринскийнинъ “джанлы” тарихы (1883–1914). – Акъмесджит, 1999. – С. 65–66

(24) “Seyahatname”niñ diger bir nüshasında: “*mustasimi yazısı ile...*”

(25) Tercimesi: “*Bol-bol ihsan sahibi Allahnıñ yardımını bu medreseni qurdurǵan – el-Hacı Geray Hannıñ oǵlu Meñli Geray Handır ki, Allah onuñ hükümdarlıǵını dünyanıñ soñuna qadar etsin. Sene 956*”.

Bu tarih, yani H.956 (= M.1549) yañılış olsa kerek, çünkü Zıncırlı Medreseniñ (söz, hiç şüphesiz, onuñ haqqında kete) quruluş senesi bellidir: H.906 = M.1500/01 yılıdır.

(26) Cuçi Hannıñ “**Geray**” taqma adını (unvanını) qullanǵanına tarihiy qaynaqlarda rastkelinmemektedir.

(27) **Adalet köşkü** – mahkeme sarayı.

(28) H.924 = M.1518. Raqam ile berilgen bu tarih yañılış olsa kerek. Yazıda kösterilgen 942 senesi olmalı. Bu da milâdiy taqviminiñ 1535/36 ss. olup, I Sahip Geraynıñ hanlıq yaptıǵı 1532–1551 ss. devrine doğru keleecektir.

(29) **İrem baǵı** – çoq eskiden Şam veya Yemende efsaneviy ad qavminiñ hükümdarı Şeddadnıñ tarafından cennetke beñzetilerek yapıǵan bir baǵçanıñ adıdır.

(30) **Fersah** – yaqlaşq beş kilometrelik bir uzaqlıq ölçüsü.

(31) **Zerrin** – sarı lâleniñ bir cinsi.

(32) **Belde-yi Tayyibe** (ar.: “**güzel ve hoş şehir**”) – Medine-yi Münevvere ile İstanbulnıñ vasıflarından.

(33) H.1049 = M.1639/40.

(34) H.1052 = M.1642/43.

(35) H.1055 = M.1645/46.

(36) H.1056 = M.1646/47.

Sözlükçe:

burç – qale duvarlarından daha yüksek, yuvarlaq, dört köşe ya da çoq köşeli bir qale çıqıntısı;

qaraquş – qartalnıñ bir cinsi;

sırf – yalnız; salt, tamamıyla, büsbütün;

henüz – daha, halâ daha;

sahabe – Hz. Muhammedni, sağ eken körgeñ, meclis ve qonuşmalarında bulunǵan kimse;

kârgir – taş veya tuğladan yapıǵan;

can – sevgen, aşiq;

canan – sevgili;

temmuz – iyül (ay adı);

mest – sarhoş;

dem-be-dem – bazan, arasıra, vaqıt-vaqıt;

alem – 1) bayraq; 2) minare, qubbe, sancaq diregi kibi yüksek şeylerniñ töpesinde bulunǵan, madenden yapıǵan ay, yıldız veya lâle şeklindeki süs;

cephane – silâhlar ile atılmaq için hazırlanǵan her türlü patlayıcı madde;

fağfur – farfor;

fisqiye – çeşme;

belde – şehir, memleket;

ablaq – keniş, yuvarlaq;

müsvedde – qaralama, yazı qaralaması;

zağnos – toǵannıñ bir cinsi.

imaret – *mında*: herhangi bir mimarlıq eseri, bina, yapı.

Qırımtatarca'nıñ Tercümelı İmlâ Qılavuzı

Hazırlağan Kemâl Qoñurat.

antropomorfik	антропоморфный	añıtyazı	мемориальная надпись
antropomorfizm	антропоморфизм	añız	жнивьё, солома на корню
antroponimike	антропонимика	añızsaban	луцильный плуг
antologya	антология	añla -maq	понимать
antolojik	антологический	añlam	значение, смысл
antonim	антоним	añlamaz	непонятливый
antonimik	антонимичный	añlamazlıq, -ğı	непонятливость
antonimya	антонимия	añlamayuv	непонимание
anus	анус, задний проход	añlamdaş	сходный по смыслу, синонимичный
anırya	<i>мед.</i> анурия	añlamdaşlıq, -ğı	синонимия
anzarot	камедь	añlamlandır -maq	придавать (чему-л. какой-л. смысл)
añ	сознание	añlamlı	осмысленный, -о
añ -maq	вспоминать	añlamsal	смысловой
añaltı	подсознание	añlamsız	1) бессмысленный; 2) непонятливый
añaltısal	подсознательный	añlamsızlıq, -ğı	1) бессмыслица; 2) непонятливость
añaq, -ğı	память	añlan -maq	быть понятым
añaqlı	памятливый	añlanabilir	постижимый
añaqsız	имеющий плохую память	añlanabilirlik; -gi	постижимость
añdaç	память (о чём-ком-л.)	añlanabilmez	непостижимый
añdır -maq	напоминать (о чём-л.; кого- что-л.)	añlanabilmezlik, -gi	непостижимость
añdıraq, -ğı	помета, -тка	añlanış	понимание; постижение
añdırğan	аналогичный (чему-л.)	añlanmağan	непонятый, -ный
añdırı	памятка, метка	añlantı	понятие
añdırıcı	<i>см.</i> andırğan	añlantısal	понятийный
añdırış	<i>см.</i> andıruv	añlaq	разум
añdıruv	напоминание	añlaq -alır	постижимый, познаваемый
añğı	память; воспоминание	añlaq -alırılıq, -ğı	познаваемость
añğılı	часто вспоминаемый; известный	añlaq -almaz	непостижимый
añı	память (о ком-л.)	añlaq -almazlıq, -ğı	непостижимость
añıla -maq	вспоминать	añlaqlı	разумный, понятливый
añımsa -maq	припоминать (кого,-что-л.)	añlaqsal	рациональный
añımsav	смутное воспоминание	añlaqsız	неразумный
añır -maq	1) реветь (об осле); 2) материться	añlaş -maq	договориться, сговориться
añırt -maq	заставить зареветь (осла)	añlaşama -maq	не уживаться
añırtı	рёв (ослиный)	añlaşamazlıq, -ğı	разногласие
añış	воспоминание (о ком-л.)	añlaşıl -maq	быть понятным
añış -maq	вспоминать кого-л. в его отсутствие	añlaşıla	<i>ввод. сл.</i> думается, что
añıştır -maq	намекать	añlaşılğan	понятный
añıştırma	намёк	añlaşılmaz	непонятный
añıştırmalı	с намёками	añlaşıq	договорившиеся
añıt	памятник, монумент	añlaşma	договор
añıtdeger	достопамятный	añlaşuv	договор
añıtlıq, -ğı	памятный знак	añlatı	рассказ
añıtsal	1) внушительный; 2) мемориальный	añlat -maq	объяснять, толковать
añıttahta (x)	мемориальная доска	añlatıcı	рассказчик
añıttaş	мемориальный обелиск	añlatıl -maq	быть объяснённым
añıtyapı	мемориальное сооружение	añlatılmaz	невывразимый
		añlatış	объяснение, описание

añlatma	объяснение, толкование	apatiklik, -gi	апатичность
añlatmalı	толковый (словарь)	apatit	<i>минер.</i> апатит
añlatuv	объяснение, толкование	apatrid	человек без родины
añlav	понимание	apatya	апатия
añlayış	понимание	apaу	женщина; жена
añlayışlı	понятливый	apayca (sına)	по-женски
añlayışlılıq, -ğı	понятливость	arayçıq, -ğı	простореч. бабёнка
añlayışsız	непонятливый	ap-aydın	совершенно ясный, -о
añlayışsızlıq, -ğı	непонятливость	araylıq, -ğı	естество женщины
añlı	сознательный (обдуманый)	ap-ayrı	совершенно отдельно
añlıca	сознательно (обдуманно)	apaysımalı	женоподобный
añlılıq, -ğı	сознательность	apaz	1) пригоршня; 2) добыча (вора)
añlıq, -ğı	ум, интеллект	apazla-maq	1) брать пригоршнями; 2) хапануть
añlıqsal	интеллектуальный	apazlama	попутный ветер
añlı-şanlı	прославленный	aperetif	аперитив, спиртное перед едой
añmalıq, -ğı	вещь на память	arıq-sarıq	бессвязные (речи)
añq etmek	облапошить, обмануть	arış	внутренняя сторона ляжек
añqav	разиня, ротозей	arış-maq	сесть, расставив ноги
añqavlıq, -ğı	ротозейство	arışıq	измотанный, усталый
añqay -maq	глядеть удивлённо, растерянно	arışla -maq	посадить (ребёнка) на спину
añqı	благоухание; сильный запах	arışlıq, -ğı	ластовица (у кальсон)
añqı -maq	благоухать; сильно пахнуть	arıştır -maq	замучить, измотать
añqılda -maq	поддаться обману	arıko	готовый к отплытию (о судне)
añqıldat -maq	обмануть, пользуясь доверчивостью	arlike	апликация
añqısağız	ароматическая смола	arlikele -mek	украсить аппликацией
añqıt -maq	источать сильный запах	arlikeleme	украшение наложением аппликации
añray -maq	глядеть удивлённо (разинув рот)	arlikeli	имеющий аппликацию
añsal	относящийся к разуму	armadan-sapmadan	ни с того, ни с сего
añsı -maq	смутно припоминать	arпа -hazır	полностью готовый
añsız	неразумный	arпа -hazırlıq, -ğı	полная готовность
añsızdan	неожиданно	apofeoz	апофеоз
añsızın	неожиданно	apogey	<i>астр.</i> апогей
añuv	вспоминание	apokalipsis	апокалипсис
aorta	анат. аорта	apokopa	<i>лит.</i> апокопа
apa	диал. старшая сестра	apokrif	апокриф
ap-açıq	совершенно ясный, -о	apokrifik	апокрифический
ap-açıqlıq, -ğı	ясность; очевидность	apollo	Аполлон
apalaq	пухленький (о младенце)	apopleksya	<i>мед.</i> апоплексия
apansız	неожиданный	aposteriori	<i>филос.</i> апостериори
apansızdan	неожиданно	apotek	<i>бот.</i> апотечий
apansızın	неожиданно	appaçıq	беленький
apaqay	<i>разг.</i> женщина; жена	appaq	совершенно белый
apar -maq	утащить, спереть, уносить	apparat	аппарат
aparıcı	1) несун; 2) плагиатор	apparatür	аппаратура
aparıcılıq, -ğı	плагиат	appendiks	анат. аппендикс
apart -maq	<i>см.</i> арагмаq	appendisit	<i>мед.</i> аппендицит
aparteid	апартеид	apraksya	<i>мед.</i> апраксия
apartma	плагиат	aprel	апрель
apartman	квартира; многоэтажка	apret	аппрет
apar-topar	целой толпой	apretle -mek	аппретировать
apaş	апаш, хулиган	apretür	аппретура
apatik	апатичный		

apretürel	аппретурный	ayuvçu	1) вожак медведя; 2) цыган
apriori	<i>филос.</i> априори	ayuvçilegi	<i>бот.</i> толокнянка
aprobirle-mek	апробировать	ayuvçiq, -ği	медвежонок; мишка
aprobirleme	апробация	ayuvqulaq, -ğı	<i>бот.</i> медвежье ухо
apside	<i>архит.</i> апсида	ayuvşım	неотёсанный (как медведь)
apşaq	еле двигающий ногами (от усталости)	ayuvsoylar	эмедведёвые
apşu	апчхи!	ayva	<i>бот.</i> айва
apte	старшая сестра	ayvalıq, -ğı	айвовый сад
apteka	аптека	ayvaz	слуга на кухне
apu	<i>детск.</i> нет!	ayya-ay	баюшки-баю
apul	толстый, пузатый	ay-yanı	окололунный
aysa	1) в таком случае; тогда как	ayyar	хитрец, плут
aysar	лунатик	ayyarlıq, -ğı	плутовство, хитрость
aysarlan -maq	ходить, бродить как лунатик	ayyaş	запойный пьяница
aysarlıq, -ğı	лунатизм	ayyaşlıq, -ğı	запойное пьянство
aysberg	айсберг	Ayyuq, -ğı	<i>астр.</i> Капелла (звезда)
aysız	безлунный	az	1. малый, малочисленный, недостаточный; 2. мало
ayş-işret	пиршество; попойка	az -maq	1) худеть; 2) сбиваться с пути; 3) воспаляться
ayş-işretçi	склонный к пиршествам	aza	1) член; 2) орган
ayt -maq	сказать, говорить	azade	свободный, вольный
ayta	<i>линг.</i> 1) речевой акт; 2) доклад	azal -maq	уменьшаться
aytacı	1) докладчик; 2) <i>грам.</i> второе лицо	azalğan	<i>мат.</i> убывающий
aytancı	<i>грам.</i> второе лицо	azalıq, -ğı	членство
aytar	репортёр	azalt -maq	уменьшать
aytaş -maq	спорить, дискутировать	azalya	<i>бот.</i> азалия; <i>см.</i> acalya
aytaşuv, -vu	дискуссия, диспут	azam	величайший, высший
aytav	1) доклад; 2) сказ(ание)	azamat	бравый, могучий
aytavcı	1) докладчик; 2) сказитель	azamet, -ti	величие, великопение
ayt-ayt: ~qaldı	чуть было не...	azamiy	наибольший, максимальный
aytı	<i>см.</i> ayta	azamiyet, -ti	максимальность
aytıcı	говорящий; рассказчик	azap, -bı I	мука, страдание
aytil -maq	быть сказанным	azap II	работник, батрак
aytılış	<i>фон.</i> произношение (звука)	azapla -maq	мучить
aytım	поговорка	azaplan -maq	мучиться, страдать
aytış -maq	1) спорить; переругиваться; 2) состязаться (об ашугах, поэтах)	azaplı	мучительный
aytışuv	1) спор; 2) состязание (поэтов)	azar	1) оскорбление; 2) нарекание
aytmaca	по рассказам (знать кого-л.)	azar-azar	небольшими дозами
aytqala -maq	сказать вскольз несколько раз	azarla -maq	ругать, пробирать
aytqanday	в роли вводного слова кстати	azarlan -maq	получить нагоняй
ayttır -maq	1) заставить сказать; 2) заставить говорить о себе	azarlat -maq	<i>понуд.</i> от azarlamaq
aytuv	1) сказ, сказание; 2) приглашение (на свадьбу)	azarlayış	выговор, замечание
aytuvc	тот, кто зовёт людей на свадьбу	azat, -dı	1) свободный; 2) освобождение
aytuвли	знаменитый	azatla -maq	предоставлять волю, свободу
ayt-uyt: ~degencek	не успеешь оглянуться, как...	azath	вольнотпущенный
ayuv	<i>тж. перен.</i> медведь	azatlıq, -ğı	свобода
ayuvbalığı	<i>зоол.</i> тюлень	azatsız	не свободный
ayuvbalığısoylar	<i>зоол.</i> тюлени (класс)	azay -maq	уменьшаться
ayuvboğan	верзила, детина	azayt -maq	уменьшать
		azaytil -maq	быть уменьшенным
		azayuv	уменьшение
		azbar	двор

azbarqapı	калитка	azim, azmi I	твёрдое намерение
azbuçuq, -ğ1	немного (о мере)	azim II	огромный; великий;
azca	довольно мало; маловато		сильный
azcaraq	см. azca	âzim	полный решимости
azçiq	немножко; чуточку	azimet, -ti	отправление, отъезд
az-çoq	более или менее	azimkâr	решительный
azdır -maq	1) сбивать с пути; 2) развращать	azimkârane	решительно, твёрдо
azdırıcı	развращающий	azimkârlıq, -ğ1	см. azimet
azdırıl -maq	1) быть сбитым с толку; с пути; 2) быть развращаемым	azimli	имеющий твёрдое намерение
azdiruv	развращение	azimut	<i>астр.</i> азимут
azerbaycanlı	азербайджанец	az-işlek	непродуктивный
azeri	азербайджанец, -ский	aziz	1) дорогой, милый; 2) святой; священный;
azerice	по-азербайджански		3) ценимый
azerkede	<i>поэт.</i> храм	azizlik, -gi	1) ценность; 2) святость, священность; 3) злая шутка
azerperest	огнепоклонников	az-kelirli	малоодоходный
azğana	см. atəşperest	azlet -mek	увольнять с работы
azğanaçiq	немного	azletil -mek	быть уволенным с работы
azğaş -maq	немножечко	azlıq, -ğ1	1) малое количество; 2) меньшинство
azğaşuv	ссориться	azma	помесь; дегенерат
azgelişatlı	ссора	azman	1. 1) огромный; 2) кастрированный;
azğın	слаборазвитый		2. 1) помесь; 2) трутень
	1) худой, тощий; 2) незаживающий; 3) яростный	azmayış	1. испытание, опыт; 2. испытанный
azğınca	яростно, бешено	az-maz	немного
azğınlaş -maq	1) разъяриться; 2) стать злокачественным	aznavur	1. здоровенный детина; 2. герой, богатырь
azğınliq, -ğ1	1) худоба; 2) ярость; 3) злокачественность	azoik	<i>геол.</i> азойский
azılı	дикий, свирепый, буйный	azot	<i>хим.</i> азот
azın	минимум	azotiyet	<i>хим.</i> нитрат
azın-azın	понемногу	azotlu	<i>хим.</i> азотный, азотистый
azınliq, -ğ1	меньшинство	az-önemli	малозначительный
azıq, -ğ1	провизия, провиант; пища	az-qanlı	малокровный
azıqla -maq	накормить (скот и т.п.)	azqanlılıq, -ğ1	малокровие
azıqlan -maq	запасаться пищей	az-qullanılır	малоупотребительный
azıqlı	имеющий продукты питания, корм	Azrail	<i>рел.</i> Азраил
azıqlıq, -ğ1	пища, продукты; корм	azsın -maq	считать недостаточным; не довольствоваться
azıqsız	без провизии; без корма	az-sığumlu	малоёмкий
azıqsızlıq, -ğ1	бескормица	az-suvlu	маловодный
azış	1) обострение; 2) ярость	az-sütlü	малодойная (корова)
azış -maq	1) обостряться; 2) прийти в ярость	az-topraqlı	малоземельный
azışiq	сильный, резкий, яростный	az-tuzlu	малосольный
azıştir -maq	обострять, усиливать	azurit	<i>мин.</i> азурит
azıt -maq	1) (ис)портить; 2) бесить	azıv	1. коренной зуб; 2. коренные (о зубах)
azil, azli	увольнение с работы	az-zamanlı	недолговечный

1913 veya 1914 senesine ait olgan bu fotoresimde Bağçasaraydaki İsmi-Han Mahallesi Hafızlar Mektebinin hocalar ile talebelerinin bir gruppasını körmek mümkündür. Elimizdeki bilgilere göre, resimde alingularının arasında, en ortada (sağaltı) – Kör Hafız isimli bir dede onun yanında, sol taraftından – Gülüm-oğlu Cafer Hoca adlı bir zat, sağ taraftından ise, bir adından sonra – mollalardan Halil Murtaza efendi bulunmaktadır. Resimdeki bu ve diğer şahıslar hakkında birde bir malumatqa sahip olganların derginiz adresine seslenmelerini rica etemiz.

(Foto Osmanova Lemaranın arhivinden alındı.)

Nevbetteki sayıda:

İsmail Gasprinskiy. “Frenkistan Mektüpleri”. (Devamı).

Timurcan (Habibullah Odabaş). “Altın Yarıq”.

Evliya Çelebi. “Seyahatname”. (Seçmeler).

Peyğamberler qıssaları.

Folklor incileri.

“Haza Hikâyet-i Yusuf aleyhisselâm ve Zeliha”. (Devamı).

“Günsel” Ensiklopedyası.